

TC.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

MÖ 3. VE 2. BİNYIL KUZEY SURİYE’DE KENTLEŞME SÜRECİ

Yüksek Lisans Tezi

Nagihan BULUT

GAZİANTEP
Temmuz 2019

TC.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

MÖ 3. VE 2. BİNYIL KUZEY SURİYE’DE KENTLEŞME SÜRECİ

Yüksek Lisans Tezi

Nagihan BULUT

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Timur DEMİR

GAZİANTEP
Temmuz 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

MÖ 3. VE 2. BİNYIL KUZEY SURİYE'DE KENTLEŞME SÜRECİ

NAGİHAN BULUT

Tez Savunma Tarihi: 26.07.2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğretim Üyesi. Timur DEMİR
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Dr. Öğretim Üyesi. Timur DEMİR

Prof. Dr. Mehmet ÖNAL

Dr. Öğretim Üyesi. Nimet Pınar ÖZGÜNER
GÜLHAN

İmzası

ÖZET

MÖ 3. VE 2. BİNYIL KUZEY SURIYE’DE KENTLEŞME SÜRECİ

BULUT Nagihan

Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Timur DEMİR

Temmuz 2019, 142 Sayfa

Kent ve kentleşme tanımı üzerine birçok bilim insanı tarafından farklı fikirler öne sürülmüştür. Tarihte ilk kentlerin MÖ 4. binyılda Güney Mezopotamya’da doğduğu birçok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir. Güney Mezopotamya kökenli kültürün kuzeye yayılımı da Uruk yayılımı olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde güney karakterli özellikler kuzeyde de görülmeye başlamıştır. Bu yayılım dünyadaki ilk kolonizasyon hareketi olarak da bilinmektedir.

Özellikle MÖ 4. binyılın sonu MÖ 3. binyılın başlarında Kuzey Suriye Bölgesi’nde Güney karakterli kentsel özellik gösteren yerleşim yerlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada MÖ 3. ve 2. binyılda Kuzey Suriye’de kentsel özellik gösteren yerleşim yerleri ayrıntılı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Suriye, Kentleşme, İlk Kentler, Uruk Yayılımı.

ABSTRACT

THE URBANIZATION PROCESS IN NORTH SYRIAN IN THE 3. AND 2. MILLENNIUM B.C.

BULUT Nagihan

Master Thesis, Department of Archeology

Thesis Advisor: Instructor Timur DEMİR

July2019, 142 Page

Many scientists have put forward different ideas on the definition of city and urbanization. It was accepted by many researchers that the first in history were born in Southern Mesopotamia in the 4th millennium BC. The spread of the culture of South Mesopotamian origin to the north is called the Uruk extension. During this period, the characteristics of the south began to be seen in the north. This spread is also known as the first colonization movement in the world.

Especially in the end of the 4th millennium BC and the beginning of the third millennium BC, it is seen that the settlements with the southern characteristics have emerged in the Northern Syrian Region. In this study, urban settlements in Northern Syria in the 3rd and 2nd millennium BC will be examined in detail.

Key words: Northern Syria, Urbanization, First Cities, Uruk Expansion.

ÖNSÖZ

Anadolu, Suriye, Mezopotamya arasında tampon bir bölgede yer alan, stratejik açıdan önem arz eden Kuzey Suriye Bölgesi günümüzde olduğu gibi tarihin her döneminde önemini korumuştur.

MÖ 4.binyılda Güney Mezopotamya’da başlayan kentleşme süreci, artan ekonomik faaliyetler yeni ihtiyaçlar doğurmuş ve bunun sonucunda kentleşme kuzey bölgelere doğru yayılmıştır. Uruk Dönemi olarak adlandırılan bu dönemin sonunda özellikle MÖ 3. ve 2. binyılda kentleşme Kuzey Suriye’de zirveye ulaşmıştır.

Kent ve kentleşme kavramı ve Uruk Dönemi ile ilgili birçok teori öne sürülmüştür. Bu konular üzerinde araştırmacılar farklı kutuplara ayrılmışlardır. Bu nedenle tez çalışmamda Kuzey Suriye bölgesinde kentleşme üzerine farklı yorumlardan faydalanarak, Uruk Dönemi ile ilgili temel varsayımlardan ve son çalışmalardan yola çıkarak Kuzey Suriye bölgesinin MÖ 3. ve 2. binyıldaki kentleşme sürecinin nasıl geliştiği konusunda bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Ayrıca tüm tez, araştırma ve yazımı boyunca beni motive eden aileme ve eşim Ömer Faruk BULUT’a; çalışmalarım sırasında bir yol gösterici olan, kaynak konusunda yardım eden hocam Dr. Öğretim Üyesi Timur DEMİR’e sonsuz teşekkürlerimi iletirim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
HARİTALAR LİSTESİ.....	viii
RESİMLER LİSTESİ	ix
ÇİZİMLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR.....	xiii
 GİRİŞ	 1
1.1. GİRİŞ	1
1.2. ARKEOLOJİK AÇIDAN KENT	2
1.3. TARİHTE İLK KENTLER VE KENTLEŞME SÜRECİ.....	5
1.4. KUZEY SURİYE COĞRAFI YAPISI	19
1.5. MÖ 3 VE 2. BİNYIL KUZEY SURİYE TARİHİ COĞRAFYASI	20
 2. M.Ö 3. VE 2. BİNYIL KUZEY SURİYE KENTLERİ.....	 26
2.1. TELL MARDİKH (EBLA).....	26
2.1.1. Coğrafi Konumu	26
2.1.2. Araştırma Tarihçesi.....	26
2.1.3. Stratigrafisi.....	27
2.1.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi	27
2.2. TELL AÇÇANA (ALALAH)	30
2.2.1. Coğrafi Konumu	30
2.2.2. Araştırma Tarihçesi.....	31
2.2.3. Stratigrafisi.....	32
2.2.4. MÖ 2. Binyıl Şehir Gelişimi	33

2.3. TİLMEN HÖYÜK	35
2.3.1. Coğrafi Konumu	35
2.3.2. Araştırma Tarihçesi	36
2.3.4. Stratigrafisi	36
2.3.5. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi.....	36
2.4. RAS SHAMRA (UGARİT)	40
2.4.1. Coğrafi Konumu	40
2.4.2. Araştırma Tarihçesi	40
2.4.3. Stratigrafisi	40
2.4.4. MÖ. 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi.....	40
2.5. TELL MİSRİFEH (QATNA).....	42
2.5.1. Coğrafi Konumu	42
2.5.2. Araştırma Tarihçesi	43
2.5.3. Stratigrafisi	43
2.5.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi.....	43
2.6. TELL HARİRİ (MARİ)	45
2.6.1. Coğrafi Konumu	45
2.6.2. Araştırma Tarihçesi	46
2.6.3. Stratigrafisi	46
2.6.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi.....	46
2.7. JERABLUS TAHTANİ	49
2.7.1. Coğrafi Konumu	49
2.7.2. Kazı Tarihçesi.....	49
2.7.3. Stratigrafisi	50
2.7.4. MÖ 3. Binyıl Şehir Gelişimi.....	50
2.8. TELL LEİLAN.....	50
2.8.1. Coğrafi Konumu	50
2.8.2. Kazı Tarihçesi.....	51
2.8.3. Stratigrafisi	51
2.8.4. MÖ. 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi.....	51
2.9. TELL HAMMAM ET-TURKMAN	52
2.9.1. Coğrafi Konumu	52
2.9.2. Araştırma Tarihçesi	52
2.9.3. Stratigrafisi	52
2.9.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi.....	53

2.10. TİLBAŞAR HÖYÜK	53
2.10.1. Coğrafi Konumu	53
2.10.2. Araştırma Tarihçesi	53
2.10.3. Stratigrafisi	54
2.10.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi	54
2.11. TELL BEYDAR (NABADA)	55
2.11.1. Coğrafi Konumu	55
2.11.2. Araştırma Tarihçesi	55
2.11.3. Stratigrafisi	56
2.11.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi	56
2.12. TİL BARSİB (TELL AHMAR)	56
2.12.1. Coğrafi Konumu	56
2.12.2. Araştırma Tarihçesi	57
2.12.3. Stratigrafisi	57
2.12.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Kentsel Gelişimi	57
2.13. TEL AFİS	58
2.13.1. Coğrafi Konumu	58
2.13.2. Araştırma Tarihçesi	58
2.13.3. Stratigrafisi	58
2.13.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi	58
2.14. TELL Bİ'A (TUTTUL)	59
2.14.1. Coğrafi Konumu	59
2.14.2. Araştırma Tarihçesi	59
2.14.3. Strarigrafisi	59
2.14.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi	59
3. MÖ 3. VE 2. BİNYIL KUZEY SURİYE'DE DİĞER YERLEŞİM YERLERİ ...	61
4. SONUÇ	65
KAYNAKÇA	80
EKLER	92
HARİTALAR	92
RESİMLER	100
ÇİZİMLER	116

ÖZGEÇMİŞ	141
BACKGROUND	142

HARİTALAR LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Harita 1: Uruk Yayılım Alanı (http://endoftheage.blogspot.com/2013/09/nimrod-and-tower-of-babel.html).	92
Harita 2: MÖ 4. binyılda Antik Yakındoğu’da anahtar kentler.....	93
Harita 3: Suriye Haritası (Akkermans, 2003: fig1.1).	94
Harita 4: MÖ 3. ve 2. Binyıl Kentleri (Mazzoni, 2013:fig.1.).....	95
Harita 5: MÖ 14. yy Suriye Krallıkları (Bülbül, 2009: Harita 2).	96
Harita 6: Ugarit Kenti ile Bağlantılı Minet el-Beida ve Ras İbn-Hani Yerleşimleri (Yon, 2006: fig 11).....	96
Harita 7: Karkamış ve Jerablus Tahtani (Peltenburg, 2016:fig.7.6).....	97
Harita 9: Tell Banat Yerleşim Kompleksi (McClellan ve Porter, 2016:fig.1).	99
Harita 10: Oylum Höyük Konumu (Engin, 2014: Harita 1).....	99

RESİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Resim 1: Uruk Vazosu (www.instagram.com).....	100
Resim 2: Tell Mardikh Aşağı Kent Kişisel Evleri (Matthiae, 1979: sf 22).....	101
Resim 3: Tilmen Höyük İlk Tunç Çağ Dönemi Duvar Yapıları (Duru, 2013:lev.12/1).	101
Resim 4: Tilmen Höyük Dış Sur Yapısı (Duru, 2013: Lev19/3).	102
Resim 5: Tilmen Höyük Kiklopik Karakterli Dış Surdan Bir Bölüm (Duru, 2013:Lev.19/1).	102
Resim 6: Tilmen Höyük İç Sur Yapısından Bir Görünüm (Duru, 2013:Lev. 20/1).	103
Resim 7: Tilmen Höyük Akropolise Çıkan Merdiven Yapısından Bir Görünüm (Duru, 2013:Lev. 35/1)	103
Resim 8: Tilmen Höyük I. Evre Saray Yapılarından Bir Bölüm (Duru, 2013:Lev.44/3).	104
Resim 9: Tilmen Höyük Taht Odasının Ortostatlı Duvarları (Duru, 2013:Lev.42/3).	104
Resim 10: Tilmen Höyük Taht Odasının Ortostatlı Duvarları ve Anıtsal Giriş Kapısı (Duru, 2013:Lev.59/4).	105
Resim 11: Ugarit Kenti Sur ve Kapı Yapısı (Yon, 2006: fig 17).....	105
Resim 12: Ugarit Aşağı Kentinden Bir Görünüm (Yon, 2006: fig.70).	106
Resim 13: Qatna'dan Bir Görünüm (Bonacossi, 2016:fig.1).	106
Resim 14: Qatna'da Anıtsal Bina Girişindeki Kraliyet Atalarını Temsil Eden İki Bazalt Heykel (Pralzner, 2008:fig.74).	107
Resim 15: Qatna'da Anıtsal Binanın Merkezindeki odadan bir görünüm (Pralzner, 2008:fig75).	107

Resim 16: Zimri-Lim Sarayı (Margueron, J.C. 2014: fig.115).	108
Resim 17: Mari Duvar Resimlerinden Örnek (Gates, 1984:sf.75).	108
Resim 18: Mari Duvar Resimlerinden Örnek (Gates, 1984:sf.76).	109
Resim 19: Jerablus Tahtanı'den Genel Bir Görünüm (Peltenburg, 2016:fig.7.3)...	109
Resim 20: Hammam et-Turkman Genel Görünüm (Meijer, 2016:fig.1).	110
Resim 21: Til Başar Genel Görünüm (Genç ve Uysal, 2017:Resim1).	110
Resim 22: Tilbeşar Sur Yapısı (Genç ve Köse, 2018:Resim 4).	111
Resim 23: Tell Beydar Havadan Görünüm (Lebeau ve Suleiman, 2016:fig1).	111
Resim 24: Tell Beydar Kazı Alanları ve Ana Yapılar (Lebeau ve Suleiman, 2016:fig.2).	112
Resim 25: Til Barsib OTÇ Mimari Kompleks (Bunnens 2010, fig 2).	113
Resim 26: Tell Afis Genel Görünüm (Mazzoni, 2016:fig.1).	113
Resim 27: Oylum Höyük Batıdan Görünüm (Engin, 2014: Resim 1).	114
Resim 28: Gre Virike'de bir mezar kompleksi (Ökse, 2005: fig.5).	114
Resim 29: Gre Virike'den bir mezar kompleksi (Ökse, 2005: fig.6).	115

ÇİZİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Çizim 1: Habuba Kabira kent Planı (Algaze,1993: fig.5).	116
Çizim 2: Jebel Aruda Uruk Yapıları (Algaze, 1993: fig.6).	117
Çizim 3: Uruk Seramik Tipleri. (Algaze, 1993: fig.11)	118
Çizim 4: Uruk Dönemi Numerical Tablet, Bulla ve silindirik Mühür Örnekleri (Akkermans, 2003:fig.6,9).	118
Çizim 5: Hacinebi Uruk tabakasında bulunan bulla üzerindeki hayvan ve insan figürleri (Kalkan, 2014: Şek.46).	119
Çizim 6: Tell Brak Göz Tapınağından Göz İdolları (Akkermans, 2003: fig.6.11).	119
Çizim 7: Tell Mardikh Topografik Plan (Mathiae, 1979: fig.2).....	120
Çizim 8: Tell Mardikh OTÇ Topografyası (Matthiae, 2013: fig.1,2).	121
Çizim 9: Tell Mardikh Şehir Kapısı A (Weiss, 1985: fig.46).	122
Çizim 10: Tell Mardikh Kraliyet Sarayı G Aksonometrik Görünüm (Weiss, 1985: fig.36).....	122
Çizim 11: Alalah 7. Seviye (Yener, 2005: fig.4.27).....	123
Çizim 12: Alalah 6. Seviye (Yener, 2005: fig.4.28).....	123
Çizim 13: Alalah 5. Seviye (Fink, 2010. Sf. 6).	124
Çizim 14: Alalah 4. Seviye (Fink, 2010: sf 8).	124
Çizim 15: Alalah 3. Seviye (Fink, 2010: sf 9).....	125
Çizim 16: Alalah 2. Seviye (Fink, 2010: Sf 11).	125
Çizim 17: Tilmen Höyük OTÇ Genel Planı (Duru, 2013: lev.18).	126
Çizim 18: Tilmen Höyük Doğu Girişi Kapısı (Duru, 2013: Lev.26/3).	126
Çizim 19: Tilmen Höyük Saray Yapılarının Tümü (Duru, 2013: Lev.36).....	127
Çizim 20: Ugarit Kent Planı (Tüylü, 2014: fig 4).	128
Çizim 21: Qatna OTÇ Topoğrafik Planı (Bonacossi, 2013: fig.1).....	129

Çizim 22: Qatna GTÇ Topoğrafik Görünüm (Al-Maqdissi,2015:fig.1).	130
Çizim 24: Mari, Kent II Planı (Margueron, 2014: Sf.26).....	131
Çizim 25: Mari Kent II Sur Yapısı (Margueron, J.C. 2014: fig 34).	131
Çizim 26: Mari Kent II Kentsel Organizasyonu (Margueron, J.C. 2014: fig 49). ..	132
Çizim 27: Mari Kent III, Kent Planı (Margueron, 2014: fig 24).....	133
Çizim 28: Mari Kent III, Kentsel Organizasyonu (Margueron, 2014:fig.58).	134
Çizim 29: Jerablus TahtanĠ Genel Planı (Peltwnbur, 2016:fig.7,4).	135
Çizim 30: Tell Leilan Topoğrafik Görünüm (Weiss, 1990:fig.2).	136
Çizim 31: Tell Leilan 1982 yılı Kazı Sezonu Topoğrafik Görüntüsü (Weiss, 1985:sf. 7)	136
Çizim 32: Hammam et-Turkman Topoğrafik Görünüm. (Meijer, D. Homapage:www.universiteitiden.nl)	137
Çizim 33: Tel Beydar Kent Planı (Pruß, 2013. fig.3).....	137
Çizim 34: Tell Beydar Akropolis fonksiyonel analiz (Pruß, 2013. fig.4).	138
Çizim 35: Til Barsib Topoğraafik Görünüm (Bunnens, 2003:Fig. 1).	139
Çizim 36: Til Barsib Akropolis Güneydoğu Sektörü, 1- EB IV Kalıntıları, 2- Hypogeum Kompleks, 3- EB I/II Yapıları, 4- Ubaid/Kalkolitik ve EB I/II Yapıları, 5- EB IV Cadde ve Yapıları, 6- Demir Çağ II Yapıları, 7- EB IV Cadde ve Yapıları, 8- Demir Çağ ve GB Yapıları 9- Demir Çağ II Kalıntıları, 10- OB Yapıları, 11- EB ve OB Çağ yapıları (Bunnens, 2003:Fig.2).	139
Çizim 37: Til Barsib OTÇ Mimari Kompleksi (Bunnens 2010. Fig. 1)	140
Çizim 38: Gre Virike Mezarlarının Planı (Ökse, 2005: Fig.3).....	140

KISALTMALAR

MÖ	: Milattan Önce
ETÇ	: Erken Tunç Çağı
OTÇ	: Orta Tunç Çağı
GTÇ	: Geç Tunç Çağı
YY	: Yüzyıl
Vb	: Ve benzeri
Ha	: Hektar
M	: Metre
Km	: kilometre
Vd	: ve diğerler

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. GİRİŞ

Bu çalışmada öncelikle tezin ana konusu olan kent ve kentleşme olgusu anlatılacaktır. Arkeolojik açıdan bir kenti diğer yerleşim yerlerinden ayıran özellikler, ilk kentlerin nasıl ortaya çıktığı, kenti kent olarak tanımlayan kriterlerin neler olduğu üstünde farklı görüşler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İlk kentlerin görüldüğü Kuzey Suriye topraklarındaki yerleşim yerlerinin hangi ihtiyaçlar doğrultusunda kurulduğu, kentlerin konumu, yüzey ölçüleri, kentsel planlamaları çerçevesinde kentsel özellikleri incelenecektir.

Kaynak taraması için Ankara’da bulunan İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ve İstanbul’daki Alman Arkeoloji Enstitüsü’ndeki arşiv ve kütüphaneden yararlanılmıştır. Ayrıca web üzerinden ulaşılan uluslararası kütüphaneler ve üniversitelerdeki arşivler incelenmiştir: Jstor, Cambridge Üniversitesi, Chicago Üniversitesi, vd.

1.2. ARKEOLOJİK AÇIDAN KENT

Kentlerin kökeni, yapısı, karakteristik özellikleri hakkında birçok farklı görüş öne sürülmüştür. Kentlerin taşıdığı anlamlar bile bakış açısına göre çelişki göstermektedir. Örneğin bir yandan bilim, sanat gibi pozitif yönde birçok alanda yaratıcılığa imkân tanıyarak, kültürel gelişimin en üst düzeye ulaştığı yeri temsil ederken, diğer taraftan güç, hastalık, suç ve yozlaşmayla eş anlama geldiği görülmektedir (Çevik 2005:2-3).

Kentleşme, tarihte çarpıcı bir gelişme olarak görülmektedir. Bir yandan uzmanlaşmış yönetim ve kontrol dâhil olmak üzere şehirlerde iş gücünün artması büyük servet birikimini mümkün kılmış ve çeşitli teknolojik, sanatsal ve entelektüel çabalarda buluş ve gelişim için ortam sağlamıştır. Diğer bir yandan nüfusun yoğunluğu farklı hastalıklara ve yaşam standartlarının azalmasına yol açmıştır (Emberling, 2003:254-260).

Kent ve kentleşme olgusu tarih boyunca sosyoloji, antropoloji, tarih, ekonomi, arkeoloji ve hukuk gibi birçok bilim dallarından uzmanlar tarafından incelenmiş ve kent ile köyü birbirinden ayıran kıstaslara, kente neden olan etkenler ve kentin gelişiminde rol oynayan faktörlerin neler olduğu konusunda çeşitli hipotezler ortaya atılmıştır. Çalışmamızda bu hipotezlerden birkaçını irdeleyip arkeolojik açıdan kentin nasıl tanımlanacağını ele alacağız. Çok sayıdaki kent kuramı arasında en bilineni Gordan Childe'a aittir. Childe'ın Mezopotamya kentlerine bakarak oluşturduğu hipotez tartışmalara rağmen diğer kent kuramlarının odağını oluşturmuştur.

Tarihçi-arkeolog Gordon Childe 1936 yılında yayınladığı “Man Makes Himself” (Kendini Yaratan İnsan) adlı kitabında tarihi etkileyen iki devrimden bahsetmektedir: Neolitik Devrim ve Kentsel Devrim (Childe, 2006: 54-105). Neolitik devrimi avlanma ve toplayıcılıktan çiftçiliğe geçiş olarak tanımlarken kentsel devrimi neredeyse tamamen sosyal kurum ve uygulamaların bir dönüşümü olarak tanımlamaktadır (Smith, 2009: 3-21). 1950 yılında yayınladığı “The Urban Revolution” (Kentsel Devrim) adlı makalesinde ise ilk kentleri köylerden ayıran 10 maddelik kriterden bahsetmiştir. Childe makalesinde Mezopotamya, Mısır ve İndus Vadisinde ortaya çıkan ilk kentler üzerinde araştırma yaparak kuramını oluşturmuştur (Smith, 2009:5-21).

Bunlar;

1. *İlk şehirler daha önceki yerleşim yerlerinden daha geniş ve daha yoğun nüfuslu olmalıydı...*
2. *Tarım, hayvancılık, balık avlama ve toplayıcılığın yanında uzman ustalar, ulaştırma işçileri, tüccarlar, yetkililer ve rahipler de vardır. Bütün bunlar şehirde yaşayan köylülerin ve bağımlı köylerin ürettikleri fazlalıklardan destekleniyordu...*
3. *Üreticilerin ürünlerinin bir kısmını tanrı, tanrı krala vergi olarak verdiler...*
4. *Anıtsal kamu binaları kenti köyden ayırmakla kalmaz aynı zamanda artı ürün yoğunluğunu sembolize eder. Tapınaklara bağlı atölyeler ve imalathaneler vardı. ...*
5. *Üretime katılmadıkları halde rahipler, sivil ve askeri liderler ve yetkililer artı ürünün bir bölümünü aldılar ve böylece yönetici sınıf oluştu...*
6. *Yönetici sınıfında oluşmasıyla birlikte kayıt sistemi oluşturmak amacıyla yazıyı icat etmişlerdir.*
7. *Yazının icadı ile kesin ve tahmine dayalı bilimlerin, aritmetik, geometri ve astronomi bilgisinin detaylandırılması sağlanmıştır.*
8. *Sanatsal anlatıma yeni bir yön vermişlerdir. Yaşamı somut ve natüralist bir şekilde tasvir etmeye çalışmışlardır. Anıtsal yapılar, resim ve heykel gibi devasa eserler ortaya koymuşlardır...*
9. *Toplumun ihtiyaç duyduğu hammaddeleri, nesneleri karşılamak için uzak mesafe ticareti yapılmıştır...*
10. *Şehirde, usta zanaatkârların hem yeteneklerini kullanmaları için gerekli olan ham malzemeler sağlandı hem de akrabalıktan ziyade ikametgâha dayalı bir devlet organizasyonunun güvenlik garantisi verildi... (Childe, 1950: 9-16).*

Childe'ın makalesinde ortaya koymuş olduğu kurama bakıldığında, Mezopotamya, Mısır ve İndus Vadisi gibi bereketli topraklarda bulunan bu vesileyle tarımda artı ürüne sahip olan toplumların uzak mesafe ticareti yaparak tarım dışında da kendilerini geliştirdikleri görülmüştür. Sosyo-ekonomik statü olarak farklı guruplardan oluşan, nüfus açısından daha büyük ve geniş alanları kaplayan yerleşim birimlerini kent olarak tanımladığı görülmüştür (Erarslan, 2007: 63-72).

Childe'in kuramına kısmen katılan Lewis Mumford ise 1961 yılında yayımlanan "The City in History" (Tarih İçinde Kent) adlı kitabında tarım devrimi sonucunda nüfus artışından ve tarımsal devrimle birlikte kurulan köylerin zamanla kentlere dönüştüğünden bahsetmiştir. Mumford'a göre köyün kente dönüşüm sürecince ortaya çıkan farklar sadece nüfusun ve nüfus yoğunluğunun artmasıyla sınırlı değil aynı zamanda yeni bir örgütlenme biçiminin ifadesi olan amaçta ve yönde bir değişim söz konusu olduğudur (Aktüre, 2004: 19). Mumford, Childe'in kuramlarından yola çıkarak tarih içinde kent ve kentleşme olgusunu ele alırken değişim ve sürekliliği birlikte inceleyen, çözümlemelerinde mekânsal yapıya neden-sonuç ilişkisi içinde bakan ender yazarlardan biri olarak görülmektedir (Aktüre, 2004: 19).

Louis Wirth ise köy ve kent arasındaki farkları yapısal özelliklere dayandırmaktadır. Yani kent gereğinin ölçütleri, büyüklük ve yoğunluk, uzmanlaşma, merkezi yönetim, sosyal tabakalaşma ve ticaret gibi faktörlerle açıklamıştır (Wirth 2010:1-24).

Childe'in kriterlerine katılanlar olduğu kadar eleştirenler de olmuştur. N. Reiss ve M. Hammond nüfus yoğunluğunun ve geniş bir alanın kent için her zaman geçerli ölçütler olmadığını, demografik ölçütün kenti tanımlamada yetersiz bir kriter olduğunu, kent olarak kabul edilmesi olanaksız birçok büyük köy yerleşmesi olduğunu savunanlar arasındadır (Erarslan, 2010:48). Childe'in kriterlerini eleştiren bir diğer araştırmacı ise McC. Adams'tır. Childe tapınak ve saray gibi anıtsal yapıların varlığının kenti köyden ayıran özelliklerden olduğunu söylerken Adams tapınak ve dini işleve sahip yapıların bazı kent öncesi toplumlarda da görüldüğünü ileri sürmektedir (Adams,2017). Göbeklitepe'yi bu duruma örnek gösterebiliriz.

Yerleşim yerinin büyüklüğü, sakinleri arasındaki işgücü uzmanlaşma düzeyi kent statüsü açısından önemli bir göstergedir. Kentte bireysel olarak aile kendi kendine yetemez, belli mal ve hizmetler için başkalarına bağımlıdır. Ama sunulan hizmetler aynı yerleşmenin sakinleriyle de sınırlı değildir ve bu kent tanımı için önemli bir kriterdir (Mieroop, 2018: 21). Kent hem kendi sınırları içinde hem de çevresindeki yerleşmelerde yaşayan insanlar arasında aracı işlevi görür, malların toplanma ve yeniden dağıtılma noktasıdır ve bazı merkezi hizmetler de sunmaktadır.

Kendi coğrafi ortamında bir merkez hem kendi sakinleri hem de kırsal kesimde yaşayanlar için bir odak noktasıdır (Mieroop, 2018: 21).

Tarım ve hayvancılığın ilk izleri MÖ 12.-10. binyıllara kadar inseyim kentinde ortaya çıkışı MÖ 4. binyılın sonlarında olduğu konusunda genel bir uzlaşma vardır. Kent köylülerin yanında zanaatçılar, yazıcılar ve bilginler, din adamları ve ozanları da içinde barındırmaktadır. Köy çok büyük bile olsa sadece köylüleri barındırıyorsa bir köy olarak kalır. Kent yaşam biçiminin özelliğı ise kent içinde oturanların çeşitliliğidir (Bordreuil vd. 2015:107).

Çoğunluğunu arkeologların oluşturduğu bir gruba göre ise kentlerin birkaç kıstas ve kurama göre tanımlanması ve bunları toplumsal nüfus ve coğrafi yapı gibi kültürel çevreleri ve tarihsel süreçleri farklı olan her bölgeye uyarlanması yanlıştır. İlk kentlerin doğuşuna neden olan etmenler ve kent kuramları evrensel değildir ve büyük bir bölgenin farklı yeraltı ve yerüstü kaynaklarına göre bile farklı yerel kent modelleri gelişebilmektedir. Yani günümüzde artık yerel ve bölgesel özellikleri yok sayan geleneksel yaklaşımın tersine tüm dönem ve bölgeleri kapsayan kent model ve hipotezlerinin olmadığı görölmüş ve bunları tartışmanın zorunluluğı ortaya çıkmıştır (Erarslan, 2007: 70).

1.3. TARİHTE İLK KENTLER VE KENTLEŞME SÜRECİ

Kentleşme sürecine giren toplulukların yeni geliştirdikleri ekonomik düzenin gereğı olarak “ekonomik çıkar bölgesi” oluşturmak dünya tarihinde ilk kez Kalkolitik Çağ’da gerçekleşmiştir. Neolitik Çağ’ın çiftçiliğe dayalı besin üretimi, yerleşik köy yaşantısı özelliklerini koruyarak uzun bir süre devam etmiştir (Özdoğan, 2011:102). Ancak Neolitik Devrimin getirdiğı dinamizm ortadan kalkarak zengin kültürler basit köy topluluklarına dönüşmüş ve buna karşılık coğrafi özellikleri nedeniyle bazı bölgeler yeni bir dönüşüm geçirerek Kent-Devlet-İmparatorluk ekonomik sisteminin temelini oluşturmuşlardır (Özdoğan, 2011:102).

Ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarını da kapsayan geniş anlamda kentleşme, teknolojik ve ekonomik gelişmeye paralel olarak kent sayısının artması ve toplum yapısında artan oranda örgütleşme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan ve insan davranış ve ilişkilerinde değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci olarak tanımlanmaktadır (Erarslan, 2010: 50). Ünlü tarihçi-arkeolog Gordon Childe bu değişimi “Kent Devrimi” olarak adlandırmıştır ve kentleşmeyle ilgili kuramları

birçok çalışmanın öncüsü olmuştur. Ancak günümüzde “Kent Devrimi” yerine “Devletlerin Kökeni”, “Birincil Devlet Oluşumu” ya da “Arkaik Devletler” olarak bahsedilmektedir (Smith, 2009: 15).

Kentleşme kavramı ve nedenleri hakkında birçok araştırmacı tarafından görüşler ileri sürülmüş olup kentleşmeye neden olan ana sebepler sulama sistemi, nüfus artışı ve savaş, ticaret ve din (Çevik, 2004: 44), zanaatkâr sınıfın varlığı ve artı ürün olarak ele alınabilir.

Gordon Childe Antik Çağ’daki kentlerin Mısır, Mezopotamya ve Indus havzasında ortaya çıktığını ileri sürmektedir (Childe, 2009:106). İlk kentlerin ortaya çıktığı Aşağı Mezopotamya’nın eldeki sulanabilir toprakları oldukça verimlidir. Ancak yapay bir sulama sistemi olmadan doğall olarak faydalanmaları çok zor olduğundan doğal şartları bu bölgeyi sulama sistemi geliştirmeye itmiştir. Sulama ve onun ekonomik ve toplumsal sonuçları bu bölgenin tarihsel gelişiminde önemli rol almıştır (Dolukhanov, 1998:357).

Yaşamı tahıl üretimine dayalı, başka bir beslenme kaynağı olmayan toplumlar kuraklık yaşandığında aç kalmaktadır. Güney Mezopotamya’nın özellikle iç bölgelerindeki coğrafi şartları düşünüldüğünde tarımsal ürünlere ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Bu da ister istemez yağışlı yıllarda fazla ürün elde edilerek bunun depolanması gereğini bir zorunluluk olarak ortaya koymaktadır. Kuraklığın olmadığı yerlerde bu artı ürün fazla bir ekonomik getiri sağlamaz. Ancak kuraklık riskinin olduğu yerlerde artı ürün bir artı değerdir ve bunu elinde bulunduran için ekonomik bir güçtür (Özdoğan, 2011:102-103).

Childe’a göre ekinlerin sulanması için nehir suyuna bağlılık ekilebilir alanları sınırlarken, suları kanalizasyon yapmak ve yıllık taşkınlara karşı tarım ürünlerini koruma ihtiyacı için geliştirilen teknik sayesinde bire yüz veren artı ürün oluşur, artı ürün ise merkezi otoriteyi oluşturmaktadır (Childe, 2009:105-106). Artı ürün elde edilmesi için belirli mevsimlerde çalışan organize bir iş gücü, depolanması için tesis ve bunun korunması için de bir organizasyon gerekmektedir. Bu üç nedenle beraber artı ürün yeni bir sosyal dinamizm ortaya çıkarmıştır (Özdoğan, 2011:103). Akkermans ise sulu tarımın kendi gıdalarını üretmeyen yöneticiler, din adamları ve zanaatkârlar gibi uzmanları beslemek için kullanılabilecek büyük tahıl fazlalarının

üretimini sağladığını söyleyerek, artı ürünün önemini vurgulamıştır (Akkermans ve Schwartz, 2003:182).

Ancak bu görüşe de bazı araştırmacılardan eleştiriler gelmiştir. W.P. Mitohell ve Henri J.M Classen sulama sistemlerine sahip olmayan birçok kent olduğunu ve bu yüzden de sulamanın evrensel bir kentleşme nedeni olmayacağını belirtmişlerdir (Mitchell, 1973:532-534), (Claessen, 1973: 70-85). Mehmet Özdoğan da artı ürünün, doğal çevre imkanlarının sınırlı olduğu kurak bölgelerde önemli bir ekonomik değer ve bunu elinde bulunduran için bir güç kaynağı oluşturduğunu; doğal çevrenin uygun olduğu, kuraklığın olmadığı bölgelerde ise önemli bir ekonomik getiri sağlamadığını belirterek artı ürün oluşumunu evrensel bir kentleşme nedeni olarak kabul etmemiştir (Özdoğan, 2011:102-107). Adams ise “*Güney Mezopotamya’daki hanedanlık otoritesinin yükselişinin büyük bir kanal sisteminin idari gereklilikleri ile bağlantılı olduğunu gösteren hiçbir şey yoktur.*” (Adams, 1966: 68) diyerek sulama sisteminin Güney Mezopotamya’daki siyasi otoritenin ortaya çıkışının nedeni değil sonucu olduğunu vurgulamıştır (Çevik, 2005: 47).

Her kentin bir tanrısı vardır. Güney Mezopotamya’da ortaya çıkan ilk kamu yapıları tapınaklardır. Uruk’ta bulunan Eanna Tapınak kompleksinin erken tabakaları ve Beyaz Tapınak Geç Uruk Dönemi’nden itibaren tapınakların varlığını göstermektedir (Claiborne, 1990: 66). Bunun doğal sonucu olarak tapınaklar ve din adamları da kent yaşamında etkindir. Bu nedenle din adamları tarım işlerini örgütleyip, yönetmekte, bu yolla kazanılan ve ekilen tapınağa ait sayılan topraklardan sağlanan ürünler tapınakta toplanmaktadır. Ürünün bir bölümüyle tapınak işlerinde çalışanlar beslenmekte, bir bölümü de rahiplere kalmaktadır (Şenel, 1997:251). Tapınağın malların toplanmasında ve yeniden dağıtılmasında üstlendiği rol, idareci gibi yeni bir uzman sınıf ihtiyacını doğurmuştur. Ekonominin karmaşıklaşması muhasebe mekanizmasını gerekli kılmıştır. Bunun için de bir bürokrasinin araç ve teknikleriyle çalışabilecek kişilerin vasıflarına ihtiyaç duyulmuştur. Kuru ve sıvı gıda, toprak, işgücü ve zaman için standart ölçekler oluşturulmuş ve bunların kaydedilmesi için gerekli teknoloji olan yazı kullanılmaya başlanmıştır (Mieroop, 2018: 25). Kentte yer alan tapınak herkes için bir odak noktası olmuştur ve haraç toplama sistemiyle tüm bölgeyi bir araya getirmiştir. MÖ 4. binyıl sonlarında örgütlenmede kontrolün kentte olduğu küçük de olsa bir devlet gelişmiştir (Mieroop, 2018: 27).

MÖ 4. binyılın ilk çeyreğinde kentleşmenin ilk izlerinin görüldüğü Güney Mezopotamya yerleşimlerinin en önemlisi olan döneme ve bölgeye adını veren “Uruk” (Çıvgın, 2015: 95) kentinde bulunan “Uruk Vazosu” olarak literatüre geçen vazoda artı tarım ürünlerinin tapınakta tanrıya sunumu görsel olarak ifade edilmiştir. (Resim 1), (Mieroop, 2018: 24).

Saraylar ise MÖ 3. binyılın ortalarından beri ortaya çıkan ikinci kamu yapıları olmuştur. Tapınaklar gibi anıtsal boyutlarda kent merkezlerine inşa edilmişlerdir (Trigger, 1996: 85-93).

Artı ürün oluşumunu kentleşmenin ana nedeni olarak gören Gordon Child’e göre bereketli ve sulamaya elverişli toprakların ekilmesi suretiyle elde edilen ürün fazlası, mesleki uzmanlaşmaya ve yiyecek üretimi dışındaki sektörlerin gelişmesine yol açmış, bu yolla biriken servet de sınıf farklılıklarının oluşmasında önemli bir rol oynayarak toplumda sınıf farklılıklarının oluşmasına ve zamanla da merkezi otoritenin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Childe, 2009:105-108).

Araştırmacılar tarafından bir diğer kentleşme nedeni de tarım dışı alanlarda çalışan tam zamanlı zanaatkâr sınıfın varlığı olarak görülmüş ve kentli toplumsal sınıfın en önemli göstergesi olarak kabul edilmiştir. Gordon Childe ve Robert McC. Adams da uzmanlaşmanın kentleşmeye neden olduğunu savunmuşlardır (Childe, 1950), (Adams,2017).

Sulu tarımla birlikte tarımdan elde edilen ürünlerin artmasıyla zanaat ve ticaret etkinliklerinin oluşması, toplumsal artının toplandığı ve dağıtıldığı merkezlerde tarımsal üreticilerin yanı sıra din adamları, tapınak hizmetçileri, tacirler ve askerlerle kalabalık bir nüfusun oluşmasına neden olmuştur. Böylece Dicle ve Fırat ırmaklarının suladığı ovalarda MÖ 4000-3000 arasında on beş yirmi köysel yerleşme yeri, nüfusları artmış, ekonomik ve toplumsal yapıları gelişerek köyden kasabaya, kasabadan kente doğru evrilmişlerdir (Şenel, 1997:207). Kentlere dönüşen köyler, olasılıkla bir fetihçi egemen sınıfın yerleştiği ve çok geçmeden köy sunaklarının tapınağa dönüştürüldüğü yerlerdir. Egemen sınıf kendine merkezi bir köy belirleyip o köyün ve çevresindeki öteki köylerin de çiftçilerini büyük sulama projelerinde çalıştırmış; büyük sulama tarımının ürünü olan bol toplumsal artı ise bir merkezde toplanmıştır. Dolayısıyla bir sulama bölgesindeki tüm köyler değil, içlerinden yalnız biri köyden kente dönüşmüştür. Köyden kente dönüşen, nüfusunun

büyük bir bölümü tarım dışı etkinliklerde çalışan bu merkez, çevresindeki köylerin tarımsal ürünleri olmadan varlığını sürdürememiştir (Şenel, 1997:207). Çevresindeki köylerde kendine yeterliliklerini yitirmişler, bazı araçlar ve bazı mallar için, belki bundan da önemlisi bağlı oldukları sulama sistemlerinin kurulması, yürütülmesi, geliştirilmesi, bu sistemlerin ve köylerin dış saldırılara karşı korunması için, kente bağımlı duruma düşmüşlerdir. Dolayısıyla köyler kentlere kentler de köylere bağımlı hale gelmiştir. Bu ekonomik ve askeri bağımlılıkları, kentteki tapınağa ve din adamlarına karşı yaratılan dinsel bir bağlılıkla perçinlenmiştir. Böylece köyden kente dolayısıyla ilkel toplumdan uygar topluma geçilmesine yol açan bir toplumsal artı üreten, bu artıyı bir sınıfın denetimine veren ve artıyı düzenin sürmesini ve gelişmesini sağlayacak biçimde dağıtan toplumsal örgütleniş sağlam bir ekonomik, toplumsal, siyasal bütünleşmeye yol açmıştır (Şenel, 1982:207-208).

Bir diğer araştırmacı grubu ise kentleşme nedeni olarak nüfus artışı ve buna bağlı olarak savaşları kabul eder (Erarslan, 2010: 46). Basit sulama yöntemiyle tarım yapılan bölgelerin içinde tuzlanmaya daha hassas alanlar, nüfusun içe çekilerek daha sınırlı alanlarda toplanmasına yol açmıştır. Nüfusta herhangi bir azalma olmaksızın işlenebilir toprak miktarının azalması çiftçiler arasında çatışmalara neden olabilir ve sonucunda bu çatışmaların organize edilme ihtiyacı kentlerin oluşumuna yol açmıştır (Çevik, 2004: 48). Araştırmacılardan Young, nüfus artışı ve sonucunda ortaya çıkan baskıyı kentleşme için önemli bir değişken olarak kabul etmektedir (Young, 1972).

Ticaret kentleşmeye neden olan en önemli faktörler arasındadır. Sadece tarım yaparak kendine yetemeyen insan hammadde arayışına girmiştir. Mezopotamya kültürleri başta bakır ve yarı değerli taş olmak üzere teknoloji için gerek duyduğu hammaddeleri; dokuma için gereken hayvansal yün, dönemin endüstriyel bitkileri olarak tanımlanan yağ elde edilen bitkigiller gibi tüm gereksinimlerini dışarıdan başka bölgelerden karşılamak durumunda kalmışlardır (Özdoğan, 2011:104). İhtiyaç duyulan hammadde ve besin kaynakları ya karayolundan ya da rejime uygun akarsu ve açık deniz ticareti ile sağlanmıştır. Bu nedenle her türlü maden ve doğal kaynak bakımından çok zengin Güneydoğu Toroslar, Mezopotamya için bir ilgi odağı olmuştur (Özdoğan M. 2011:104). Childe “Tarihte Neler Oldu” adlı kitabında ticaretin zorunluluğunu ve nerelerden ithalat yapıldığını şu şekilde dile getirmiştir:

“İthalat alivyon ovasında yaşamak için zorunluydu. MÖ 3000’lerde bakır ya da tunç, yapılar için kereste ve en azından el değirmenleri ve kapı eşikleri için taş şehir nüfusunun zorunlu ihtiyaç maddeleri haline geldi. Bakır daha çok Basra Körfezindeki Orman’dan, fakat olasılıkla aynı zamanda Doğu dağlarından getiriliyordu. Kalay, Doğu İran’daki Drangiana’dan, Suriye’den, Küçük Asya’dan hatta Avrupa’dan sağlanmış olabilir. Toros Dağları gümüşün ve kurşunun ana kaynağı idiler. Kereste Kuzeydoğu dağlarından ve belki de aynı zamanda Suriye’nin kıyı sıradağlarından getiriliyordu; en iyi taş Oman’dan, lacivert taşı Kuzeydoğu Afganistan’daki Badakşan’dan, sedef Basra Körfezi’nden batık deniz kabukları Hindistan yarımadasından geliyordu. Ticaret gerçekten öylesine yaygın ve öylesine etkin bir durumdaydı ki İndus Vadisi’ndeki şehirlerden mamul maddeler, mühür, muskalar, boncuklar, hatta belki de çömlek kaideleri getirildi.” (Childe, 2009:112).

Childe kent kriterlerinde uzak mesafeli dış ticaretin sosyal organizasyondaki temel değişiklik olduğunu ve kentleşmede direk öneme sahip olduğunu da belirtmiştir. Algaze, Aşağı Mezopotamya’da Uruk Döneminde kuzeyle kurulan ticari ilişkilerin güneydeki gelişmelere neden olan temel etken olarak görmektedir (Algaze, 1993). İhracatla birlikte ithalatta yapmaya başlayan kentte ticaret hacmi ve çeşitliliği arttıkça üretimle uğraşan uzman zanaatkâr sınıfı kentin yaşam düzeyini geliştirecek yeni iş kolları kurdular ve sonucunda ticareti düzenleyen yönetim organı ve ticaret sonucu varsıllaşan bir elit sınıf, hiyerarşik bir toplumsal yapı ve kent doğmuştur (Aktüre, 2004: 24).

Aşağı Mezopotamya’nın MÖ 3500 ile 3000 yılları arasındaki bazı siteleri “İlk Kentler” olarak yorumlanmaktadır. Aralarında en önemlisi, döneme adını veren kent ise Uruk Kentidir. Uruk kültürünün etkisi Orta Suriye ve Türkiye’ye kadar yayılmıştır (Harita 1) (Bordreuil vd, 2015:111).

Uruk kültürü araştırmaları ile ilgili bazı araştırmacılar Mezopotamya’da MÖ 4. binyılda ilk devletlerin kökeni, gelişimi ve çöküşünü vurgulamıştır. Bir kısmı erken uygarlığın gelişimiyle bağlantılı sosyal ve ekonomik karmaşıklığa eşlik eden bürokratikleşmeyi vurgulamıştır. Kısaca Uruk kültürü, Uruk döneminde ilk devlet sisteminin ortaya çıkışı ve çöküşü, kentleşme ve uzak mesafeli ticaret olarak incelenmektedir (Pollock, 1992:297-298).

Uruk kültürü araştırmalarında ilk sistemli çalışma 1990' lı yıllarda Gulliarmino Algaze tarafından yapılmıştır. Uruk Yayılımı makalesinde bölgelerarası etkileşimden ve özellikle ticaret faktöründen bahsetmektedir.

Uruk Yayılım süreci Güney Mezopotamya sitili maddi kültürün MÖ 4. binyılda bölge dışında, Suriye, Kuzey Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ve Batı İran'da görülmesidir (Hamblin, 2006: 35). Döneme adını veren ilk kent olan Uruk'a ait maddi kültürün bu bölgelere kadar yayılmış olmasına "Uruk Genişlemesi", "Uruk Yayılımı" adı verilmektedir (Akkermans ve Schwartz, 2003:181).

Kentlerin, devletlerin, sosyal tabakalaşmanın, ekonomik uzmanlığın ve okur-yazarlığın MÖ 4. binyılın ortalarında Güney Mezopotamya'da birbirine bağlı bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Yalnız Güney Mezopotamya'nın ihtiyaç duyduğu hammaddenin bu bölgede olmayışı Güney Mezopotamya'nın hammadde arzusuyla Doğu Anadolu'nun içlerine kadar yayılmasına sebep olmuştur (Akkermans ve Schwartz, 2003:182-203).

Uruk Kültürü'nün yayılımını (ticaret ağını) sistematik ve teorik olarak inceleyen Algaze, Immanuel Wallerstein'in "Dünya Sistemleri" teorisini Uruk yayılımına uygulamıştır. Uruk yayılımının MÖ 3200-3050 yılları arasına yani Geç Uruk döneminde gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Uruk Dünya Sistemi kuramında, Güney Mezopotamya'da ortaya çıkan şehir devletlerinin metal, ahşap ve taşta ihtiyaç duyduğunu ve bu nedenle Güney Mezopotamya'nın siyasi olarak karmaşık çekirdeği, çekirdeğe sürekli olarak bir hammadde akışını sağlamak için tasarlanmış, daha az karmaşık olan kontrol noktaları sistemi kurmuştur (Akkermans ve Schwartz, 2003:203). Sistem Güney Mezopotamya'nın arzu edilen kaynaklarını elde ederken çevre bölgeleri (periferi) Güney'in ürünlerine ve artı-ürüne bağımlı hale gelmesi üzerine kurulmuştur (Akkermans ve Schwartz, 2003:203). Bu Güneybatı İran ovalarının kolonizasyonu, Kuzey Mezopotamya ovaları boyunca bağlantı hattının odak noktalarında kent boyutlarına sahip Uruk kökenli nüfus tarafından iskân edilen yerleşim yerleri, bunlara uzanan ana yollar boyunca daha küçük istasyonlar ve art bölgelerinde küçük ileri karakollar kurulmasıyla gerçekleşmiş olduğunu öne sürmektedir (Çevik, 2004: 42).

Suriye-Mezopotamya ovaları ve çevresindeki yaylalarda Uruk yerleşmeleri kendisine bağlı köylerle çevrelenmiş ve stratejik öneme sahip noktalarda

kurulmuşlardır. Kuzey ovalarındaki Uruk yerleşim düzenini şekillendirmede bölgenin bir geçiş bölgesi olmasıyla çok fazla farklı fakat tamamlayıcı çevresel ve kültürel alanı birbirine bağlayan köprü olması etkili olmuştur (Algaze, 1993: 19). Uruk yerleşim bölgeleri genellikle Suriye-Mezopotamya ovalarında ana doğu-batı karayolu güzergâhlarının ve ana kuzey-güney suyollarında bulunur. Çok sayıda daha küçük uydu köyün çevrelediği merkezi kentsel yerleşim yerlerinden oluşmuşlardır (Algaze, 1989:577).

Her bir yerleşim bölgesi ana yolların kesiştiği iyi konumlanmış stratejik bir noktada bulunur. Örneğin Karkamış tarihi nehir geçiş noktalarından birini temsil etmektedir. Kuzey Suriye bozkırlarını ve Halep çevresini Fırat'ın doğusundaki Kuzey Mezopotamya ovasına bağlamıştır. Bu yol Balikh ve Yukarı Habur'un orta kısımlarından geçmektedir. Tabqa Bölgesi, Suriye Çölü'nün başlangıcından önceki son ana geçiş noktasını temsil etmektedir (Algaze, 1993: 46).

Algaze, Uruk yayılımını üç ana tipe ayırmıştır. İlk iki tür yerel bir hiyerarşinin mevcut olduğu küçük ticari diasporalar olarak tanımlanmaktadır. Bu yerleşimler zaten arzu edilen kaynakları kullanıyor ya da kaynaklara erişimi kontrol ediyorlar. Üçüncü tip yerleşim ise önceden var olmayan, bakir topraklara yerleşim kurmaktır. Bu alanlarda Uruk etkisi başından beri sosyal ve kentsel formunun bakir topraklarda çoğaltıldığı bir kentsel implantasyon sürecidir. (Algaze, 2008: 68).

Diaspora tipi Uruk yerleşimlerinin Türkiye'de bilinen en iyi örneği Hacınebi Tepesi'dir. Güney Mezopotamya'dan İran Platosu'na uzanan doğu-batı karayolunu kontrol eden Godin Tepe de örnek gösterilebilir (Algaze, 2013: 83). Ayrıca Samsat yakınındaki Yukarı Fırat Nehri boyunca, Hamam et-Turkaman yakınındaki Balikh ve Hamoukar yakınındaki Yukarı Habur boyuncada görülürler (Algaze, 2013: 83). Doğası gereği bölgeler arası ticaret için düğüm görevi görmüş olan yerleşim yerleri zorlayıcı yollarla devralınmıştır (Algaze, 2013: 83). Tell Brak bunun için örnek gösterilebilir. İmplant edilmiş bir Uruk yerleşiminin en net örneği ise Habuba-Kabira/Tell Qannas ve Jebel Arudadır (Algaze, 2008,68-70). Bu iki yerleşme Uruk dönemi sonunda terk edilmiştir daha sonra da hiç yerleşim görmemiştir (Harita 2), (Algaze, 2013: 84).

Habuba Kabira'nın keşfi her kentin daha eski bir köyden yavaş yavaş kente dönüşmediği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Habuba Kabira boş bir alanda düzenli bir

oluşumun izlerini taşımaktadır (Çizim 1). Ulaşım yolu ağı, ızgara planlı evler adalara dağıtılmış ve kentin bütünü geometrik bir plan içerisinde yer almaktadır. Bu yerleşim Uruk dönemine (MÖ 4. binyılın sonu) ait olup bir daha hiç iskân edilmemiştir. En fazla 150 yıl ayakta kalmış bir kenttir (Bordreuil vd, 2015:111-115). Nispeten bu kısa iskândan sonra Habuba aniden terkedilmiştir. Herhangi bir tahribat kanıtı olmayıp sakinleri isteyerek yerleşimi terk etmiştir (Akkermans ve Schwartz, 2003:191-196) Kentin idari/dini merkezi bir dizi üçlü planlı anıtsal yapıların bulunduğu Tell Qannas'da yer almaktadır. Bu yapılar G. Mezopotamya'daki Uruk Dönemi kamu mimarisine özgü bir teknikle yapılmışlardır (Algaze, 1993: 25). Sokakları, evleri, büyük yapıları ve iki kent kapısı bulunan, surlarla çevrili 22 ha bir alana yayılan bu kentte ortaya çıkarılan arkeolojik materyaller Uruk'takilerle aynıdır. Sıradan evlerle birlikte ortaya çıkarılan büyük yapıları evler bir kentin en önemli özelliklerinden biri olan toplumsal hiyerarşinin varlığını vurgulamaktadır. Küçük boyutuna karşın bu yerleşim yeri bir kentin bilinen en eski örneklerindendir (Bordreuil, vd, 2015:111-115). Bu yerleşimler, Sümer birliklerinin dış ticaretine aracılık etmede önemli rol oynamışlardır (Algaze, 2008: 72).

Yukarı Habur bölgesinde, Habuba Kabira'nın 8 km kuzeyinde Jebel Aruda yerleşim yeri bulunmaktadır (Algaze, 1993,25-29). Güney Mezopotamyalıların bir kolonisi olarak bakir topraklar üzerine MÖ 4. binyılda kurulmuştur (Akkermans ve Schwartz, 2003:194). Habuba Kabira gibi kısa süreli bir yerleşim görmüştür. Yerleşim yeri stratigrafik olarak birbirinden farklı olan iki yerleşim alanından oluşmaktadır (Çizim 2). Kuzeyde bir tapınak kompleksi bulunmaktadır, güneyde ise birkaç ev bulunmaktadır. Başlangıçta bir tapınak olarak inşa edilen kompleks zamanla çeşitli aşamalardan geçmiştir (Driel, 2002:191-195). Yerleşime hâkim bu tapınak kompleksi idari olarak da kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Tapınak kompleksini çevreleyen birkaç ev büyüklüğü ve karmaşık yapısıyla tapınakta çalışan idari personel için konut yapısı olduğunu göstermektedir. (Akkermans ve Schwartz, 2003:195-196). Yerel nüfusun çoğunluğu ise Jebel Aruda kayalıklarına göre yaşamak için daha kolay bir yer olan nehrin yanında yaşamışlardır (Strommenger, 1985,83-86).

Zorlayıcı yollarla alınan Uruk yerleşimlerinden biri olan MÖ 5. binyılın sonu MÖ 4. binyılın başında Kuzeydoğu Suriye'nin yukarı Habur Bölgesindeki Tell Brak, konumu itibariyle kilit bir bölgedir. Güneydoğu'daki Habur Ovalarına giriş

noktası olarak hizmet veren Sinjar Bölgesi ve Güney Mezopotamya bölgesinden erişimi kontrol etmektedir. Habuba Kabira ve Jebel Aruda'nın aksine bakır topraklar üzerine kurulmamıştır (Akkermans ve Schwartz, 2003:184-201). Tell Brak'taki buluntular Güney Mezopotamya'daki Uruk gibi büyük kent merkezlerinin ortaya çıkmasından çok daha önce büyük bir yerleşim yeri olarak bulunduğunu göstermektedir. Habur ovasındaki yağış oldukça bol olup tarımda verimlilik için önem arz etmesi, konum olarak stratejik bir noktada bulunması Tell Brak gibi büyük, yapısal olarak karmaşık bir yerleşim yerinin Uruk'tan yüzyıllarca önce oluşmasına olanak sağlamıştır (Weiss, 1998: 86). Özellikle MÖ 5./4. binyıl seviyelerinde anıtsallık, endüstriyel atölye çalışmaları ve prestij malları bulunmaktadır (Oates, vd. 2007:585-587). Kent Uruk malzemelerinin bulunduğu daha küçük yerleşimlerle çevrili merkezi bir konumdadır (Algaze, 1993: 37).

Algaze'nin öne sürdüğü Uruk Kültürü araştırmalarının başında gelen Uruk Dünya Sistemi Kuramına Mezopotamya'daki son zamanlardaki araştırma sonuçlarından sonra eleştiriler gelmiştir.

Joan Oates, Güney Mezopotamya'nın hammadde açısından zayıf olduğunun söylenmesi konusunda, *“maden kereste vb. ürünlerde belirli bir eksiklik olsa da birçok materyalin Güney Mezopotamya'da bulunduğu”* değinmektedir (Oates, 1993:408). Uruk Kültürü öncesinde yerel kültürlerin de gelişkin olduğunu ve çekirdek hâkim algısının yanlış olduğunu söylemektedir (Oates, 1993:403-422).

Mitchell Rothman ise hem hammadde hem de çekirdek hâkimdir algılarının dünya sistemi kuramının getirisi olan yanlış algılar olduğunu savunmaktadır (Kalkan, 2015: 94).

Algaze'nin Uruk Koloni merkezlerinin ticari yolların kontrolü için stratejik öneme sahip yerlere kurulduğunu iddia etmesi de eleştirilen unsurlardan biridir. Bu yerleşimler hem çok verimli tarım arazilerinin olduğu yerlere hem de su kaynaklarının olduğu yerlere kurulmuşlardır. Algaze'nin belirttiği gibi ticari yolların önemi yerleşim seçiminde tek dinamik değildir (Kalkan, 2015: 89).

Gil Stein ise Uruk Dünya Sisteminin birçok iddiasına karşı çıkmaktadır. Yalnız diğer araştırmacılardan farklı olarak Stein alternatif bir kuram oluşturabilmiştir. Stein'in kuramı ise: Mesafe-eşitlik ve ticaret-diaspora kuramıdır. Mesafe-eşitlik modeline göre mesafe arttıkça çekirdeğin hâkimiyeti azalır

varsayımına dayanmaktadır. Ticaret-diaspora sisteminde ise tüccar gruplar yeni bir bölgeye gelir ve burada bir pazar veya mal aktarım merkezi oluştururlar (Kalkan, 2015:118). Ticaret-diaspora kuramında asıl amaçları ticaret olan ancak sömürgeci olmayan kolonicilerin Mezopotamya'nın merkezinden 1000 km kuzeyde bulunan topraklara gelip, önceden var olan gelişkin yerel kültürlerin topraklarına yerleşmesidir. Eşitlik-mesafe ise, Mezopotamya'nın bu kadar uzak mesafede asla politik ve askeri gücünü bu kadar uzak mesafede devam ettiremeyeceğini ve eşit olmak zorunda kalacağını ileri süren bir kuramdır (Kalkan, 2015:118).

Hacinebi kazıları var olan Uruk yayılım kuramlarının en baştan değerlendirilip yerleşimin kazı stratejisi buna göre belirlenmiş olması açısından önemlidir. Hacinebi yerel Geç Kalkolitik yerleşiminin kuzeydoğu köşesinde Uruk çanak çömleği kullanan küçük bir grubun yaşadığının tespit edilmesi bu yerleşimde aynı anda farklı iki toplumun yaşadığını kanıtlamıştır. Ayrıca bu iki grup arasında Uruk hâkimiyetini gösteren ya da bir savaş, mücadele olduğunu gösteren hiçbir veri bulunmamıştır. Aksine barışçıl yaşadıklarını gösteren hem Anadolu hem de Mezopotamya mühürleri ele geçmiştir (Kalkan, 2015:119-121).

Hacinebi kazılarında, Uruk yayılımının Geç Uruk döneminde başlamadığı aksine MÖ 4. binyılın daha erken evrelerinde başladığını gösteren verilere ulaşılmıştır. Hacinebi A evresinde (Yerel Geç Kalkolitik) sur duvarının ve anıtsal kamu binalarının inşa edilmiş olması uzun mesafeli ticaretin Uruk yayılımı öncesinde de yapılmış olması, Uruk yayılımı öncesinde bir yerel toplum ile ilgili az gelişmişlik varsayımının yanlış olduğunu göstermektedir (Kalkan, 2015:129). Uruk yayılımı öncesinde kuzeyde de bilinenden daha karmaşık ve gelişmiş bir yapının olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca Hacinebi'de Uruklu ve yerel halkın arasında silah türü alet ya da sur duvarı bulunmaması bu diasporanın barış içinde varlığını sürdürdüğünün kanıtı olmuştur. Tüm bu veriler Uruk Dünya Sistemi kuramı ile ters düşmektedir (Kalkan, 2015:129).

Tell Brak, Arslantepe, Tepe Gawra, Hacinebi gibi yerleşimlerde bulunan anıtsal kamu yapıları, merkezileşmiş yönetim ve ekonomi sistemi, ilk Uruk etkileşimi öncesinde Kuzey Mezopotamya'da merkezi bir sistemin kurulmuş olduğunu göstermektedir. Bu gelişim yerli kültürler tarafından gerçekleştirilmiştir (Stein, 2001:265-300). Yapılan araştırmalar Yukarı Fırat'ta bulunan gelişkin

toplumların Urukla etkileşimin başlamasından çok daha önce gelişkin bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir (Helwing, 2000:145).

Bir diğer alternatif kuram ise Akültürasyon/ Benimseme/ Öykünme kuramıdır. Bu kuramda statüsü düşük yerel bir grubun statülerini arttırmak için gelişkin toplumların ideoloji ve maddi kültürlerini kullanması ya da taklitlerini üretmesidir (Stein, 1999: 13).

Bu olguya en iyi örnek Arslantepe'dir. Arslantepe'nin VIA tabakasında çok sayıda Uruk buluntusu yerel üretim buluntular ile birlikte ele geçmiştir. Arslantepe yerleşimindeki kazıları gerçekleştiren Marcella Frangipane Toroslar'ın kuzeyinde yerel gelişimin kaynağı olan kültürel çekirdek bölgenin bulunduğunu ve bu bölgede akültürasyon geçirmiş kuzeyli bir Geç Uruk kültürünün yaşadığını belirtmiştir. Mezopotamya üslubunda yapılmış silindir mühürler, duvar resimleri Arslantepe'de Uruk'un güçlü bir etkisinin göstergesidir. Bu Uruk kökenli özellikler Arslantepe yerel sakinlerinin Mezopotamya biçiminde örgütlendiğini göstermektedir. Arslantepe'de Mühürler genelde Anadolu motifi olmasına rağmen Mezopotamya üslubuna benzetilmişlerdir (Kalkan, 2015:100-111). Arslantepe yerleşimi İlk Tunç Çağda oldukça büyüktür. Bu yüzden statüsünün diğer kentlerden fazla olduğu düşünülmektedir (Frangipane, 1996: 67).

MÖ 3. binyılın başlarında, Uruk etkisinin görüldüğü Suriye, İran ve Güneydoğu Anadolu'da bir çöküş olduğu öne sürülmektedir (Abay, 2006: 25). Habuba Kabira ve Qraya gibi kısa ömürlü yerleşim yerleri herhangi bir tahribat ve askeri çatışma belirtisi olmadan ter edilmiştir. Tell Brak gibi uzun süreli yerli yerleşim yerleri devam etmiştir. Fakat Güney Mezopotamya bağlantılarından tamamen farklı bir kültürle devam etmişlerdir (Akkermans ve Schwartz, 2003:207). Algaze "Dünya Sistemi" modelinde Uruk yayılımının çöküşünü Güney Mezopotamya'da çekirdek ve çekirdeğe bağlı çevre bölgedeki değişikliğe bağlamaktadır. Güney Mezopotamya'da tarımsal üretim, bölgenin artan şehirleşmesi ve kendi besinlerini üretemeyen sayısı sürekli artan uzmanları desteklemek için yoğunlaşmıştır. Ancak artı ürünü arttırmak aşırı sulama, tarımsal sistemin çöküşü ve sosyo-politik bir felaketle sonuçlanmıştır. Çevre bölgeler Güney Mezopotamya'daki bu zayıflıktan faydalanarak kendi bağımsızlıklarını kazanmak için yeterli güç kazanmışlardır (Akkermans ve Schwartz, 2003:207).

Uruk kültürünün yayılım alanı yerleşim yerlerinde bulunan çanak-çömlekler, mühürler, tabletler, bullalar ve mimariye göre belirlenmektedir. MÖ 4. binyılın başlarında Güney Mezopotamya'dan Doğu Anadolu'ya kadar Mezopotamya topraklarında boyalı seramik hemen hemen tümüyle kaybolmuş, gösteriş amaçlı seramikler azalmış; bunlara karşı kaba hamurdan yapılma yemek kabı üretimi görülmeye başlamıştır (Frangipane, 2002:174). Seramiğin toplumdaki işlevinin ve buna bağlı üretim düzenin değişmesi, gösterişli seramiklerin azalarak yerini hızlı ve daha çok kullanım amaçlı seramik üretilmesinde kendini göstermektedir. Bu süreç Anadolu'da Fırat yakınlarında yaygın olarak görülen coba kâselerinde doruğa ulaşmıştır. Toplu tüketim için amaçlanmış çanak-çömlek yapımı öne çıkmıştır (Frangipane, 2002:174). Özetle Uruk çanak-çömlekleri, boyalı malların yerine geçen boyasız açık renkli çark yapımı, kaba seramikler olarak tanımlanmaktadır (Dolukhanov, 1998:369-370).

Çark yapımı Uruk çanak çömlekleri, genelde mat, açık kahve ya da devetüyü renklerde olan çanak çömleklerdir. Kuzey Mezopotamya Uruk yerleşmelerinde kırmızı ya da gri hamurlu ve el yapımı Uruk çanak çömleğine çok az sayıda rastlanmaktadır (Abu Al-Soof, 1985: 17-35).

Uruk'un karakteristik kabı olan konikal kâseler ilk olarak orta uruk tabakalarında ortaya çıkmıştır (Pollock, 1987:129). Çanak çömlek çeşitleri olarak, standart devrik ağızlı kâseler, konikal kâseler, şerit kulplu kaplar, akıtacaklı kaplar, ikiz kulplu çömlekler, yüksek boyunlu kaplar, bilezik ağızlılar ve şerit ağızlı kâseler bulunmaktadır. (Çizim 3), (Philip, 2002:207-230).

Devrik ağızlı kâseler Uruk yerleşimlerinde ele geçen çanak çömleğin çoğunu oluşturmaktadır. Bazı yerleşim yerlerinde bulunan çanak çömleklerin dörtte üçünü oluşturmuştur. Boyut olarak bu kâselerin büyüklüğü istisnalar hariç hemen hemen aynıdır. Çok fazla sayıda ve aynı boyda bu kâselerin ucuz ve hızlı üretilmesi ekonomik örgütlenmenin bir parçası olabileceğini düşündürmektedir (Nissen, 2004: 97). Bu kâseler Uruk dönemine ait bir yerleşmenin saptanmasında en aydınlatıcı buluntular arasındadır (Mieroop, 2018: 23).

Geç Uruk Dönemi'nde ise seri üretimle yapılan devrik ağızlı kâseler çömlekçi çarkı üzerinde değil, kalıp içinde üretilmişlerdir (Nissen, 2004:104). Bu

dönemde ayrıca çok miktarda eğik kesilmiş ağızlı çanaklar ortaya çıkmıştır (Dolukhanov, 1998:370).

Uruk kültürünün belirleyici unsurlarından dalga ve silindirik tipte mühürler oldukça yaygındır (Çizim 4). Geometrik motifler, hayvan ve insanların yer aldığı sahnelerin olduğu tasarımlar bulunmaktadır (Çizim 5), (Dolukhanov, 1998:370) Bazen de hükümdar–rahip denilen kişinin simgesel yetkisine gönderme sahneleri bulunmaktadır. Bu kişi giysisiyle, saç ve sakalıyla, diğerlerinden büyük olan boyutuyla kendisiyle birlikte betimlenen kişilerden ayrılmaktadır. Arka arkaya dizilmiş olarak tapınağa sunuda bulunmak üzere gelenlerin gösterildiği sahneler çoğunluktadır (Frangipane, 2002:222). Geç Uruk döneminde özellikle yayılmış olan silindirik mühürler mülkiyeti, depolamayı ve mal işlemlerini gösteren simgeler olarak görülmektedir (Dolukhanov, 1998:376). Silindir mühürlerin basıldıkları yüzey üzerinde daha geniş bir alanı kapladığından özellikle hileye karşı diğer mühürlere göre daha güvenlidir (Nissen, 1993: 66). Göz idolleri, Bullalar ve tokenler de Uruk kültürünün ayırt edici verilerindendir. (Çizim 6), (Stein, 1999: 15)

Uruk kolonisi olarak tanımlanan yerleşmelerde farklı domestik ve kamu mimarisi görülmektedir. Anahtar deliği biçimindeki ocaklar (Stein, 1999: 15), ziggurat adı verilen bir dizi anıtsal bina, Sütunlu tapınaklar ve daha geç bir aşamada ortaya çıkan üçlü planlı (mittelsaal) yapılar gelenekselleşmiştir (Dolukhanov, 1998:370). Geç Uruk mimarisinin en önemli ögesi tapınaklardır. Başkent Warka'daki Kireçtaşı Tapınak, Beyaz Tapınak, C, D Tapınağı, Kozalak Mozaikli Tapınak ve Tell Brak'da Göz Tapınağı, Jebel Aruda-Kırmızı Tapınak, Habuba Kabira/Tell Qannas-Kuzey Tapınağı, Uqair-Boyalı Tapınağı bu tapınakların en güzel örnekleridir (Frangipane, 2005:259).

Tapınakların, yan yana dizilmiş pişmiş topraktan çivilerle bezenmiş çok renkli geometrik motiflerle bezenmesi gelenekselleşmiştir (Bordreuil 2015:144). Tell Brak'da bulunan Göz Tapınağı üzerinde bulunan altın, gümüş ve yarı değerli taşlar, duvar süslerin birçoğu stil bakımından Güney karakterlidir (Algaze, 1993: 38).

Uruk döneminin sonlarında Antik Mezopotamya'nın çivi yazısı sistemi tarihinin temelini oluşturan metinleriyle bir kayıt tutma sistemi oluşmuştur. Bazı bilim adamları tarafından insanlık tarihinde yazının ilk icat edildiği dönem olarak

kabul edilmektedir. Gerçek bir yazıya dair ilk kanıt da Uruk kentinde Eanna kutsal alanında bulunmuştur (Mieroop, 2018: 27).

Yazının bulunuşunun derin kültürel ve toplumsal sonuçları olmuştur. İnsanlar ilk kez derlitolu, kolayca iletilebilir ve korunabilir olan kodlanmış bilgilere ulaşma olanağı elde etmişlerdir. Başlangıç işleci silindir mühürlerle aynıdır. Serveti kaydetmek ve hesabını tutmak için oluşturulmuştur. Bu belgelerle üretime, dağıtım, özellikle mülkiyetle ilişkili olan toplumsal hak ve yükümlülüklerle ilişkin kayıtlar tutulmuştur. Bu belgelerin tapınaklarda toplanması, buraların hem özel hem de devlet mülkiyetine ilişkin siyasal, ideolojik ve ekonomik gücün bir araya geldiği merkezler olduğuna işaret eden gösterge olarak kabul edilmektedir (Dolukhanov, 1998:377).

1.4. KUZEY SURİYE COĞRAFİ YAPISI

Herhangi bir bölgeden söz edildiğinde ilk olarak fiziksel sınırlara bağlı kalınarak tanımlanmaktadır. Yalnız bu ilk bakışta doğru olarak düşünülse de bölge aynı zamanda sosyal ve politik bir olgu olarak düşünülmelidir. Sosyal ve politik bir sistem içinde oluşmuş olan ilişkileri ve materyal kültürü bölgenin tanımlanmasında diğer unsurlardır. (Abay, 2006: 25). Günümüzde ülke sınırlarının politik olarak belirlenmesi, bölge kavramını tarihsel bağlamından koparmış ve geçmişte aynı bölge içinde yer alan topraklar günümüzde birbirinden farklı gelişmelere uğramışlardır. Örneğin tarihte Güneydoğu Anadolu'nun ve bugünkü Suriye sınırları içerisinde kalan Kuzey Suriye düzlüklerinin aynı bölge içinde yer almış olabileceği bir gerçektir. Arkeolojik açıdan bakıldığında bir bölgeyi tanımlamak için bugünkü modern sınırların aksine, incelenen dönem içindeki sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerin dikkate alınması gerekmektedir (Abay, 2006: 25).

Bu bağlamda, Suriye Devleti, Akdeniz'in doğu kıyı şeridinde yer alır (Harita 3), (Özey, 2010:317). Kuzeyinde Türkiye, Güneyde Ürdün, doğu ve güneydoğuda Irak, batıda Lübnan ve Akdeniz, güneybatısında İsrail ile komşudur. Eski çağlarda Suriye, Kuzey ve Güney olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Kuzey bölgesi ile Güney bölgesi arasındaki sınır kesin olmamakla birlikte Hama civarından geçtiği düşünülmektedir (Çilingiroğlu, 1984: 29).

Kuzey Suriye'nin kuzeyi Toros Dağları'nın güneyi ve Amanos Dağları, batısı Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları, doğusu Dicle Nehri tarafından

sınırlandırılmıştır (Hemsley, 2009: 25-33). Güney sınırı tam olarak belirlenmemiş olsa da Qatna ve Mari'ye kadar uzanan bölge olarak tanımlanmaktadır.

Kuzey Suriye'nin batı kesiminde dağlar kuzey-güney hattı boyunca paralel uzanmaktadır. Bu nedenle kıyı bölgesi nemli ve yeterli yağış alırken bu dağ silsilesi iç kısımları yağış hareketini engellediğinden kıyıda daha kuraktır (.Akkermans, vd. 2003:2-7). Kıyı kesiminde yabancı zeytin ve meşe türleri hâkimdir. Anti-Lübnan dağlarında Halep Çamı ve Palamut Meşesi ormanları vardır. Suriye'de genel olarak iklim kurak olsa da Kuzey'de Akdeniz'e açılan kıyı düzlüklerde yağışlı ve ılıman kışlar ile sıcak ve nemli yazlar yaşanmaktadır (Özey, 2010:317-320). Kuzeyde Halep (Aleppo) şehrini saran tarım ovaları yer almaktadır. Kuzey-güney yönlü akan Qoueiq nehri tarafından ikiye ayrılmıştır (Akkermans, vd. 2003: 2-7).

Kuzey Suriye'nin coğrafi görünümünün oluşmasında en belirleyici faktörlerin başında Asi (Orontes) ve Fırat Nehirleri gelmektedir. Asi Nehri'nin alt kısımları Amuq ovasını sulamaktadır. Kuzeyde, Khabur ve Balikh kolları tarafından sulanan ovalar yer almaktadır. Bu bölge yarı kurak bir bozkırdır. Yukarı Khabur üçgeni olarak adlandırılan alan geniş ve yüksek yağışları ile yerleşim sürekliliği sağlamıştır. Fırat, Khabur ve Balikh vadileri özellikle alçak yerlerinde sulamaya elverişlidir (Akkermans ve Schwartz, 2003:2-7).

Kuzey Suriye'nin önemli yerleşim yerleri Fırat Vadisi boyuncadır. Fırat Vadisi, Yukarı, Aşağı ve Orta Fırat vadisi olarak üç bölüme ayrılır. Yukarı Fırat, Fırat Nehrinin Suriye sınırı içinde kalan ve Balikh Irmağının birleştiği yere kadar olan kesimdir. Orta Fırat İse, buradan Rakka şehrine kadar olan kısım. Aşağı Fırat Rakka'nın güneyinden Mezopotamya'ya kadar uzanan kesimi olarak tanımlanır (Bayraktar, 2004:4).

1.5. MÖ 3 VE 2. BİNYIL KUZHEY SURİYE TARİHİ COĞRAFYASI

Kentleşmenin başladığı MÖ 3000'li yıllarda Suriye'de ya daha önce var olan yerleşimler kentlere dönüşmüştür ya da bakir topraklara kentler kurulmuştur. Bu kentlerden bazıları Ugarit, Qatna, Mari, Habuba Kabira, Hammam et Turkman ve Tell Brak'tır. Bu kentlerin gelişimiyle Suriye kültürünün ilk izleri görülmektedir (Ball W.1994: 11).

Kent yerleşimlerinin sayısı ve boyutu Erken Tunç Çağı boyunca artmıştır. Merkezi bir yere sahip bölgesel sistemler ortaya çıkmış ve bazı şehirlerde metinsel kaynaklar oluşmaya başlamıştır (Klengel, 1992: 19).

Suriye'nin tüm ekilebilir alanları, kasaba ve köyleri Erken Tunç Çağı'nda kurulmuştur. Yerleşim yoğunluğu aralarında çatışmalara neden olmaktadır. Ebla'dan gelen arşivler ve Mısırdan gelen bazı metinsel bilgiler politik gelişmeler ve ilk devletler hakkında bilgi vermektedir (Klengel, 1992: 19-21).

Bölge Ebla metinlerinde belirtilen birçok yer isminden de anlaşılacağı gibi yoğun bir şekilde yerleşim görmeye başlamıştır. Komşu bölgelerle ve Mısır'la ticari ve kültürel bağlantılar kurulmuştur. Ebla, Kuzey Suriye'nin iç kesimleri için idari ve ekonomik bir merkez olarak rol oynamıştır (Klengel, 1992: 22-30). Bölgede Ebla'ya rakip bir kent Mari bulunmaktadır. Ebla'nın son iki kralının hüküm sürdüğü dönemde Mari'nin gücünün bozulmasıyla, Ebla, batıda Amanos, doğuda Fırat ve Balikh, kuzeyde Toroslara güney yamaçları ve güneyde Homs ovasına kadar siyasi ve ekonomik baskınlığını arttırmıştır (Klengel, 1992: 31).

Bu dönemde Akkad Krallığı Suriye topraklarına doğru genişlemeye başlamıştır. Akkad Kralı Sargon (MÖ 2340-2284), sedir ormanlar, maden dağları, Amanos ve Toroslara düzenlediği seferlerde Mari, Yarmuti ve Ebla ile temas halinde olduğundan metinlerde bahsetmektedir (Klengel, 1992: 31-33). Ebla MÖ 2300 civarında Sargon'un saldırısına uğramıştır (Fortin, 1999: 56). Suriye bölgesinin Akkad Kralları olan Sargon ve Naramsin tarafından bu dönemde geçici bir şekilde kontrol edildiği metinlerde geçmektedir (Klengel, 1992: 35-38).

Güney Mezopotamya'dan gelen bazı metinlerde Urshu ve diğer merkezlerde MÖ 3. binyılı izleyen yüzyıllarda bazı önemli ekonomik ve ticari fonksiyonlar belgelenmiştir. Lagash'ın 2. hanedanlığı özellikle Gudea (MÖ 2144-2124) Amanos'tan kereste, Basall'dan taşlar ve Ebla'dan tekstil ürünleri alınmıştır. Gubla'dan gelen yazıtlarda Mısır'ın 6. hanedanlık dönemi boyunca Mısır-Suriye ekonomik ilişkileri artmıştır (Klengel, 1992: 35-38).

Anadolu ve Mezopotamya çivi yazılı kaynaklarında bir kent olarak tanınan Ebla, MÖ 2400-2250 yılları arasında oldukça önemli bir konuma gelmiştir. Dönemin Mezopotamya, Suriye ve Anadolu şehir devletleri tipinde sarayları, tapınakları,

devlet teamülleri, yazı ve arşivleri, sanatı ve surları ile Kuzey Suriye coğrafyasında bilinenin de üstünde bir yerleşim yeri olduğunu ortaya koymuştur (Bilgiç, 1990:185).

MÖ 3. binyılın sonlarında sosyal ve politik olaylarla bağlantılı olan yerleşim yerleri bulunmaktadır: Amuk Ovası'ndaki höyükler, Ugarit, Qatna ve Orta Suriye'deki bazı höyükler. Gubla'da ele geçen materyaller, buraya yeni halkların gelişine (Amurrular) işaret etmesi açısından önemlidir. Ancak bölgede gerçekleşen olaylara yağış miktarı, iklim değişikliğine bağlı tarımsal verimin azalması yerleşim bölgelerinin sınırlarında değişime neden olmuştur (Klengel, 1992: 37–38.).

Babil'de bulunan III. Ur kaynaklarında Suriye'deki Tuttul, Ebla ve Urşu kentlerinden gelen kişilerle ilgili göndermeler bulunur. Siyasi ya da askeri açıdan Suriye'de tek bir kentin hâkim olduğu yönünde hiçbir işaret bulunmamaktadır. Siyasi olaylarda hayati bir rol oynayan Suriye gücü, Babil kayıtlarında düşman istilacılar olarak tanımlanmış ve büyük oranda yarı göçebe bir halk olan Amurru'lardan oluşmuştur. Amurru'ların baskısı III. Ur hanedanlığının sona ermesinde önemli bir rol oynamıştır (Mieroop, 2018: 72).

III. Ur hanedanlığının ortadan kalkması ve ardından Babil'de siyasi parçalanma yaşanması üzerine tahta gelenlerin birçoğu Amurru kökenli olduğunu iddia etmişlerdir. Amurruların tüm Yakın Doğu'ya yayılmaları, yeni bir kültürel ideal yaratılması anlamına da gelmemektedir. Babil'de Amurrular mevcut kültürü tümüyle benimsemişlerdir. Amurru dili hiçbir yerde yazılı kayıtların resmi dili olmamıştır. Mari gibi kentlerde dilleri yazı dilini büyük oranda etkilese de yazı hala Akadça kalmıştır (Mieroop, 2018: 80).

III. Ur hanedanlığının çöküşünden sonra Suriye olaylarına müdahale edecek kadar güçlü bir Mezopotamya devleti kalmamıştır. Mısır'da ise ilk ara dönem yaşanmış (MÖ 2160-1994). Suriye üzerinde Mısır etkisinin de azaldığı görülmektedir. Çok az yazılı kaynak Nil Deltasının ötesindeki Asya ülkeleri içindeki siyasi durumu yansıtır. Amurruların yayılmasının siyasi sonuçları özellikle Mari arşivlerinde görülmektedir (Klengel, 1992: 39).

Suriye dökümanlarında bu dönem için en önemlisi Igrish Hepa'nın oğlu Ibbit-Lim'in yazıtı, fakat siyasi gelişmelerden çok az bahsetmiştir. Ebla zayıf düştükten sonra Ibbit-Lim'in, Ebla'yı yeniden kurduğundan ve Mari için Shakkanakku ile ilişkisinden bahsetmektedir yazıtında (Klengel, 1992: 40).

Suriye'nin kıyı bölgesinde ise Girit ve Kıbrıs'ın yoğun etkisi görülmektedir. MÖ 19. yy sonlarına doğru Mari metinlerinde Kıbrıs'la bakır ticareti yapıldığından bahsedilmektedir. III. Ur hanedanlığının çöküşünden sonra bölgede Mısır etkisinin de azalmasıyla, ticaretin daha da gelişmesi için küçük devletler dizisi ortaya çıkmıştır. Bölgede Ugarit'in bu ticaretlerde önemi artmıştır. Kentin, kentsel ve ekonomik gelişimi MÖ 19. yy'ın sonlarında bir devlet teşkilatı ve yerel bir haneden kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Klengel, 1992: 41-42).

Mari arşivlerinde MÖ 18.yy sonlarında özellikle Kuzey Suriye'den Kuzey Mezopotamya'da Zagros dağlarına kadar uzanan bölgede Yakındoğu halklarından biri olan Hurri'lerden bahsedilmektedir. Bölgede Shamshi-Adad krallığı hâkimken barışçıl bir şekilde yerli ve göçebe topluluklar bir arada yaşamıştır. Fakat Shamshi-Adad'ın ölümünden sonra bölge Hurrice konuşan aşiretlerin saldırısına uğramıştır (Wilhelm, 1989:1-16).

Kuzey Suriye'de MÖ 18. yy'da Hurri nüfusuna sahip birçok küçük krallık varken MÖ 15. yy başlarında bölgesel bir güce sahip Mitanni'nin MÖ 14. yy'ın ortalarına dek hüküm sürdüğü bilinmektedir. Mitanni'nin merkezi Kuzey Suriye'nin Fırat Nehri kıvrımıyla Dicle Nehri arasında kalan kısmıdır (Mieroop, 2018:134-135). Kaynaklarda başkenti Vaşşuganni olarak geçmektedir fakat kentin nerede olduğu bilinmemektedir (Akkermans ve Schwartz, 2003:327). Mısır ve Mitanni MÖ 14. yy'ın ortalarında Hitit İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasına kadar Suriye'de güç dengesini korumuşlardır (Akkermans ve Schwartz, 2003:327). Özellikle Mitanniler'in Mısır'ın 18. Hanedanlığı ile çatışma içinde oldukları görülmektedir. İlk defa Mısır, art arda askeri seferler başlatmış, Suriye ve Filistin'de idari kontrolü ele geçirmiştir. III. Tutmosis Fırat'a kadar askeri seferler yapsa da Mısır'ın etki alanı Suriye kıyıları ile Qatna'nın güneyiyle sınırlı kalmıştır. Mitanni ise Kuzey Mezopotamya ile Suriye'nin iç kesimlerinde etkisini sürdürmeye devam etmiştir (Akkermans ve Schwartz, 2003:329). MÖ 14. yy'da Hititler'in Kuzey Suriye'deki askeri faaliyetlerine karşı Mısır ve Mitanni arasında yeni bir ortaklık kurulmuştur. İki büyük güç arasındaki ilişki hanedan evlilikleriyle kuvvetlendirilmiştir (Akkermans ve Schwartz, 2003:327-329).

Ayrıca Eski Hitit Devleti döneminde (MÖ 1650-1500), (Kupper, 1973: 30-35) Kuzey Suriye'deki Halep Krallığı ise Shamshi-Adad'ın genişlemesine karşı

koymuştur ve Shamsi-Adad'dan sonra Yakın Doğu'daki en güçlü krallıklardan biri haline gelmiştir (Wilhelm, 1989: 12-16). Bölgenin kuzey kesiminin tamamı, Yamhad Krallığı (Halep) tarafından kontrol edilmiştir. İki yüzyıl boyunca başkenti Halep'ten Suriye'nin kuzeyini ve Fırat Nehri'nden Akdeniz kıyılarına değin hükmetmiştir. Arşivlerde Alalah, Karkamış, Urshu, Haşşu, Ugarit, Emar, Ebla ve Tunip krallıkları, Yamhad Krallığı ile müttefik olarak ilişkilendirilmiştir (Bryce, 2005: 70).

Kuzey Suriye ovalarının doğal ve verimli kaynakları ve Anadolu, Mısır ve Ege'yi birbirine bağlayan stratejik konumu Anadolu'daki Hatti (Hitit) ülkesini cezbetmiştir (Klengel, 1992: 80). MÖ 1600'lerde Hititler Alalah ve Halep'i tahrip ederek Yamhad'a saldırmışlardır (Akkermans ve Schwartz, 2003:329). Bunun sonucunda kent Hitit'lerin egemenliğinde girse de MÖ 15. yy'da Halep ve çevresi Mitanni egemenliğine geçmiştir (Sir Gavaz, 2012:2819-2835). Hitit'lerin bu yıkıcı askeri seferlerinden Ebla'da tahrip edilmiştir ve Ebla daha sonra bir daha büyük şehir merkezi konumunu geri kazanamamıştır (Akkermans ve Schwartz, 2003:326).

Hitit hükümdarı Şuppiluliuma I, Suriye'ye düzenlediği seferlerle Mitannileri yenmiş ve Kuzey Suriye'nin kontrolünü devralmıştır. Mısır ve Hitit arasındaki çatışmalar ise MÖ 13. yy başlarında Kadeş antlaşmasına kadar devam etmiştir. Bu anlaşmayla Suriye, Hitit ve Mısır etki alanlarına bölünmüştür (Akkermans ve Schwartz, 2003:327-329). MÖ 1365-1335 yılları arasında Mitanni devleti Hitit kralının vasalına dönüşmüştür. Şuppiluliuma'nın ölümünden sonra Hitit gücünün zayıflamasıyla (Mieroop, 2018:135), bölgede baskı uygulayan Asurlular Mitanni'ye tamamen son vermiştir (Akkermans ve Schwartz, 2003:329).

Doğuda, I. Şuppiluliuma'nın ölümüne yakın zamanlarda ortaya çıkan Asur tehlikesi tüm dengeleri alt üst etmiştir (Kınal, 1987:115). MÖ 13. yy'da Kuzey Suriye politik açıdan Hitit etkisinde olsa da Asur'un bölge üzerinde hâkimiyet çabaları bulunmaktadır. Hitit hâkimiyeti etkisi zayıflamaya başlamış ve Asur Devleti Fırat bölgesine kadar etkisini arttırmıştır (Klengel, 1992:119).

Bu dönemde aynı zamanda Suriye'de Karkamış, Halep, Ugarit, Qatna, Kadeş, Alalah yerel krallıkları da bulunmaktadır (Harita 4). Hitit-Mısır ilişkileri Suriye üzerindeki etkileri yerel hanedanların siyasi gelişimlerini, diplomasiye katılımlarını etkilemiştir (Klengel, 1992: 120).

MÖ 2. binyılda Kuzey Suriye siyasi yapısı ile ilgili bilgiler Hitit ve Mısır kaynakları dışında Ebla, Ugarit, Mari, Alalah'daki yazılı belgelerden ele geçmiştir (Klengel, 1992).

Geç Tunç Çağı olarak adlandırılan (MÖ 1600-1200) dönemde Suriye'nin uluslararası bağlantıları giderek genişleyen bir ağ haline gelmiştir. Siyasi olarak Suriye Mitanni, Mısır, Hitit ve Asur imparatorlukları dâhil olmak üzere çok uluslu politikaların karşılaşma alanı olmuştur. Ekonomik olarak Amarna mektuplarında da belgelendiği gibi uluslararası ticarete de aktif bir durumdadır (Akkermans ve Schwartz, 2003: 327).

MÖ 1200 yıllarında Doğu Akdeniz dünyasının büyük şehir merkezleri ve siyasi sistemleri bir kriz ve çöküş dönemi yaşamıştır. Ugarit ve Emar, büyük Geç Tunç Çağ kent merkezleri bir daha yerleşilmemek üzere yıkılmıştır. Alalah, Hammam et-Turkman ve Tell Brak gibi bölgesel merkezler de dönem sonunda terk edilmiştir (Akkermans ve Schwartz, 2003:358). Hitit başkenti Hattuşa yıkılmıştır. Mısır'ın Asya'daki yayılımı engellenmiştir. Miken, Yunanistan ve Kıbrıs'taki merkezlerde düşüş ve yıkım yaşanmıştır. Orta Asur yöneticileri Suriye'deki hâkimiyetlerine bir süre devam etseler de MÖ 11. yy'ın ortalarında önemli ölçüde hâkimiyetleri azalmıştır (Akkermans ve Schwartz, 2003:358).

Bu olaylar dizisi Akdeniz'in çeşitli yerlerinden Levant'a göç eden "Deniz Halkları" istilasına bağlanmıştır (Akkermans ve Schwartz, 2003:359).

İKİNCİ BÖLÜM

2. M.Ö 3. VE 2. BİNYIL KUZEY SURİYE KENTLERİ

Arkeolojik açıdan kenti değerlendirirken bir yerleşim yerinin kent olarak nitelendirilebilmesi için bazı kıstaslardan bahsetmiştik özellikle Childe'ın kuramından yola çıkarak bir yerleşim yerinin kent olabilmesi için yüz ölçümü ve nüfus bakımından büyük olması, anıtsal kamu binalarını barındırması, tarım dışı alanlarda uzmanlaşmanın olması gerektiği (ticaret, farklı sektörlerde işçilik gibi), yönetici sınıfın olması gerektiğinden ve buna bağlı sosyal tabakalaşmadan bahsetmiştik. Tüm bu kriterler göz önüne alınarak Kuzey Suriye'de belli başlı kent olarak tanımlanabilecek yerleşim yerleri bu bölümde anlatılacaktır (Harita 5).

2.1. TELL MARDİKH (EBLA)

2.1.1. Coğrafi Konumu

Halep'in 55 km güneyinde bulunan Ebla, iç Suriye'deki en büyük antik kentlerden biridir. Yaklaşık 60 hektarlık bir alanı kaplamaktadır (Matthiae, 1985:134)

2.1.2. Araştırma Tarihçesi

Ebla Kenti 1936 yılında Ingholt tarafından, 1955 yılında Moortgat ve Hrouda tarafından ve 1962 Matthiae'e tarafından bahsedilmiştir. 1964 yılında ilk sistemli kazılar Roma'da bir üniversite tarafından başlamış ve 2010 yılında çalışmalar son bulmuştur (Mathiae ve Marchetti, 2013: 25).

2.1.3. Stratigrafisi

Paolo Mathiae Ebla kenti için Erken Tunç I-IV dönemini “Erken Suriye” dönemi olarak, Orta Tunç I-II dönemini “Orta Suriye” ve “Geç Suriye” dönemi olarak ve Demir Çağ I-II dönemlerini de “Geç Suriye” dönemi olarak adlandırmıştır. MÖ 4. Binyıl ile MÖ 3. binyıl arasında yerleşim görmüştür (Mathiae ve Marchetti, 2013: 36). Çalışma dönemimiz kapsamında Ebla kenti şu şekilde tarihlendirilmiştir: Mardikh I (MÖ 3500-2900), Mardikh IIA (MÖ 2900-2350), Mardikh IIB1 (2400-2250), Mardikh IIB2 (MÖ 2250-1900), Mardikh IIIA (MÖ 1900-1800), Mardikh IIB (MÖ 1800-1600), Mardikh IV (MÖ 1600-1200).

2.1.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

Ebla kenti, kenti çevreleyen sur duvarı, kentin merkezinde yükselen tepenin üstünde bulunan akropolis ve aşağı kent olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır (Çizim 7), (Mathiae ve Marchetti, 2013: 36-37).

Ebla'nın en eski kentsel yerleşimi MÖ 4. binyılın son yüzyılına tarihlendirilmekte ve MÖ 2900-2350 (Mardikh IIA) yıllarında kentte kayda değer şekilde yerleşim artmıştır. Ebla akropolünün güneyinde bu döneme ait yapı seviyeleri bulunmuştur. Artan şehirciliğin Kuzey Lübnan, Amanos Dağları ve bölgedeki ticaret yolları üzerinde uygulanan kontrolün bir sonucu olabileceği düşünülmektedir (Weiss, 1985:136).

Mardikh IIB1 (MÖ 2400-2250) Ebla'nın ilk büyük kentsel merkezi dönemidir. Orta Tunç Çağ I-II döneminde, şehir surlarının güneybatı bölümünün yanında Şehir Kapısı A bulunmaktadır (Çizim 9). Mardikh IIB1 seviyeleri büyük ölçüde yıkılmış olsa da Mardikh IIIA'ninkine benzer bir boyutta olduğu düşünülmektedir. Bu varsayım çağdaş arşivlerle kanıtlanmış görünmektedir (Mathiae, 1980: 65-67). Mardikh IIIA döneminde şehir güçlü bir sur tarafından kuşatılmıştır. Bu sur duvarı dairesel şekilde planlanan Filistin-Hyksos kültürüne atfedilen bir gelenekle yapılmıştır. En az 60 metre genişliğinde olup üstünde 4 şehir kapısı bulunmaktadır (Mathiae, 1979: 14-15). Bu dört şehir kapısı Mardikh IIB1 ile aynı yerde bulunmakta olup bu kapıların yeri daha sonraki dönemler de ilkinin takip ettiği görülmektedir. Arşiv metinlerinde yer alan şehir kapılarının konumu ve sayısı aşağı şehrin dört tarafından da görülebilecek şekilde yerleştirilmiş. Ebla yerleşimi dairesel şekilde surlarla çevrelenmiş, dairenin merkezinde ana idari binalar ve a

Akropolis vardır (Çizim 8). Şehri çevreleyen sur duvarı muhtemelen o dönemdeki diğer şehirlerde de bir gelenek olarak görülmektedir. Belirli aralıklarla dörtgen şeklinde belirgin kuleleri olan devasa taşlardan yapılmıştır. Aşağı Şehirde taş temelleri olmaksızın kerpiçten yapılmış mütavazi kişisel evler bulunmaktadır (Resim 2). Akropolisin aşağı kısımlarında da tapınaklar yer almaktadır. Mardikh IIB1 evresinin başlangıcındaki akropolis günümüze göre daha küçük bir alan ve yüksekliğe sahip bir höyüktür. Doğal bir kireçtaşı etrafında gelişmiş olması gereken sınırlı sayıda yerleşimi ile antik bir höyük olmuştur (Mathiae, 1980: 65-67).

Mardikh IIIA'nın (MÖ 2000-1800) genel şehir planı, onu kuşatan heybetli surların trapezleri tarafından sınırlandırılmıştır. Yeni evrenin başlangıcında, kentin antik görünümünü çarpıcı bir şekilde değiştirilip kentin yeniden inşa edildiği görülmektedir. Arkaik Eski Suriye Döneminde; Olgun ve Geç Proto Suriye evrelerinde benzer işlevli binaların bulunduğu yerlerde birkaç bireysel anıt yeniden inşa edilmiştir. Eski Suriye Eblası'nın şehir planı yıkık bir halde olmasına rağmen önceden var olan mimari kullanılmıştır. Yerleşim yerlerinin zemin planı Akropolis tepesinin neredeyse merkezi konumu tarafından şekillendirilmiştir. Akropolis, siyasi iktidarın yeri; hem vizyon hem de kullanım için önemli bir noktası olmuştur. Sur duvarları da oldukça dik ve dışa doğru eğimlidir. Rampaların tepesinde savunma amaçlı bir tür askeri yapı da bulunmaktadır (Mathiae, 1980:114-115). Sur duvarının güneybatısında bulunan devasa kapı, iki çift bakan iskeleye sahip tek odalı bir dış geçit, iki oda ve üç çift bakan ayaktan oluşan bir iç geçit ve iki geçit arasındaki trapez biçimli bir avludan oluşmuştur. İç geçitin duvarlarının alt kısımlarında büyük ortostat levhalar bulunmaktadır (Akkermans ve Schwartz, 2003: 295).

Konut alanı olan aşağı şehirde çok dar sokakları bulunan şehir dokusunun gerçek planı çok az bilinmektedir. Şehrin farklı bölgelerine giden çok az sayıda cadde bulunmuştur. Bunların birçoğu sadece konut birimlerine erişimi sağlamak için yapılmıştır. Ayrıca aşağı şehrin bazı bölgelerinde kule-şapel tiplerinde tapınaklar yer almaktadır. İdari ve konut yapılarının bulunduğu tepenin etrafında bir dizi kutsal bina bulunmaktadır (Mathiae, 1980:115).

Kraliyet Sarayı G ve Büyük Tapınak D olarak adlandırılan en yüksek iki kısımda bulunan bu yapılar akropolis'in bu iki noktası OTÇ I-II şehrinin iktidar

merkezinin topoğrafik ve ideolojik kutupları olmuştur (Çizim 10), (Mathiae, 1980:116).

Özetle Mardikh IIIA döneminde Tell Mardikh (Ebla) yeniden inşa edilmiş, bölgenin etrafında 22 metreden fazla yüksekliğe sahip şehir surları bulunmaktadır. Surlar, dört şehir kapısı, daire şeklinde aşağı şehir ve merkezinde yükselen akropolis tepesi bu dönem boyunca Ebla'nın kentsel topografyasını oluşturmuştur. Ebla'nın büyük tapınakları da bu dönemde inşa edilmiştir. Muhtemelen Hama ile Halep arasındaki en güçlü şehir olup, Anadolu ve Filistin ile bu dönemde yakın bağları olmuştur (Mathiae, 1985:136-137).

Mardikh IIIB (MÖ 1800-1600) döneminde şehir yine güçlü bir sur duvarı tarafından kuşatılmıştır ve üstünde dört şehir kapısı bulunmaktadır. Yerleşim aşağı şehirde surlara doğru genişlemiş, kişisel evler artmıştır, tapınaklar akropolün eteklerini kuşatmıştır (Mathiae, 1979: 14-16).

Mardikh IIIB'nin sonu MÖ 1650-1600'lere tarihlenir. Ebla tekrardan yok edilmiştir. Bu tahribat Alalakh'daki VII. kat yerleşimlerinin sonu ile ilişkilendirilir. Tarihsel olarak bu bölgedeki fetihlere Anadolu'daki Hitit imparatorluğunun kralları I. Hattushili ve I. Murshili tarafından gerçekleşmiştir (Mathiae, 1985:138).

Mardikh IV (MÖ 1600-1200) döneminde, Ebla Mardikh IIIB'nin yıkımından sonra tamamen terkedilmiş olup bu dönemde sadece akropol üzerinde bazı küçük yerleşimler inşa edilmiştir (Mathiae, 1985:138).

Ebla'da yapılan kazılarda ortaya çıktığı kadarıyla MÖ 3. ve 2. binde İstar Tapınağı, Rashap Tapınağı, Shamash Tapınağı, Büyük Kaya Tapınağı ve Kırmızı tapınak olmak üzere 5 tapınak; 1 kutsal alan ve Batı Sarayı, Kuzey Sarayı, Güney Sarayı, Arkaik Saray ve Kraliyet Sarayı G ve E olmak üzere 6 saray bulunmaktadır.

MÖ 3. binyıl Ebla arşivlerinde birçok yer ismi bulunmaktadır. Örneğin Ebla ve Abarsal şehirleri arasındaki büyük anlaşmada iki başkentin ticari ağlarına ait yerlere atıfta bulunulan birçok yer ismine işaret etmektedir. Ancak Abarsal kentini ve metinlerde adı geçen birçok kentin nerde olduğu henüz tespit edilememiştir (Matthiae ve Marchetti 2013:259).

Ebla krallarına yazılan birkaç mektupta da yer isimleri vardır. Örneğin, Mari kralı Enna-Dagan'ın, askeri kampanyalarından bahsettiği mektupta birçok kentin

Mari kralları tarafından tahrip edildiğinden bahsedilmektedir. Birçoğu muhtemelen Fırat Nehri boyunca, hatta bazıları Ebla'nın topraklarındadır (Matthiae ve Marchetti, 2013: 259-260).

Ebla metinlerinin çoğu, gelen giden malları, özellikle tekstil maddelerini ve metal nesneleri kaydeden idari belgelerdir (Matthiae ve Marchetti, 2013:260).

Ebla'da yoğun olarak tekstil ticareti yapılmıştır ve bu ticaret ağı çok geniş bir alana yayılmıştır. Batıda Akdeniz kıyılarından doğuda Dicle Vadisi'ne kuzeyde Orta Anadolu'dan güneyde Filistin'e kadar çok geniş bir alana ulaşmıştır. Kıyı bölgesinde önemli sevkiyatların varış yeri Byblos olmuştur. Mısır ticaretinde de merkezi bir öneme sahiptir.

Mezopotamya bölgesinde en sık kullanılan sevkiyatlar muhtemelen Balikh ve Khabur nehir havzalarında bulunan Yukarı Mezopotamya şehirleri için yapılmaktadır. Bu şehirlerden en çok görünen isim Harran olmuştur (Mathiae, 1980: 178-182).

Ebla, büyük Fırat karayolu üzerinde Karkamıştan Emar'a uzanan şehirlerle yakın ilişki içinde olmuştur. Asur'un da bu bölgedeki rolü önemlidir. Dicle'nin doğusundaki Asur bölgesine kumaş dağıtımıyla ilgilenmiştir.

Tekstil ticaretinin Mardikh IIB1 dönemi boyunca ekonomide önemli bir yeri olmuştur. Tekstil dışında arşivlerde özellikle metalürji, alet ve silah imalatı veya süs eşyaları gibi faaliyetlerden de bahsedilmektedir (Mathiae, 1980:178-182).

2.2. TELL AÇÇANA (ALALAH)

2.2.1. Coğrafi Konumu

Batıda Amanos Dağları'nın eteklerinden doğuda Jebel Akra ve Jebel Zawihye Dağlarına kadar uzanan, verimli toprakları ile birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Amik ovasında bulunan (Akar, 2010: 56) Alalah antik kenti, Asi Nehrinin ağzında kurulmuştur. Hatay ili, Reyhanlı İlçesine 20 km uzaklıkta bulunmaktadır (Yener ve Akar, 2012:335).

Amik Ovası, Anadolu ve Suriye topraklarını birbirine bağlamakta ve bir geçiş noktası üzerinde yer almakta olup Asi Nehri deltası üzerinde denize olan uzantısı ile Doğu Akdeniz kültürlerinin etkileşim içinde olduğu ekonomik, kültürel ve politik bir hareketliliğe sahiptir. Asi Nehri Afrin ve Karasu Çayları ile beslenen,

kış ve bahar dönemlerinde aldığı yeterli yağış miktarı ile tarıma elverişli olan bu topraklar, ticaret ve göç yolları üzerinde olmaları ile tarih boyunca önemini korumuştur (Akar, 2010: 56).

Amik Ovası, nehirlerin getirdiği alüvyal dolgu tabanı nedeniyle bereketli bir ova olup; sulu tarıma uygun yapısı iklimi ve doğal kaynakları ile prehistorik dönemlerden günümüze kadar insanların yerleşmeyi tercih ettiği bir bölge olmuştur. Ova aynı zamanda güneyden kuzeye doğudan batıya uzanan yolların kavşak noktasında olmasından dolayı erken dönemlerden itibaren şehirlerin oluşması ve sürekliliği bakımından uygun ortamı sağlamıştır. Amik Ovası'nda 2002 yılına kadar yapılan yüzey araştırmalarında 236 höyük ortaya çıkarılmıştır (Pamir, 2009:259-260).

Amanos Dağlarının günümüzdeki çorak dağları ve tepeleri o zamanlar sedir ve diğer sert gövdeli ağaçlarla kaplıydı. Bunlar Eskiçağ dünyası için en önemli hammadde kaynağıydı. Asi Nehri'ne Antakya'nın altından katılan akıntı çok değerli altın tanecikleri taşıyordu. Nehrin güneyinden denize bakan taraftaki tepeliklerde ise bakır yatakları vardı. Buradaki tüm hammadde kaynaklarının çıkarılması, arazinin fazla eğimli olmasından dolayı kolaydı. Bu bölge ticari açıdan büyük güçlerin buluşma yeri idi. (Woolley, 1953:3-4) Buradan kuzeye doğru Karasu vadisinden Maraş'a ve Hitit ülkesine gidilebilirdi. Doğuya doğru gidildiğinde yaklaşık 40 mil uzaklıktaki Halep'e ulaşılmaktaydı. Buradan da Fırat yolu takip edilerek Babil'e veya Fırat'ı Karkamış şehrinden geçmek suretiyle Ninive'ye ve Asur'a ulaşmak mümkündü. Kuzeydoğu yolu takip edildiğinde Van Gölü'ne ulaşılabilirdi. Amik Ovasından güneye doğru giden kervan yolları Hama ve Humus yoluyla Suriye'yi baştanbaşa katediyor ve sonunda Şam'a ulaşılabiliyor veya Filistin'i boydan boya geçerek Mısır'a ulaşılabilirdi (Woolley, 1953:3-4).

Asi deltası, Akdeniz sahilleri, Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Ege arasında bir bağlantı noktası oluşturmaktadır. Delta, kültürel ve fiziksel olarak Amik Ovası ile güçlü bir şekilde bağlantılıdır (Yener vd, 2001:293).

2.2.2. Araştırma Tarihçesi

Alalah antik kenti ilk kez 1930'lu yıllarda Şikago Üniversitesi Şark Enstitüsü'nün Hatay ili, Antakya, Reyhanlı, Kumlu ve Kırıkhan ilçe sınırları içerisinde kalan Amik Ovasında yürüttüğü Syrio-Hittite Expedition projesi

kapsamında Robert Braidwood'un gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında tespit edilmiştir (Akar M ve Bulu, 2018: 3). İlk dönem kazı çalışmaları 1936-1939 ve İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen 1946-1949 yılları arasında British Museum ve Oxford Üniversitesi adına Sir Leonard Wooley tarafından gerçekleştirilmiştir. Woolley'in çalışmaları arkeolojik metodoloji açısından zamanın ilerisinde olsa da Antik Alalah kentine dair yine de bir takım boşluklar belirsizlikler vardı. Bu yüzden 2000 yılından itibaren ise Hatay Arkeoloji Müzesi çatısı altında (Yener A. Schloen D. Sumaka-ı Fink A. 2003: 45-46) Koç Üniversitesi'nin kurumsal desteği ile Prof. Dr. Kutlu Aslıhan YENER başkanlığında sistematik kazılar başladı ve daha önce Woolley tarafından keşfedilen bölgelerin hem içinde hem dışında çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Halen kazı çalışmaları devam etmektedir (Yener ve Akar, 2013: 61).

2.2.3. Stratigrafisi

Woolley, Alalah Höyük kazılarında yerleşim yerini tabaka XVII-0 arasında 18 tabaka olarak ortaya çıkarmıştır (Woolley, 1955:399). Höyük Erken Tunç Çağının sonu/Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağı boyunca yerleşim görmüştür. Höyüğün XVII tabaka ile VIII tabakaları arasında Orta Tunç Çağı'na ait verilere ulaşılmış; VII. tabaka ile 0. tabaka arasında kentsel özellikleri yansıtan mimari yapıların yer aldığı yerleşim katları bulunmaktadır (Woolley, 1955:376-400).

Kentsel yerleşim kronolojisi MÖ 19/18-16. yy'lar arasında bölgesel şehir devletlerinin ortaya çıktığı dönemde başlamıştır. Bu evre yerleşimin VII. tabakasına denk gelmektedir. VI. ve V. tabakalar 1575-1460 yılları arasına yerleştirilir ve bu döneme ait çivi yazılı belge bulunmadığı için "Karanlık Tabaka" olarak adlandırılmıştır. IV. tabaka Hurri-Mitanni'lerin yönetime geldiği MÖ 15/14. yy'lara denk gelmektedir. III. ila I. tabakalar MÖ 14. yy ortalarından MÖ 12 yy'ı kapsayan süreçte kentin Hitit yönetimi altında olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Alalah Kale Kent kimliği taşımaktadır. Kentin son iki yüzyıldaki inşaa faaliyetleri Hitit etkisinde gelişmiştir. MÖ 12.yy'a yerleştirilen son yerleşim evresi bölgesel bir yıkıma maruz kaldığını ve yerleşimin sonlandığını göstermektedir. En üstte yer alan tabaka 0'da kısa süreli bir yerleşime ait anıtsal bir kule inşası yer almaktadır (Yener, 2005:101-103).

2.2.4. MÖ 2. Binyıl Şehir Gelişimi

Alalah kentsel gelişimi VII. tabakada başlayan kentin mimarisi esas olarak üçlü şehir kapısı, sur yapısı, tapınak ve saraydan oluşturmaktadır (Çizim 11), (Yener, 2005:105). Bu tabakada ele geçen arşiv belgeleri Alalah'ın Suriye'deki şehir devletleri ile ticari ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir (Pamir, 2009:262).

Yârim-Lim sarayı olarak adlandırılan VII. seviye sarayı taş temellerin ve kerpiç üst yapının kullanımı da dâhil olmak üzere daha önceden kurulmuş birçok düzeni izlemiştir. Kereste sütunlarda, kapılarda, pencere çerçevelerinde, merdivenlerde ve duvarlarda oldukça serbest bir şekilde kullanılmıştır. İki veya üç katlı olan saray duvarlarının iç yüzleri fresklerle bezenmiştir. Gerek kereste kullanımı gerekse fresk tarzı Miken-Girit mimarisini çağrıştırmaktadır (Yener, 2005:105-106).

VII. tabaka tapınağında görülen aksel plan MÖ 3. binyıl öncesine dayanan geleneği izlemekte olup Orta Tunç Çağı döneminde devam etmiştir (Yener, 2005:106).

Anıtsal üçlü bir kapı, şehre kuzeybatıdan girişi sağlamıştır. Bu VII. seviye kapısı toprak bir sur ve yanal kulelerle çerçevelenmiş üç bölmeli bir girişten oluşmuştur. Bu kapı stili Erken Tunç Çağı Anadolu'sundaki geleneklere benzerdir. Troya I-V ve Hattuşa'da örnekleri vardır. Büyük sur ve eğimli duvarlar Hazor, Dan, Qatna ve Jericho gibi bölgelerde Orta Tunç Çağı için tipik bir tahkimat sistemidir. Aynı zamanda Ebla kentini çevreleyen sur duvarlarına da benzemektedir. (Yener, 2005:106). Sur yapısı çapraz duvarlarla inşa edilmiş ve her iki tarafa da paralel duvarlarla sınırlandırılmış üst üste iki kerpiç siperli ünite olarak inşa edilmiştir. Yapının iyi korunmuş çapraz duvarı ve arka duvarı 0,75-1 m. genişliğinde iken orijinal genişlik erozyon nedeniyle tespit edilememiştir. İki siper birimi 2 m. genişliğinde ve 2 m.'den daha uzundur. Korunduğu kadarıyla sur yapısı en az 4,5 m. genişliğinde (Yener ve Yazıcıoğlu, 2010: 25-26)

Alalah VI. ve V. tabakalar daha sonraki yapılaşma nedeniyle iyi korunamamıştır. VII. seviyenin yıkımından sonra bu seviye çok sayıda çöp çukuru ile dolmuştur. Bu dönemde şehir surunun bazı bölgeleri yeniden inşa edilmiş, tapınak, kutsal alan ve saraya ek yeni binalar yapılmıştır (Çizim 12-13), (Yener, 2005:106-107).

Alalah IV. seviye ise arkeolojik veriler bakımından oldukça zengindir. Bu dönemde saray ve saraya bağlı ekler yeniden inşa edilmiştir. Anadolu ve Suriye'deki çağdaş saray bölgelerindeki iç kapılara benzer saray avlusuna açılan üçlü kapı inşa edilmiştir. Benzer örneği Tilmen Höyük'te Orta Tunç Çağı'na ait iç mekânlara girişi sağlayan kapı bulunmaktadır. Kraliyet konutlarının bulunduğu bölgeye giriş-çıkışı sağlamaktadır. Çağdaş Suriye-Anadolu standartlarına göre bir iç şehir duvarı kralın ikametgâhını, ana tapınağı ve idari arşivleri aşağı şehirden ayırır (Çizim 14), (Yener, 2005:108).

Akropol üzerindeki yapılar, kralın ikametgâhını oluşturmaktadır. Bu sarayın ayırt edici özelliği ise tören girişi ve merdivenleri, sütunlu eşikleri ve duvarları kaplayan bazalt ortostatlarıdır. Mimari form olarak bit-hilani tarzının bir öncüsü kabul edilmektedir. Bu dönemin saray yapısında da kereste kullanımına ilişkin izler bulunmaktadır. Tapınak şehrin kuzeybatı kesiminde önceki tapınaklar ile aynı konumda yer almaktadır (Yener, 2005:108-109).

Bu tabakaya ait konutlar iki katlı, avlulu, düz çatılı, kerpiç ve ahşap kullanılarak inşa edilmiştir. Konutlar dar sokaklarla bölünmüştür (Yener, 2005:108-110).

IV. tabakaya ait pek çok ithal malzeme, bu dönemde yoğun bir ticaretin varlığını göstermektedir. Ticari ilişkileri ise Asi Deltası'nda liman yerleşimi olan Sabuniye üzerinden batıda Myken ve Girit'e, güneyde Kıbrıs'a kadar uzanmaktadır (Pamir, 2009:262).

Tabaka III ve II oldukça etkileyici sur duvarları ile çevrelenmiştir. Beş altı tane kısmen korunmuş çok odalı konut bulunmaktadır. "Askeri kale" olarak adlandırılan büyük bir yapı bulunmaktadır. III. tabaka tapınağında yer alan birkaç merdiven çok katlı olduğunu göstermektedir. Tapınağın girişinde köşelerinde bazalt aslan heykeli yer almaktadır. Kapı ve girişlerin koruyucusu olan aslan heykelleri Anadolu'da kutsal alanların mimarisinin karakteristik bir özelliğidir (Yener, 2005:111). Tilmen Höyük'te de Erken Orta Tunç Çağ döneminde dış sur duvarlarının koruyan iki bazalt aslan heykeli bulunmaktadır. Seviye III ve II evleri onları sur duvarından ayıran güneybatı-kuzeydoğu yolu boyunca uzanmaktadır. Bu tabakaların şehir planını sur duvarları, şehir kapısı, tapınak, saray yapısı, özel evlerden oluşmaktadır. Seviye I boyunca şehir planı, sur duvarı boyunca uzanmış

kişisel evler idari ya da kutsal yapıların modeli kendini tekrarlar (Çizim 15-16), (Yener, 2005:111-112).

Kültürel ve politik olarak Alalah ilk olarak Halep'deki Amorit krallığının bir vasalı olarak ortaya çıkmış, Hurri-Mitanni ve daha sonra Hititler'in bir parçası olmuştur. Fakat kentsel planlamada, mimari tarzda ve dekorasyonda Kuzey Levant ve Güney Anadolu baskın olmuştur. Tapınaklar, saraylar, tören kapıları, surlar ve diğer anıtsal yapıların modelleri Alalah hakkında ve diğer komşularıyla siyasi ilişkileri hakkında mesaj iletmektedir (Yener, 2005: 113).

Alalah'da yapılan araştırmalar, Kentin Suriye'de Ebla, Qatna; Anadolu'da Boğazköy, Ortaköy ve kuşaklı gibi büyük bölgesel şehirlerle mimari benzerlikleri onlarla ilişkilerini ortaya koymuştur. Alalah etrafı surlarla çevrelenmiş, içinde saraylar, tapınaklar ve kent içi özel konutları olan mimari dokusu, tarım dışında ticarete ve mal üretimine dayalı ekonomisi, yönetici, rahip, zanaatkâr, tüccar ve köylülerden oluşan sosyal tabakası, kanunları, dini inanışları ve siyasi yapısı ile Amik Ovasında ortaya çıkan ilk kenttir. Orta ve Geç Tunç Evrelerinde Alalah etrafını çevreleyen küçük köy ve kırsal yerleşimlerin merkezi konumunu yaklaşık 800 yüzyıl kadar sürdürmüştür (Pamir, 2009:262-263).

2.3. TİLMEN HÖYÜK

2.3.1. Coğrafi Konumu

Tilmen Höyük, Gaziantep İli, İslahiye İlçesi'nin 10 km kadar doğusunda, Nur Dağları ile Kurt Dağları arasında yer almaktadır. Çevresinde bazalt kayalar bulunan engebeli bir fay ovası içinde yer almaktadır. 175x225 metre çapında oval bir tepe ve 100 metre genişlikte Aşağı Kentten oluşan höyüğün etrafını Karasu Çayı çevrelemektedir (Duru, 2013: 11).

Tilmen Höyüğün içinde bulunduğu İslahiye Bölgesi, Osmaniye, Kahramanmaraş, Gaziantep, Kilis, Hatay illeri ile sınırlı Amanos ve Kurt Dağları arasında yaklaşık 80 km uzunluğunda dar bir arazi şerididir (Duru, 2003:7). Bölgeyi Batıda Amuk'tan ayıran Amanos Dağları'nın orta kesimindeki Arslanlı Bel, kuzey-batı Mezopotamya ve Suriye'nin Anadolu ile bağlantısını sağlayan önemli bir geçittir (Alkım, 1964:165).

İslahiye'nin doğusunda ve batısında yüksek dağlık alanlar ve bu dağlık alanların arasında Kahramanmaraş-Hatay çökeltisi bulunmaktadır. Bu çökeltinin

içinde yer alan İslahiye ilçesi, yer şekilleri, toprak özellikleri, iklim şartları ve su kaynakları gibi fiziki özellikleriyle yerleşime çok elverişlidir. Tarihin en eski çağlarından beri önemini her zaman koruyan yollar ve geçitlerin bulunması ilçeye ayrı bir önem katmaktadır (Üngör, 2014: 12-13).

2.3.2. Araştırma Tarihçesi

Prof. Dr. Umut Bahadır ALKİM başkanlığında Türk Tarih Kurumu adına, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi Eski Önyasa Dilleri ve Kùltürleri Bölümü'nün katılımıyla İslahiye bölgesinde 1955-1972 yılları arasında araştırmalar yapılmıştır (Alkım, 1964:5). Yüzey araştırmaları sırasında bölgede birçok höyük keşfedilmiş bunlardan Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi, Tilmen Höyük, Gedikli Karahöyük ve Kırıskal Höyük'de arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir (Duru, 2013: 1). Tilmen Höyük Kazıları Prof. Dr. Umut Bahadır ALKİM başkanlığında ve diğer yardımcı disiplinlerden oluşturulan bir ekiple 1959 yılında başlamış 1972 yılında son bulmuştur (Duru, 1987: 37).

Tilmen Höyük'te 1959-1972 yıllarında Prof. Dr. Umut Bahadır ALKİM başkanlığında gerçekleştirilen kazılardan 30 yıl sonra büyük ölçüde tahrip edilen mimari kalıntıların onarım ve düzeltilmesi çalışmalarının yapılması konusunda Türkiye Seyehat Acentaları Birliği'nin (TÜRSAB) önerisi ve parasal desteği ile, Gaziantep Müzesi Müdürlüğü'nün idari denetiminde Refik DURU'nun bilimsel yönetiminde 2002 yılında restorasyon çalışması yapılmıştır (Duru, 2003:289).

2.3.4. Stratigrafisi

Tilmen Höyük'te Prof. Dr. Umut Bahadır ALKİM ve ekibi tarafından saptanan tabakalaşmaya göre MÖ 4.– MÖ 1. binyıl arasında yerleşimde görmüştür. Höyüğün en üst katmanında ise Geç Roma ve İslami Dönem'e ait kalıntılara rastlanmıştır (Duru, 2013: 12).

2.3.5. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

Geç Kalkolitik Çağ yerleşmesi olan IV a yapı katından bir yangın tabakasıyla ayrılan III. yapı katı Tilmen III kültür evresi olarak nitelendirilmiştir. İlk Tunç Çağ yerleşmeleri (Tilmen III) yaklaşık 4,5 m. birikim oluşturmuş ve 9 yapı katına sahiptir. MÖ 3000'lerde başlayan bu yerleşmelerin ilk 5 katında evler kerpiçten yapılmıştır. İlk kez IIIh evresinde mimaride taş kullanılmaya başlanmıştır. IIIf evresi ise İTÇ döneminde anlaşılır durumda plan veren ilk yerleşim katıdır.

Yarım metreyi aşan kalınlıkta duvarları ve karmaşık planıyla bu yerleşme önemli ve güçlü bir merkez niteliği kazanmış gibi görünmektedir (Resim 3), (Duru, 2013: 14-16). III g yapı katında Sargonid tipinde keramiklerin ve bazı Akkad bullalarının bulunması, Amanos bölgesi ile Mezopotamya ilişkisinin Akkad zamanında yoğun olduğunu göstermektedir. Bunlar Tilmen Höyük yerleşmesinin İlk Tunç Çağı'nda önemli bir kent olduğunu göstermektedir (Duru, 2003: 12).

Tilmen Höyük Orta Tunç Çağ dönemi MÖ 3. binyıldan 2. binyılına geçiş aralığından başlayarak birkaç yüzyıl devam etmiş ve yaklaşık 3 m. kalınlıkta birikim oluşturmuş ve 5 yapı katına sahiptir. Höyük yerleşim sürecinin en gelişmiş ve zengin evresi Orta Tunç Çağ (Tilmen II) dönemidir (Duru, 2013: 20-21).

Tilmen II yerleşmesi höyüğün yamaçlarının ortalarından geçen bir iç sur ile höyüğün güney, doğu ve kuzey eteklerinin dışından geçip batıya doğru gelişen uzantıyı da (Aşağı Kent) içine alan ikinci bir sur ile çevrilidir. Böylece bir iç kent "Akropol" niteliğindeki höyükle 'Aşağı Kent' hem birbirinden ayrılmış hem de iç içe iki ayrı sur ile yerleşim güçlü bir şekilde korunmuştur (Çizim 17), (Duru, 2013: 21).

Dış sur höyüğün topografik konumuna göre düzenlenmiştir (Resim 4). Daha çok işlenmemiş iri bazalt taşlarla kuru duvar yöntemi kullanılarak inşa edilmiştir. Kiklopik denebilecek boyutlardaki sur çoğunlukla sandık duvar ya da çok sınırlı alanlarda iki veya daha çok odalı kazamat blokları halinde yapılmıştır (Resim 5). Sur sisteminin planlanmasında, höyüğün doğu ve kuzey tarafı daha güçlendirilmiş şekildedir. Bu hem kente yaklaşım için hem de olası tehlikelerin arazi şekillerine göre gelebileceği en uygun kesimler olduğu için. Aşağı kentin surları, doğuya göre nispeten daha az güçlü yapılmıştır. Bu da arazi durumunun da höyüğe bu yönden yaklaşımın zor olmasından kaynaklanmaktadır. Surun güney tarafı çok fazla tahrip olduğu için net bir görüş ileri sürülememiştir (Duru, 2013: 21-23). Dış surun doğu kesiminde bulunan kentin ana kapısı iyi korunmuştur. Kapının iki yanında yer alan kulelerden sonra savunma duvarı güneye doğru 20 metre ilerledikten sonra güçlü bir kule bulunmaktadır. İki odalı olan bu kulenin duvarları çok iri boyda taşlardan yapılmıştır (Duru, 2013: 22). Güneybatı köşe yakınlarında üç hücreli bir kule bulunmaktadır. Dış sur bu noktadan sonra keskin bir dönüşle batıya yönelmiştir. Dış surun kuzey kenarının ortalarında ise keskin bir dönüşle içe dönmüş 25 metrelik bir girinti yaparak höyüğü çeviren iç sura dönmüştür. Dış sur en batı noktada keskin bir

dönüşle güneye yönelmiştir. Bu kesimde kazamat ve sandık duvar tekniği uygulanarak yapılmış 29 mekânlı 9 bağımsız kule bulunmaktadır. Belirli aralıklarla yapılmış 8 m. civarındaki kuleler birleştirilmemiş hatta bazen 20-70 cm aralıklar bırakılarak inşa edilmiştir. Düz bir hat üzerinde ilerleye sur, her blok farklı ölçülerde ileri geri çekilerek, kule başlarında bir girinti ve çıkıntı oluşturup arazinin topoğrafyasına uygun olarak, karışık bir testere ağzı görünümü vermektedir.

İç sur ise Akropolün savunulması amacıyla yapılmıştır (Resim 6). 560 m. uzunluğundaki iç sur höyük yamacının ortalarından geçmektedir. Bu planlama ile höyükteki yerleşme tam ortaya alınarak bu kesimin iki sur sistemi ile savunulması sağlanmıştır. Dış sura göre biraz daha özenli inşa edilmiştir. Dış sur gibi sandık duvar ve çok odalı kazamat kuleleri halinde, ayrı ayrı inşa edilmiştir. Kabaca dörtgen (trapez) çişmiştir. (Duru, 2013: 23-24).

Dış surda kente girişi sağlayan 3 kapı saptanmıştır. Doğu, kuzey ve batı kenarlarda yer alan bu kapılardan doğudaki kente giriş için hazırlanmış ana kapıdır. Doğudaki kapı iki ayrı geçit içeren anıtsal giriş sistemi, dış sur üzerine yapılmış bir iç kapı ile ileri doğru uzanan bir ön kapıdan oluşmaktadır (Çizim 18). Bu farklı tarzıyla ana kapı olduğunu düşündürmektedir. Kapının iki yanında kulelerin ikinci kat düzlemine kadar iri taş blokların bulunuyor, ikinci kattan sonra kerpiçle devam edilmiştir. Kapıya yakın yerde bulunan iki aslan tasviri kapının iki yanında aslan heykeli bulunduğunu göstermektedir. Kentin güneyinde de kapı olduğu tahmin edilmekte fakat bu kısım çok tahrip olduğundan yeri tespit edilememiştir. Akropol kısmına girişi sağlayan kapı ise doğu kenarda yer alan merdivenli bir kapıdan sağlanmıştır. Akropole girişi sağlayan bu tek kapı gösterişli işçiliği ve planlaması ile höyüğün tepe düzlüğünün çok önemli, ancak sadece orada yaşayan üst düzeydeki kişilerin kullanımına tahsis edildiğini göstermektedir. (Resim 7), (Duru, 2013: 24-28).

İç sur ile çevrelenen akropol içerisinde saray ve önemli işlevleri olan anıtsal yapılar yer almaktadır. Tilmen Höyük saray yapıları oldukça karışık bir yapım süreci ve plan gelişimi göstermektedir. Mimari farklılıklara göre Tilmen II Sarayları, 1. evre Sarayları ve 2. evre Sarayları olarak tanımlanmışlardır (ÇİZİM 19), (Duru, 2013: 28)

Tilmen Höyük savunma sisteminin yapım yöntemlerinde görülen özelliklerden çoğu çevre koşul ve imkânlarından kaynaklanmaktadır. Özellikle yapı malzemesi olarak kullanılan bazalt yapım yöntemi ile savunma planlaması ve stratejisini çok etkilemiştir. Uygulamalar açısından surların bazen kiklopik ölçülerde bazen de kesme taşlardan yapılması yerel özelliklerden sayılabilir. Surların kompartmanlar halinde irili ufaklı yapı birimlerinden oluşu, Tilmen'in özgün mimarlık özelliklerindendir (Duru, 2013: 35).

1.Evre Sarayları, A, B, E ve H olarak isimlendirilen dört yapıdan oluşmaktadır. Bu binaların yapımında özenli bir şekilde kesilmiş bazalt levhalar – ortostat- kullanılmıştır (Resim 9-10). A, E ve H yapılarının dış duvarları aynı zamanda iç surdur. H yapısı höyüğe en hâkim konumda bulunmaktadır ve görkemli dış duvarları Tilmen'in en yüksek düzeyde işçilik gösteren duvarlarıdır. Yapı çok tahrip olduğundan planı hakkında net bir şey söylenememektedir. Ancak dış duvarlarının özenli yapılmış olması bu yapının sarayın en önemli ünitelerinden olduğunu göstermektedir. Yapıların plan ve buluntularına göre A yapısının resmi ve törensel işlere ayrılmış olduğu taht ve tören salonunun bu yapıda olduğu, E yapısının ise kral ailesinin ikametgâhı olduğu düşünülmektedir. B yapısının kullanım amacını ortaya koyacak herhangi bir buluntuya ulaşılamamıştır (Duru, 2013: 28-31). Ayrıca A yapısı ile Amuk Ovası'ndaki Alalah Höyüğü'nün VII. kat sarayı arasında plan ve uygulamalar açısından çok fazla benzerlik bulunmaktadır (Duru, 2013: 37).

2.Evre Sarayları, 1.Evre Saray yapılarının yıkılmasından hemen sonra eski, eski yapıların sağlam kalmış bazı bölümlerinden ve duvarlarından da yararlanılarak yeniden yapılanmıştır. (Duru, 2013: 31) Bu yeni yapılaşma evresinde duvar yapımı ve taş örgü tekniği daha eski uygulamalara benzemekte ve kapı kenarları ve eşiklerde 1. Evre yapılarından sökülen ortostatlar kullanılmıştır. Tilmen II b olarak tanımlanan bu yapılaşma döneminde de saray, tapınak, depo, hizmet binası gibi yapılar bulunmaktadır (Duru, 2013: 31-32)

Tilmen II yerleşmesi coğrafi olarak yaklaşması zor bir alanda yer almasına rağmen çok güçlü bir savunma sistemiyle korunmuştur. Bu da yerleşmenin Orta Tunç Çağı ortalarına doğru önemli bir kent niteliği kazanmış olduğunu göstermektedir. Akropolde yer alan saray gruplarının varlığı yerleşmenin bu dönemde bir krallık başkenti olabileceğini düşündürmektedir (Duru, 2013: 33).

2.4. RAS SHAMRA (UGARİT)

2.4.1. Coğrafi Konumu

Ras Shamra (Ugarit), Lazkiye'nin yaklaşık 12 km kuzeyinde, Suriye'nin Akdeniz sahilinden yaklaşık 1 km kadar içerde yer almaktadır (Yon M. 2006:7). Temel olarak Levant kıyılarının kuzeyinde yaklaşık 200 km'lik bir alanı kaplamıştır. Etrafı bol ve verimli oldukça iyi sulanan tarlalarla çevrilidir. Denizi yakınlığı ile birlikte bölgeyi çevreleyen dağ silsilesinin bulunması tarım için elverişli bir ortam oluşturmuştur. Akdeniz iklimi, üzüm, tahıl ve zeytin gibi zengin ürünleri yetiştirmek için elverişli koşullar sağlamıştır. Tepeler ve ormanlar o dönemlerde sedir ormanları, çam ağaçları ormanları ile kaplıydı (Yon, 2006:9-14). Mari metinlerinde Ugarit, Fırat bölgesi ile Girit arasında ticaret merkezi olarak geçmektedir (Klengel, 1992: 77-78). Akdeniz sahilindeki konumu deniz yoluyla ulaşılabilir ülkelerle ticareti mümkün kılmıştır (Klengel, 1992: 77-78).

2.4.2. Araştırma Tarihçesi

Ras Shamra (Ugarit)'daki kazılar 1939 yılında C. Schaffer tarafından başlamış ve savaş nedeniyle bir süre ara verildikten sonra 1948 yılında yeniden devam edilmiştir. H. Contenson (1972-1973), J.Margueron (1975-1976) ve 1978'de Marguerite Yon tarafından çalışmalar gerçekleştirilmiştir. (Yon, 2006:7).

Ugarit'in çevresinde Ugarit ve birbirleriyle ilişkili Minet el-Beida ve Ras İbn Hani kentlerinde de kazılar yapılmıştır (Harita 6). 1929-1935 arasında Minet el-Beida'da C Schaffer tarafından 1977'de de Bounni ve J. Lagarce tarafından Ras İbn Hani'de kazılar gerçekleştirilmiştir (Yon, 2006:8).

2.4.3. Startigrafisi

MÖ 8000'lerde kentte yaşam başlamış olup Roma Dönemine kadar yerleşim devam etmiştir. Ugarit'ten ilk defa MÖ 3. binyılda Ebla metinlerinde bahsedilmektedir. MÖ 2000'lerde birçok kaynakta Ugarit'ten bahsedilmektedir. Ugarit'in tarihinde en iyi belgelenmiş dönemi ise Geç Tunç Çağı'dır. Bugün höyükte görünen anıtlar Geç Tunç Çağı'na ait olup, höyük yüzeyinin 1/6' sı kazıldığından kentin genel yapısı tam olarak bilinmemektedir (Yon, 2006: 15-27).

2.4.4. MÖ. 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

Neolitik Çağ'dan beri yerleşim gören kent MÖ 3000 binyıldan başlayarak kademeli bir gelişim göstermektedir. Yerleşim yeri dar sokakları ve sur yapısıyla

gerçekten kentsel bir karakter olmaya başlamıştır. Kuzey Suriye, Filistin, Kilikya ve İç Suriye ile ticaret yapıldığına dair kanıtlar bulunmuştur (Yon, 2006: 16). MÖ 2200'lerde diğer Levant yerleşimlerinde olduğu gibi kent bir ya da iki asır terk edilmiştir. MÖ 2000'lerde Amoritler gibi göçebe grupların gelmesiyle yerleşim yeniden başlamıştır. OTÇ'nin bu ilk evresinde büyük toplu mezarlar bulunmasına rağmen bu döneme ait herhangi bir mimari kanıt bulunamamıştır. Yaklaşık MÖ 1900-1600'lerde Kıyı Suriye'den gelen gelenekle ve yeni gelenlerin katkılarıyla büyük bir kentsel gelişim geçirmiştir. Kent yavaş yavaş höyüğün tamamını kaplamış ve bir sur ile korunmaya başlamıştır. (Yon, 2006: 16-18). Sur yapısı üzerinde anıtsal görünüme sahip kuleler ve taş kapılar bulunmaktadır. Anıtsal kapı, simetrik girintiler arasındaki merkezi bir geçitten oluşan ayrıntılı bir geçit sistemi bulunmaktadır. Akropolis üzerinde iki tapınak da bu dönemde yapılmıştır (Çizim 20), (Resim 11) (Yon, 2006: 28-31).

Kentin batısında 10.000 metrekareden daha büyük bir alan saray faaliyetleri için kentin diğer kısmından dikkatli bir şekilde ayrılmıştır. Saray batıdaki bir kale tarafından korunmaktadır. İki kapılı bir güvenlik sistemi tarafından kent sakinlerinin geri kalanından ayrılmaktadır. Bu bölge kraliyet bölgesi olarak da adlandırılmaktadır. Bu bölgede büyük bir ana kanalizasyon ile birlikte kendi su drenaj sistemi bulunmaktadır. Sarayın bulunduğu alan içerisinde Hurrian Tapınağı olarak adlandırılan bir tapınak bulunmaktadır. Büyük bir kapı kraliyet meydanına açılmaktadır. Saray, batıya doğru surun yanına inşa edilmiştir. Bu da sarayı batı taraftan korumaktadır. Doğuda az sayıda girişi olan bir duvarla kentten izole edilerek koruma sağlanmıştır (Yon, 2006: 27-90). Güneybatıya doğru 1,5 m genişliğinde sarayı sur boyunca kente bağlayan gizli bir geçit bulunmaktadır. Doğu sınırı mevcut planlarda tam olarak bilinmemektedir. Höyüğün topoğrafik olarak merkezinde 30x60 metreyi kapsayan bir alanda doğudan batıya uzanan ve diğer dar sokaklarla kesişen sokaklara bölünmüştür. Alandan çıkan buluntulara göre bu alanın yerleşim bölgesi olduğu düşünülmektedir. Bu bölgede evlere bitişik kült alanı da belirlenmiştir. Akropolis üzerinde iki anıtsal tapınak aynı planlara göre inşa edilmiştir. Bölgenin mimarisi ve kentsel planlaması analiz edilememiştir. Akropolisin altında höyüğün kuzeyinde doğu ve batı olarak ayrılan aşağı şehir yer almaktadır (Resim 12). Höyüğün kenarından tapınakların işgal ettiği alana kadar eğimli arazide teraslar üzerine inşa edilmiştir. Geç Tunç Çağ evleri geleneksel teknikler kullanarak moloz

konstrüksiyonu taş bloklarla birleştirerek inşa edilmiştir ve aynı mekânsal tasarıma sahiplerdir. (Yon, 2006: 90-116). Suriye'nin iç kesimlerinin aksine neredeyse hiç kerpiç kullanılmamıştır sadece kaba taş ve ahşap kullanılmıştır (Akkermans ve Schwartz, 2003: 336-337). İyi tasarlanmış evlerle daha mütevazı evler birlikte bulunmaktadır (Yon, 2006:115). Evlerin girişinde merdiven bulunmaktadır. Daha zengin evlerin çeşitli kanallar tarafından birbirine bağlı olan çeşme, banyo ve tuvaletlere erişimleri bulunmaktadır. İki katlı evlere de rastlanmıştır (Kohlmeyer, 1985: 250).

Ugarit tipik bir Suriye kent merkezinin ötesinde Akdeniz'in yoğunlaştırılmış deniz ticareti ile arabuluculuk yapmış aşırı derecede zengin bir kent olmuştur (Akkermans ve Schwartz, 2003: 335). Kentin Akdeniz'deki ticaret ilişkileri yüzyıllarca sürmüştür. Ugarit vasıtasıyla batıdan gelen mallar Suriye'nin iç kesimlerine dağıtılmıştır. Kentin liman kısmı bugün Minet el-Beida olarak adlandırılan yerleşim yeridir (Kohlmeyer, 1985:250).

Bu bölgedeki araştırmalarda bir başkentin konutları, tapınakları, savunma duvarı, kraliyet sarayı, arşiv odaları, birçok dilde yazılmış metinler bulunmuştur.

2.5. TELL MİSRİFEH (QATNA)

2.5.1. Coğrafi Konumu

Qatna, modern Homs kentinin 18 km kuzeydoğusunda ve Salamiyah kasabasının 35 km güneybatısında, Palmyra bölgesi ile Orontes vadisi arasında geniş verimli bir ovada yer almaktadır (Al-Maqdissi vd. 2002: 7). Kent, kuzeye doğru akan Orontes'in kolları olan küçük dere vadileri tarafından kesilmiş hafif dalgalı bir ovanın merkezinde yer almaktadır. Qatna'nın hinterlandındaki yerleşmeler iki dere boyunca doğuda (wadi Mydan), batıda (wadi slik) boyunca yer almaktadır. Bronz Çağ boyunca bölgede bulunan yüksek su varlığı Demir Çağ'dan itibaren azalmaya başlamıştır. Göllerin ve nehirlerin akışında gözlenen düşüş kent içindeki gölün de zamanla bataklığa dönüşmesine sebep olmuştur ve Qatna'nın terk edilmesine sebep olan faktörlerden biridir (Al- Maqdissi ve Bonacossi, 2005: 10-13).

Anadolu'dan Filistin'e ve Mısır'a giden Ana kuzey-güney rotası ile Mezopotamya'dan Akdeniz kıyılarına giden önemli doğu-batı rotası arasındaki kavşakta bulunması ticari, stratejik ve politik yönden önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır (Abdulrahman vd. 2016: 553).

2.5.2. Araştırma Tarihçesi

1924-1929 yıllarında Fransız bir ekip tarafından höyükte ilk araştırmalar yapılmıştır. 1933 yılında Suriyeli arkeolog Ali Abou Assaf tarafından restorasyon çalışmaları yapılmıştır. 1994-1998 yıllarında Micheal Al – Maqdissi kazılara devam etmiştir. Son olarak 1999 yılında Suriye-İtalyan-Alman Arkeoloji Projesi kapsamında ortak bir çalışma yürütülmüştür (Al-Maqdissi vd. 2002: 7-12).

2.5.3. Stratigrafisi

Kent ilk olarak Geç Kalkolitik IV döneminde akropoliste düz kireç taşı bir tepede yerleşim görmüştür. Kısa bir süre sonra yerleşim sona ermiş ve yaklaşık bir asır sonra MÖ 3. binyılın sonlarında yeniden yerleşim başlamış ve Demir Çağ II'ye kadar yerleşim devam etmiştir (Novak, 2004: 314).

2.5.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

Tell Mishrifeh (Qatna)'ın orta kısmında merkezi bir höyükten oluşan akropolis kente hâkim konumdadır. Akropolis ise aşağı şehirle çevrilidir. Kentin güneydoğu köşesinde kısmen doğal kısmen yapay Couple de Loth tepesi yer almaktadır (Resim 13), (Al-Maqdissi vd. 2002:7-12).

Akropolün tepesinde yapılan çalışmalarda Erken Tunç Çağ III döneminde yerleşimin ilk aşamasında yaşam alanı olan ev ve depolama alanlarına sahip konut yapısı ortaya çıkarılmıştır. Şömine, çalışma tezgâhları, depo çukurları gibi yerli teçhizatları olan evler MÖ 2. binyılın ortalarında inşa edilen kraliyet sarayının yapımı sırasında hasar görmüştür. Bu nedenle konut yerleşim planı çıkarılamamıştır. Erken Tunç Çağı'nda küplerin üzerindeki mühürlere göre bu alanın ekonomik üretimde uzmanlaşmış bir üretim ağı olduğunu göstermektedir. (Bonacossi, 2007: 66-70). Bu dönemde akropolün zirvesi yoğun işleme ve tarımsal fazlanın depolanması konusunda uzmanlaşmış bir alan haline gelmiştir. Bu tarımsal ürünlerin işlenmesi ve depolanması için yapılan yapıların büyüklüğü ve bolluğu merkezi bir kurum kontrolü altında yapıldığını göstermektedir (Bonacossi, 2007: 70-71).

Bu dönem yerleşimi akropolis bölgesiyle sınırlı kalmış, kabaca dairesel bir plana sahip olup en az 25 ha kadardır. Geniş ve yoğun nüfuslu bir yerleşim alanı içeren, orta ile büyük ölçekli kabaca dairesel şekilli bir merkezde bulunan tarımsal ürünlerin işlenmesi ve depolanması için çok sayıda yapı ve çanak çömleklerdeki mühür izleri gibi diğer kanıtların varlığı, ekonomik bir sistemin varlığını

göstermektedir. Bunların tümü kentsel bir yerleşimin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca zengin mezar eşyaları da kent dokusundaki elit sınıfın varlığına işaret etmesiyle toplumda oluşan sosyal farklılığı göstermektedir. Savunma sistemi, tapınak gibi bir kentin karakteristik işlevleri henüz Qatna'da bulunmasa da ekonomik ve idari işler oluşmaya başlamıştır (Bonacossi, 2007: 71).

Erken Tunç Çağ'dan Orta Tunç Çağ'a geçerken kentte keskin bir değişiklik olmuş ve muhtemelen MÖ 2. binyılın başlarında kent dörtgen şeklini almıştır (Çizim 21). 110 ha'lık geniş alanı çevreleyen surlar ve odalı şehir kapıları ile bir sur sistemi inşa edilmiştir (Al- Maqdissi ve Bonacossi, 2005: 36-39). Sur duvarı üzerinde Ebla savunma sistemine benzer kuleler bulunmaktadır (Bonacossi, 2007: 79). Kente girişi sağlayan 4 ana kapı ve muhtemelen birkaç ek kapı bulunmaktadır (Bonacossi, 2014:275). Şehrin ana giriş kapılarından batı girişi "üçlü giriş" olarak yapılmıştır (Bonacossi, 2007: 72-73). Ayrıca Orta Tunç Çağı'nda akropolisin kuzey yamacında iç sur duvarı temelleri tespit edilmiştir. Dış surlar ve iç akropolis savunma duvarından oluşan ikili savunma sistemi Suriye kent planlamasında birçok kentte görülmektedir. Ancak bu duvar tüm akropolisi mi yoksa bir kısmını mı kuşattı bilinmemektedir. Kent kapıları arasında uzanan caddeler kenti dört ana bölgeye ayırmıştır. Ayrıca akropolisin eteği akropolisin sur duvarını çevreleyen bir yolla çevrelenmiştir ve ana caddeleri ve mahalleleri yukarı kente bağlayan çevre yolu olarak hizmet vermektedir (Bonacossi, 2014: 279).

Akropolün tepesindeki tarımsal ürünlerin işlenmesi ve depolanması için bulunan yapıların yerini seramik üretimine adanmış yeni bir alan almıştır. Bu alanı kontrol eden, tahtta oturan kraliyet atalarını temsil eden en az iki bazalt heykelin bulunduğu anıtsal bir bina bulunmaktadır (Resim 14-15). Bu alan Geç Tunç Çağ I'e kadar kullanımda kalmıştır (Bonacossi, 2007: 73-76). Bu alan tapınakla ilgili bir alan olabileceği düşünülmektedir. Ebla'da olduğu gibi kutsal alan adak ve yiyecek malzemelerinin açıkça gömüldüğü favissa bulunmaktadır (Bonacossi, 2007: 76). Kült alanları ve tapınaklar MÖ 2. binyıl Filistin kentlerinde de bilindiği gibi metal endüstrisi, seramik üretim alanı gibi üretim alanları ile bağlantılıdır. Kentin en yüksek ve merkezi konumunda bulunması, bir çift kraliyet heykeli, bir favissa ve bitişik büyük bir seramik ve pişmiş toprak heykelcik atölyesinin varlığı bu anıtsal yapının Orta Tunç Çağ Qatna tapınaklarından biri olabileceğini göstermektedir (Bonacossi, 2014: 277).

Orta Tunç–Geç Tunç Çağ geçiş döneminde Akropolisin kuzeyine MÖ 2. binyılın en büyük sarayı inşa edilmiştir. Merdiven ve kalın duvarlar gibi Sarayın iki katlı olduğuna işaret eden veriler bulunmaktadır (Al-Maqdissi ve Bonacossi, 2005: 22). Ayrıca kent sakinlerinin törensel, idari, bürokratik ve konut faaliyetlerinin düzenlenebileceği bir dizi anıtsal bina ile donatılmıştır. Ek olarak da akropolün kuzey yamacına “Aşağı Şehir Sarayı” inşa edilmiştir (Bonacossi, 2007: 76-77). Aşağı şehir sarayı ile aynı dönemde “Güney Sarayı” inşa edilmiştir (Bonacossi, 2014: 280). Bu geçiş döneminde ve Geç Tunç Çağ I döneminde arkeolojik verilerin çoğu akropolisten gelmiştir. Aşağı şehir, saray ve Geç Tunç Çağ II konut mahallesi dışında neredeyse bilinmemektedir. Akropoliste normal konut kalıntıları da bulunmamaktadır (Bonacossi, 2007: 76-77).

MÖ 2. binyılın ortalarında merkezi olmayan bir saray modeli vardır. Siyasal ve ekonomik güçler, hanedanın gücünün odağı olan kraliyet sarayı çevresindeki yukarı ve aşağı kasabaların geniş bir bölgesinde yer alan birçok kamu binası arasında bölünmüştür (Bonacossi, 2014:280). Kraliyet Sarayı ve Aşağı Şehir Sarayı, Suriye saray mimarisinin tipik özelliklerini içeren yarı ahşap kullanımı, Minos tarzı fresk tekniği duvar resimlerini kaplayan bazalt ortostatlar görülmektedir (Çizim 22), (Bonacossi, 2014:281).

Mevcut arkeolojik kanıtlara göre, MÖ 2. binyılın başlarında Suriye ve Kuzey Irak’ta “içi boş kentler” olarak adlandırılan kentler ortaya çıkıyor. Buna göre kentsel merkezler çoğu zaman kamu binaları ile karakterize edilirler, temel olarak yöneticiler ve üst düzey memurlar gibi kamusal personellerden oluşurlar, düşük konut yoğunluklarına sahip değildirler. Qatna’da bunlardan biridir (Bonacossi, 2007: 77-82).

2.6. TELL HARİRİ (MARİ)

2.6.1. Coğrafi Konumu

Mari, modern Abu Kemal kasabasının 10 km kuzeybatısında Fırat Nehri’nin batı kıyısında yer almaktadır (Kohlmeyer, 1985:194). Nehre 2 km uzaklıkta bulunan kent günlük su ihtiyacını karşılamak, tarım yapabilmek için sulama kanalları inşa etmiştir. Kent, Fırat’a 2 km’den daha fazla bir mesafede bakir topraklara nehre bir kanal ile bağlı olacak şekilde yeni bir şehir olarak kurulmuştur. Su taşkınlarından korunmak için de kenti dairesel olarak planlamışlardır (Margueron, 2014: 14-16).

2.6.2. Araştırma Tarihçesi

Mari'deki ilk çalışmalar 1993 yılında Andre Parrot tarafından başlamıştır (Knott, 2016: 37). 2008 yılına kadar 45 kazı gerçekleştirmiştir.

2.6.3. Stratigrafisi

Kronoloji sorunu tam olarak çözülmediğinden, şehrsel verilere dayanarak Kent I (MÖ 2950-2650), Kent II (MÖ 2250-2220), Kent III (MÖ 2220-1760) olarak kent stratigrafisi değerlendirilmektedir (Margueron, 2014).

2.6.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

Yaklaşık MÖ 2950-2650 yıllarına tarihlenen, Er Hanedanlar Dönemi olarak adlandırılan dönemin başlarında Mari kenti kurulmuştur. Bu dönem Kent I olarak adlandırılmaktadır. Çok düzgün dairesel şekli ve kanal yapısıyla dönemin en dikkat çekici kenti olmuştur. Kentin kuruluşu sırasında sel baskınlarından korunmak için dairesel bir set yapılmıştır. Asıl amacı sel baskınlarından korunmak için yapılmış olsa da hafif savunma sistemi de sağlamaktadır. Bu daire içinde eş merkezli kentin kendisini koruyan kuleler ve geçitlerle gerçek bir sur yapısı bulunmaktadır (Çizim 23), (Margueron, 2014: 25-40). 1900 metre çapında set ile eş merkezli 1200 metre çapında sur yapısı, 6 metre kalınlığında ve 8 metre yüksekliğindedir (Margueron, 2014: 39). Kent II sarayının kutsal bölgesi alanında yapılan kazılarda tapınak ve saray bulunması beklenirken Kent I'e ait çok az sayıda mimari eleman bulunmuştur. Ancak oldukça fazla sayıda metalürjik tesis, ocak ve çömlekçilik üzerine ürünleri bulunmuştur. İkinci kentin inşasıyla birlikte, büyük kutsal alanın bulunduğu bölge Mari'nin ilk kuruluşunda zanaatkârlık etkinlikleri için bir alan olmuştur. Tunç Çağı'nın başlangıcında böyle bir faaliyet, kentin temel işlevini, kuruluş nedenine ışık tutmaktadır. Kuruluş döneminde savunma sistemi dışında kentsel özellikleri tanımlayacak tapınak ya da saray yapısı bulunmamaktadır. Bu dönem yeni bir kent kurma süreci olmuştur (Çizim 24), (Margueron, 2014: 25-50).

Er Hanedanlar II ve Akkad Dönemi'nde (MÖ 2250-2220) Kent II, Kent I'in kalıntıları üzerine, Mezopotamya ve Suriye kaynaklı yeni ilkeleri kullanarak, yüksek detaylara sahip tekniklerle kenti yeniden inşa etmişlerdir. Kent, savunma sistemiyle, dini ve ekonomik merkezleriyle, konut mahalleleriyle ve yağmur suyunu tahliye edecek organizasyonuyla gerçek bir şehirciliğin kanıtı olmaktadır. Kent II, Er Hanedanlar II ve Akkad Dönemi boyunca yaklaşık üç yüzyıl boyunca devam

etmiştir. Kentin batı ve kuzey bölgeleri Naram-Sin tarafından tahrip edilmiştir (Margueron, 2014: 25-33).

Mari kenti'nin savunma sistemi özellikleri tarih boyunca özgün özelliklerini korumuştur. Kent II'nin kuruluşunda surlar önceki inşaat kalıntıları üzerine yeniden inşa edilmiştir. Orijinal çizgiyi takip ederek tam olarak üzerlerine yeniden inşa etmişlerdir. İç ve dış yüzeyleri sağlamlaştırılarak yeniden yükseltilmiştir. Kenti çevreleyen dış set ile iç sur arasındaki mesafe saldırıyı önlemek için ilk savunma hattı olarak görev yapmaktadır (Çizim 25), (Margueron, 2014: 33-40).

Konutlar ve tapınaklar yapılmadan önce kentin temelini tamamen yeniden düzenlemişlerdir. Suyun iyi drenajını sağlamak için sokak ağını düzenlemişlerdir. Yağmur suyunun dışa doğru drenajını sağlamak için kent merkezini en yüksek noktaya yerleştirmişlerdir ve kademeli bir eğim oluşturmuşlardır. Bölümlendirilmiş alt yapının oluşturulmasında belli bir içyapı ve belli bir düzen ile donatılmaları gerektiği için sokaklara ayrı bir özen göstermişlerdir. Evlerin temelleri ile sokakların kenarlarını belirlemişlerdir. Teraslardan akan yağmur suyunun hızlı bir şekilde emilmesi için çakıllar ve kırılmış çanak-çömlek parçaları kullanmışlardır. Ana caddeler çapraz sokaklar ile birbirine bağlanmışlardır (Margueron, 2014: 49-54).

Kentin merkezinde saray ve doğusunda dini yapıların toplandığı "Massif Rouge" adı verilen bir bölge bulunmaktadır. Massif Rouge ve saray arasında, büyük rahibenin yönetim merkezi olabilecek depoları olan bir idari merkez yer alır. Massif Rouge'nin çevresinde adı bilinmeyen tapınaklar, Shamash Tapınağı, Ishtar Tapınağı ve Ninni-Zaza Tapınağı ve Ninhursag Tapınağı yer almaktadır. Höyüğün batı kenarında sur ile kuzey-güney caddesi arasında kutsal mahallenin dışında tek tapınak olan Ishtar Tapınağı yer almaktadır. Saray ile Ishtar Tapınağı arasında en fazla 15-20 dükkâna sahip mahalle içi çarşısı, yer altı kanalları ve çeşitli evler bulunmaktadır. Kentin kuzeyindeki mahalleler limana yakın olması nedeniyle çeşitli ekonomik faaliyetleri olan zanaat evi bulunmaktadır (Çizim 26), (Margueron, 2014: 54-59).

Shakknakku ve Amorit Dönemi'nde (MÖ 2200-1760) Kent III, tüm tapınakları, binaları ve konutları yangınla tahrip olan Kent II'nin kalıntıları üzerine kurulmuştur (Çizim 27-28). Saray restore edilmiş, yeni saray yapılmış, bütün dini merkezler, tapınaklar yeniden yapılmış, yeni bir yüksek teras inşa edilmiştir.

Özellikle sarayda ve bazen de konutlarda binlerce tablet bulunmuştur. MÖ 1760 yılında Hammurabi kenti yıkmıştır (Margueron, 2014: 32-33). Kenti çevreleyen dış set güçlendirilip, büyütülmüştür. İçerden ve dışardan dayanaklarla daha da sağlamlaştırılmıştır. Orijinal duvar kalınlığını üçe katlayan bu tür güçlendirme kentler arasındaki savaşın niteliğindeki bir değişimin ve Mari sakinleri için artan tehlike beklentisinin bir sonucu olarak çıkmıştır. Dış sette de kapılar mevcuttur ancak hiçbirisi kazılmamıştır. İç sur ise Kent II'nin yıkık duvarları üstüne çok az bir kayma ile inşa edilmiştir. Daha büyük ve daha sağlam yapılmıştır. Sadece büyük yolun sonunda kapı temelleri bulunmuştur (Margueron, 2014: 41-42). Kenti çevreleyen set ile iç sur arasındaki alan Kent III'ün başlarında yerleşim görmeye başlamıştır. Bu bölgede çıkan cürufların yoğunluğundan buranın zanaat sektörüyle alakalı olduğu düşünülmektedir (Margueron, 2014: 55-59).

Massif Rougenin geleneğini yeni yapılan yüksek teras devam ettirmiştir. Yeni sektör Massif Rougenin biraz daha güneyinde yer almaktadır. Yüksek teras ile ilişkili Aslanlar Tapınağı inşa edilmiştir. Shamash Tapınağı orijinal yerinde yeniden yapılmıştır. Kentin merkezinden izole olmuş kentsel tasarıma entegre edilmemiş iki bina keşfedilmiştir. İlki tapınağın kuzeybatısında küçük doğu sarayı olup, batı ve güney cephelerinde sokaklarla sınırlandırılmıştır. İkinci binanın ise büyüklüğü ve organizasyonu tam olarak bilinmemektedir. Kentin merkezinin bütün önemli binaları içermediği ve kent dokusunun çeşitlendiği anlaşılmaktadır (Margueron, 2014: 61-62).

Cadde ağının ana hatları radikal bir değişikliğe uğramamıştır. Büyük radyal caddelerle bağlantı sağlayan enine sokaklar yerinde kalmıştır (Margueron, 2014: 65).

Bu dönemde yapılan Zimri-Lim Sarayı dönemin harikalarından biri olarak görülmektedir (Resim 16), (Gates, 2009: 70-74). Sarayın ana giriş kapısı kuzey tarafındadır. İki sütun arasında devasa bir kapıdır. Kuzey cephede Nergal Kapısı olarak adlandırılan bir başka kapı da savaş arabalarının ve hayvanlarının girişini sağlamak için kullanılmıştır. Doğu cephesinin ortalarında üçüncü bir kapı ise kutsal sektör ile ahırlar arasında bağlantı sağlar (Margueron, 2014:113). Saray kompleksinin güneybatı duvarı 4 metre yüksekliğe kadar korunmuştur. Tuğlaları ağır, dikkatlice sıvalı güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmıştır. Tavanlar ve çatılar dışından yapısal ahşap kullanılmamıştır. Su temini, uygun dreneaj ve banyolardan

özenle sağlanmıştır. Saray kompleksi avlular ve avluların etrafına dizilmiş odalardan oluşmaktadır. En büyük avlusu yaklaşık 48x32.5 m büyüklüğündedir. Kompleksin tüm doğu yarısı için merkezi bir bağlantı noktası olarak hizmet vermiştir. Kralın kabul odasında ise çok sayıda duvar resmi parçaları bulunmaktadır. Bu duvar resimleri efsanelerden ve dini temalardan oluşmaktadır (Resim 17-18), (Gates, 2009: 70-74).

Shakkanakku tarafından yeniden inşa edilen ve sonrasında yıkıcı bir olaya maruz kalan kent III, genel kentsel yapıda herhangi bir değişiklik olmadan Amorit hanedanlığı boyunca varlığını sürdürmüştür. Mari tarihi boyunca var olan kentsel sisteminin karakteristik özelliği, şehir planlaması hakkında sağlanan bilgiler açısından Mezopotamya kentlerinin en zengini kabul edilmektedir. Bu şehircilik kerpiç mimarisi tarafından sürdürülen hidrolojik ve iklimsel kısıtlamalara karşı olağanüstü hassasiyet ve insanın toplumsal yaşamı için gerçekçi vizyonunu göstermektedir. Kent oluşturulurken izlenen ilk kurallar bağlı kalınarak tam anlamıyla saygı göstermenin, sürekli bir şekilde onurlandırılması dikkat çekicidir (Margueron, 2014: 65).

Babil dilinde yazılmış 20.000'den fazla çivi yazılı tablet ele geçirilmiştir. Bu metinler idari, ekonomik, kültürel ve siyasi konular üzerine olmuştur (Malamat, 1971:8-10).

2.7. JERABLUS TAHTANI

2.7.1. Coğrafi Konumu

Jerablus Tahtani, Fırat'ın sağ kıyısında Suriye-Türkiye sınırının 5 km güneyinde (Laneri, 2016: 1122). Jerablus ovasında hafif doğal bir tepe üzerinde bulunmaktadır (Peltenburg, 2016:337) Jerablus Tahtani, tarımsal alanlarla çevrili, 44 ha büyüklüğünde, 17 m yüksekliğinde bir höyüktür. Verimliliği nedeniyle önemli bir kenttir. Karkamış'ın tarımsal geçim ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Harita 7), (Resim 19), (Peltenburg, 2016:337).

2.7.2. Kazı Tarihçesi

Kazılar Tishreen Barajı kurtarma programı çerçevesinde (Peltenburg, 2000: 53) Edgar Peltenburg başkanlığında 1992-2004 yılları arasında gerçekleşmiştir (Malone, 2016: 1122).

2.7.3. Stratigrafisi

Bu kent, Uruk Çanak-Çömleği kullanan yerleşimciler tarafından kurulmuştur (Peltenburg, 2000: 65). MÖ III. binyılın ortalarında Ebla'nın yıkımıyla aynı anda kent terk edilmiştir (Peltenburg, 2016:357).

2.7.4. MÖ 3. Binyıl Şehir Gelişimi

Jerablus Tahtani'nin muhtemelen, Karkamış'ın geçim ihtiyaçlarının karşılanması ya da tarımsal fazlalıkları için pazar ortamı sağlaması için kurulmuş olabileceği düşünülmektedir. Stratejik konumu ve belki de Karkamış'ın güvenliği için kilit bir rol oynamaktadır (Peltenburg, 2016:337-338). Jerablus Tahtani'nin bu dönemde bir devlet ya da kentsel bir oluşum olduğuna dair güçlü bir kanıt olmasa da Karkamış'ın sorumluluğu altında özerk bir kent olabilir (Peltenburg, 2016:357).

Bu dönemde kenti çevreleyen sur sistemi, kale yapısı ve cist mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Köyün yanmış kalıntıları üzerine dikkatlice planlanmış bir kale kurulmuştur. Kale kenti alçak bir höyükten yüksek kompakt bir kaleye dönüştürmüştür. Bu nedenle yerleşimin çekirdeklenmesi MÖ 2750'de gerçekleşmiştir. Kale yaklaşık beş yüz yıl boyunca MÖ. 2250'ye kadar kullanılmıştır (Peltenburg E. 2016: 132). Kale drenaj sistemi iç kısma entegre bir ünite olarak inşa edilecek şekilde iç binalara bağlanmıştır (Peltenburg, 2016:132).

Kale, güney kesimi resmi kerpiç yapılar; Kuzey kesimi taş duvarlı mezarlar, güney terası, kale duvarına paralel olarak kavisli bir kerpiç üst yapısı destekleyen 24 m yüksekliğinde taş kaplama duvar ve güney terasın aşağısında önü açık bir alanda büyüklü küçüklü yapılar ve mezarların bulunduğu dört ana bileşene sahiptir. Kuzey sektöründe ve aşağı alanda 70 mezar farklı türlerde bulunmaktadır. Bu MÖ 3. binyılın başlarında çevre kırsaldaki mezarlıkların varlığını göstermektedir (Çizim 29), (Peltenburg, 2016:133).

Metal işleme için küçük ölçekli sanayi kanıtları da bulunmaktadır. (Peltenburg, 2000: 65).

2.8. TELL LEİLAN

2.8.1. Coğrafi Konumu

Tell Leilan Habur Ovasının merkezinde (Weiss, 2016:115-118), Qahtaniye'nin 9 km güneyinde Qamilli'nin 30 km güneydoğusunda (Weiss, 1990:529) Jarrah nehrinin sol yakasında 90 ha'lık bir alanı kaplamaktadır (Weiss,

1985:6). Yağmurla beslenen Habur Ovalarının merkezinde bulunan Leilan tarımsal yönden oldukça zengindir (Weiss, 2016:115-118).

2.8.2. Kazı Tarihçesi

1978 yılında Eski Eserler Genel Müdürlüğü iş birliği ile Şam'da Yale Üniversitesi alanda çalışmalara başlamıştır. New York'taki Metropolitan Sanat Müzesi ile birlikte 1979-81 yılları arasında 3 kazı sezonu çalışılmıştır (Weiss, 1985:6).

2.8.3. Stratigrafisi

Tell Leilan'da yerleşim MÖ 6. binyılda başlayıp MÖ 2. binyıla kadar binlerce yıl devam etmiştir (Weiss, 1983: 44).

2.8.4. MÖ. 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

Habur Ovasının merkezinde 90 ha'lık bir alana kaplayan kentin sur duvarlarının ilk yapıldığı MÖ 2600 ve bu kentin kalıcı olarak terk edildiği MÖ 1700 arasında bölge olağanüstü bir değişime sahne olmuştur. Surun inşası ile birlikte Leilan kentsel devrim yaşamış ve site 15 ha'lık bir kentten 90 ha'lık bir alana dönüşmüştür. Kentin büyümesi, surların inşası, Habur Ovalarında genel bir kentleşme ve devlet teşkilatının bir parçası olarak meydana gelmiştir (Çizim 30), (<https://leilan.yale.edu/works-progress/akkadian-empire-project>)

MÖ 3. binyıl içerisinde kentin sınırları büyümüş, etrafı surlarla çevrelenmiş, kentin kuzey, güney ve doğusunda kapılar bulunmaktadır. Batısında ise muhtemelen antik bir nehir, koruyucu bir güvenlik sistemi oluşturmuştur (Weiss, 1985:6). Kent surlarının inşası bu kentin yükselişine eşlik eden kent planlamasını vurgulamaktadır (Ristvet, 2007:183-186). Kente 15 ha'lık bir akropolis hâkimdir ve akropolis üzerine anıtsal ve kamu binaları inşa edilmiştir (Çizim 31), (Weiss, 1985:6).

Leilan IIa döneminde akropole kerpiç bir savunma duvarı inşa edilmiştir (Akkermans ve Schwartz, 2003:261). Akropolün kuzeybatısında kamu binaları, kuzeydoğusunda tapınak yapısı, güneydoğu bölgesinde ziggurat ya da MÖ 3. binyıl yapıları yer almaktadır (Weiss, 1990:530-543).

Aşağı kentte konut ve ev içi kalıntılarının yanı sıra seramik üretim faaliyetleri için de kanıtlar bulunmaktadır (Weiss, 1990:543). Aşağı kentin cadde ve konut yapıları tam olarak açıklanamayan bir plana göre düzenlenmiştir. Su tahliye

yolları oluşturulmuştur (Weiss, 2012:5). Tapınak ve saraylarda birçok çivi yazılı tablet ve mühür bulunmuştur (Weiss, 2012: 14).

Akkad egemenliğindeki Leilan ve çevresindeki bölgeler MÖ 2300-2200 civarında (Akkermans ve Schwartz, 2003:283) kuraklık sebebiyle terkedilmiştir (Weiss, 2016:115-118). Bölge tekrar MÖ 1950-1900 yeniden canlanmaya başladığında kent yeniden Shubat Enlil olarak yeniden yerleşim göremeye başlamıştır (Weiss, 2013:110). Bu dönemin iyi korunmuş mimari anıtı Shamshi-Adad tarafından Leilan akropolü üzerine inşa edilen tapınak ve aşağı kentteki Doğu Sarayı'dır (Weiss, 2016:115-118).

Leilan'ın Aşağı Kasabası "Boş Şehir" olarak adlandırılmaktadır. Sadece kamu binası tarafından işgal edilmektedir. Elit olmayan iç mimariye sadece sur duvarının yakınındaki kazılarda rastlanılmıştır. Buna karşılık elit olmayan konut mimarisi Leilan'ın sadece 7 km güneydoğusunda Muhammed Diya'da bulunmaktadır. Burada büyük ve küçük konutlar bir arada bulunmaktadır (Akkermans ve Schwartz, 2003:312-320).

MÖ 1700'den sonra Leilan sarayı ve tapınağının terkinden sonra bölgesel yerleşim bilinmeyen nedenlerden ötürü MÖ 15. yy'a kadar Tell Farfara'ya ya da Mitanni'nin başkenti Wasukanni'ye yeniden yerleşilmesine kadar azalmıştır (Weiss, 2013:110-112).

2.9. TELL HAMMAM ET-TURKMAN

2.9.1. Coğrafi Konumu

Tell Hammam et-Turkman Kuzey Suriye'de Fırat'ın bir kolu olan Balikh üzerinde 5x5 km'lik bir alanı kaplamaktadır (Resim 20), (Meijer, 2016:188).

2.9.2. Araştırma Tarihçesi

Amsterdam Üniversitesi ve daha sonra Leiden Üniversitesi tarafından 1981-2001 yılları arasında aralıklı olarak çalışmalar yürütülmüştür. Kazı başkanlığını Diederik J.W. Meijer tarafından yürütülmüştür (Meijer, 2016:189).

2.9.3. Stratigrafisi

Hammam et-Turkman'da yerleşim MÖ 5/4. binyılda başlamış (Akkermans, 1993:9), MÖ 1350 yılında kent terkedilene kadar devam etmiştir (Meijer, 2016:189).

2.9.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

MÖ 3. ve 2. binyılda kent birbirine benzer bir gelişim sergilemektedir (Meijer, 2013: 81-86). Kent taş temel üzerine kerpiç savunma duvarı ile çevrelenmiştir (Akkermans ve Schwartz, 2003:268). Erken Tunç Çağ evleri basit dikdörtgen ev mimarisiyle lüks yapılar olarak inşa edilmiştir (Meijer, 1991:719-721). Orta Tunç Çağı'nda kentin batısına idari bir kompleks inşa edilmiştir. Bu yapıda taş ve pişmiş toprak su drenajı da bulunmaktadır (Akkermans ve Schwartz, 2003:346).

Ana höyüğün güney eteğinde kendine özgü savunma duvarıyla çevrili ayrı bir köy bulunmaktadır. Buranın karum olabileceği düşünülmektedir. Burası Orta Tunç Çağı'nın başlangıcına tarihlendirilmektedir. Ana höyükteki idari kompleksinde bulunan çanak-çömleklerle aynalarına sahiptir bu da paralel olduğunu göstermektedir (Meijer, 2013: 84-86). Geç Tunç Çağı yönetimi Orta Tunç Çağ idari merkezinin üzerinde kurulmuştur (Meijer, 1991:721).

Hammam et-Turkman bölgedeki en büyük höyüktür (Meijer, 2016:189-191) ve bölgesel bir merkez olarak görev yapmıştır (Meijer, 2013: 84-86). Bulunduğu coğrafya tarım dışında hayvancılık da yapmasını sağlamıştır. Aynı zamanda ticaret geçiş yolu üzerinde bulunması Hammam et-Turkman'ın önemini arttırmıştır (Çizim 32), (Meijer, 2013: 84-86).

2.10. TILBAŞAR HÖYÜK

2.10.1. Coğrafi Konumu

Tilbaşar Höyük, Gaziantep'in 32 km güneydoğusunda Oğuzeli İlçesi'nin Gündoğan Mahallesi'nde yer almaktadır (Genç ve Köse,2018:565). Höyük, Mezopotamya ve Suriye'den gelip Anadolu'nun içlerine uzanan önemli yol güzergahlarından biri olan Sacır Suyu kıyısında yer almaktadır (Ergeç ve Demir, 2016: 29-30). Höyük ve aşağı şehir ile birlikte 56 ha'lık bir alanı kaplamaktadır. Aşağı şehir de kuzey ve güney olmak üzere iki kısma ayrılmıştır (Resim 21), (Genç ve Uysal, 2017:294).

2.10.2. Araştırma Tarihçesi

İlk dönem kazıları, Gaziantep Müzesi Müdürlüğü ve C. Kepinski yönetiminde 1995-2006 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Daha sonra 2015 yılında Doğanpınar Barajı kurtarma kazıları kapsamında kazılar tekrar başlamıştır (Genç ve Köse, 2018:565).

2.10.3. Stratigrafisi

Kazılar, yüzey araştırmaları ve yazılı kaynaklar ışığında, yerleşim Kalkolitik Çağdan (MÖ 3400) Orta Tunç Çağı sonuna kadar (MÖ 1600) kesintisiz yerleşim görmüştür. Uzun bir aradan sonra Orta Çağda (MS 12.-13. yy) tekrar büyük bir kent olarak yerleşim görmüştür (Genç ve Uysal, 2017:294).

MÖ 4. binyılın sonlarında Erken Tunç Çağı'nın ilk evlerinde küçük boyutlu bir yerleşim iken MÖ 3. binyıl boyunca kent kimliği göstererek bölgesel bir merkez konumuna gelmiştir. Gelişen ticaret ağı sayesinde farklı birçok etnik yapıyı bir arada barındırmıştır (Ergeç ve Demir, 2016: 29-30).

2.10.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

MÖ 3000'lerde bölgede bir çatışma durumunu gösteren savunma duvarı bulunmaktadır. Kenti çevreleyen bu sur duvarı kentin planlanmış olduğunu göstermektedir (Kepinski, 2007:152-157). Yapılar güney aşağı şehir ve kalede yer almaktadır (Kepinski ve Ergeç, 1996:163-168). Höyüğün güney ve güneydoğusuna kurulan güney aşağı kent 1,5 km uzunluğunda kent surunun bulunduğu yığma toprak yükselti ile çevrilidir. Sur kalıntıları yığma toprağın üstünden yükselmiştir. Yığma toprak ile yükseltilmiş surlar Suriye, Filistin ve Anadolu'da Tunç Çağ kentlerinde görülmektedir (Genç ve Köse, 2018:567).

Erken Tunç Çağ kent suru sandık duvar tekniğinde tasarlanmıştır. Sur yapısı birbirine paralel uzanan iç ve dış duvarlar ile bu iki duvarı birleştiren ara duvarların oluşturduğu sandık şeklinde yapılmıştır. Sur yapısında birçok yenileme izine rastlanmıştır. İki bölümden oluşan sur yapısında, kuzey surunun batı bölümü 9 m kalınlığında, doğu bölümü ise 5 m kalınlığındadır. Batı bölümünde 9 sandık ve bir kapı geçidi, doğu bölümünde ise 11 sandık bulunmaktadır (Genç ve Köse, 2018:567). Sur duvarları tek sıra taş temel üzerine dökme kerpiç ile veya taş temelsiz dökme kerpiç ile yapılmıştır. Surun uzunluğu ise yaklaşık 170 metreyi bulmaktadır (Resim 22), (Genç ve Köse, 2018:567).

Kuzey aşağı kentin belirli bir bölümünde MÖ 3. binyılın sonundan MÖ 1800'e kadar hiçbir bina bulunmamıştır. Bunun için iki hipotez geliştirilmiştir. Ya şehir içindeki açık hava etkinlikleri için bir alan ya da şehir terkedilmiş, yerli tesisler de göçebelere aittir (Kepinski ve Bulgan, 2006:733-739).

Güney aşağı kentte Erken Tunç Çağı'nın yangın geçirmiş 4. yapı katında duvarları birbirine yaslandırılmış çok mekânlı yapıları, cadde ağı ve yerleşim içi mezarları ile düzenli bir yerleşim görüntüsü vermektedir (Genç ve Köse, 2018:569). Bütün yerleşim dönemlerinde hiçbir anıtsal yapı bulunmamıştır (Kepinski, 2002: 23-28).

Kale çevresi kentin ilk gelişimini göstermektedir. MÖ 2500'den önce bir anda büyük bir kent haline gelmiş ve aynı anda her iki yönde de genişlemiştir (Kepinski ve Bulgan, 2006:733-739). Kalenin batı ucuyla bağlantılı olabileceği düşünülen yüksek bir teras bulunmaktadır (Kepinski ve Ergeç, 1996:163-168). Bu teras MÖ 2700'lerde üç katlı olarak inşa edilmiştir (Kepinski ve Ergeç, 2000:133-137).

Tilbeşar'da en eski seviyeler MÖ 4. binyılın sonuna tarihlenmektedir. Sadece kalenin çevresine yerleşilmiştir. Kalenin etrafı da bir duvarlar çevrelenmiştir. Bu savunma duvarı ve yüksek teras, önemli bir insan gücünü, hiyerarşi ve merkezi bir gücü temsil etmektedir (Kepinski, 2002: 23-28).

MÖ 2500-2300 civarında kentin gelişimi zirveye ulaşmıştır (Kepinski, 2007:152-157). MÖ 3. binyılın sonlarında bölgedeki birçok merkezde görülen terk edilmeler ve küçülmelerin bir benzeri Tilbeşar'da da görülmüştür. Yaklaşık dört yüz yıllık gerilemeden sonra yeniden parlak günlerine geri dönse de MÖ 2. binyılın ikinci yarısında kent kimliğinden uzaklaşmış ve köy karakterli bir yerleşim modeli göstermiştir (Ergaç ve Demir, 2016: 30).

2.11. TELL BEYDAR (NABADA)

2.11.1. Coğrafi Konumu

Tell Beydar, Yukarı Mezopotamya'da Fırat'ın ana kolları tarafından oluşturulmuş Khabur Üçgeni olarak adlandırılan bölge içinde (Lebeau ve Suleiman, 2005:1), Suriye Jezirah'ta Hassake'nin 15 km kuzeyinde 25 ha büyüklüğünde dairesel bir kenttir (Resim 23), (Lebeau ve Suleiman, 2016:103). Muhtemelen ikincil bir bölgesel merkezdir.

2.11.2. Araştırma Tarihçesi

Kazılar, Avrupa-Suriye ortak çalışması olarak, Avrupa Eski Mezopotamya Araştırmaları Merkezi tarafından Suriye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü iş birliğiyle düzenlenmiştir. Avrupa'dan Marc Lebeau ve Suriye'den Antonie

Suleiman tarafından kazılar yürütülmüştür. 1992'den 2002'ye kadar 11 kazı sezonu çalışılmıştır (Lebeau ve Suleiman, 2005:2).

2.11.3. Stratigrafisi

MÖ 3. binyılın başlarından sonlarına kadar kesintisiz bir şekilde yerleşim devam etmiştir. MÖ 2100 yıllarında kent terkedilmiştir. Sonrasında Hellenistik Dönem'de MÖ 150-70 yılları arasında sadece yukarı kentte kısa süreli bir yerleşim görmüştür (Pruß, 2013:135).

2.11.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

25 ha'lık bir alanı kaplayan kent yukarı ve aşağı kentten oluşmaktadır (Lebeau ve Suleiman, 2005:2). MÖ 3. binyılın ortalarından itibaren (MÖ 2550-2300) kamu ve konut mimarisi bulunmaktadır (Akkermans ve Schwartz, 2013: 259). Yerleşim iç ve dış sur duvarlarıyla çevrelenmiştir. Kentte İki saray binası, beş tapınak, çok büyük bir tahıl ambarı, gözetleme kulesi, kişisel evler, radyal sokaklar ve kanalizasyon ağı bulunmaktadır. Ebla arşivleriyle aynı zamana tarihlendirilen tabletler de bulunmuştur (Resim 24) (Lebeau ve Suleiman, 2016:103).

Akropolis, endüstriyel faaliyetlerin yapıldığı ve resmi karakterli daha büyük daha karmaşık yapılar tarafından işgal edilmiştir. Akropolisin kuzey ve doğu kesiminde saray bulunmaktadır. Kuzeyde bulunan saray 2 metreden daha fazla bir yüksek teras üzerine inşa edilmiş ve kente hâkim konumdadır (Pruß, 2013:140). Tapınaklar da akropoliste yer almaktadır.

4.10 metre olan iç şehir surunun dış yüzeyi kil tabakası ile kaplanmış kerpiç duvarlarla karakterize edilmektedir (Milano, Rova ve Sténuît, 2005: 10). Dış duvarın kalıntıları ise ovadan 4-7 metre yukarıda dairesel olarak yükseltilmiş bir alan olarak 600 metre çapındadır. Antik metinlerde yedi kapısı olduğundan bahsedilmektedir. Sur yapısı üzerindeki yedi boşluk da bunu desteklemektedir. Dış kapılardan radyal caddeler iç şehir suruna doğru ilerlemektedir (Çizim 33, 34), (Milano, Rova ve Sténuît, 2005: 11).

2.12. TİL BARSİB (TELL AHMAR)

2.12.1. Coğrafi Konumu

Tell Ahmar/Til Barsip, Fırat'ın sol yakasında Suriye Türkiye sınırının yaklaşık 20 km güneyinde (Bunnens, 2003:163) Halep'in yaklaşık 100 km kuzeydoğusunda yer almaktadır (Perini, 2014: 57). Kent yarım daire şeklinde, Asur

egemenliği zamanında 56 ha kadar olmuştur. Kentte akropolisin bulunduğu yapay bir tepe, batıda doğal bir teras (orta şehir), kuzeyde ve doğuda düz bir çöküntü (aşağı şehir) yer almaktadır (Çizim 35). Güneyinde Fırat Nehri bulunan kentin kuzeyi sur duvarı ile çevrilidir. Bu yüzden de yarım daire şeklinde görülmektedir (Sevin, 1999: 40).

2.12.2. Araştırma Tarihçesi

İlk kazılar 1928/1929'dan 1931'e kadar Fransız F. Thureau-Dangin yönetiminde yapılmıştır. 58 yıl sonra 1988'de Malbourne Üniversitesi tarafından yeni kazılara başlanmıştır. Ancak geçen süre içinde kent ciddi tahribata uğramıştır (Bunnens ve Roobaert, 1999:163).

2.12.3. Stratigrafisi

Kalkolitik dönemden Asur yerleşimine kadar kesintisiz yerleşim devam etmiştir. Geç Ubaid Dönemine ait üçlü bir yapı; Erken Tunç Çağ IV 'de sofistike bir kentsel kompleks; Orta Tunç Çağ'da önemli mimari ve mezarları; Geç Tunç Çağ'da etkileyici bir sur sistemi ve Erken Demir Çağ'da Neo-Hitit anıtları önemlidir (Bunnens, 2003:163).

2.12.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Kentsel Gelişimi

Yarım daire şeklinde 50 ha büyüklüğünde olan kentte Erken Tunç Çağ I ve II'de bir veya iki odalı küçük binalar olan mütevazı yapılar bulunmaktadır (Çizim 36) Kalıntılara göre Til Barsib MÖ 3. binyılın başlarında muhtemelen küçük bir köy yerleşimidir (Bunnens ve Roobaert, 1999: 164).

Erken Tunç Çağ III için bugüne kadar dikkate değer bir veri sağlamamıştır. Erken Tunç Çağ IV'de ise durum oldukça farklıdır. "Hypogeum" olarak bilinen büyük bir oda mezar kompleksi bulunmaktadır. Daha büyük bir mimari kompleksin parçası olabileceği düşünülmektedir. Hypogeum'un bir kısmı yerüstünde bulunmakta ve anıtsal bir görünüm sergilemektedir. Ayrıca yine bu döneme tarihlenen höyüğün doğu yamacında yüksek bir platform üzerinde bir tapınak bulunmaktadır (Bunnens, 2014: 38).

Orta Tunç Çağ'da yaklaşık 45 metre uzunluğunda büyük bir mimari kompleks höyük üstünde doğudan batıya doğru bir eğri çizgi oluşturmaktadır (Çizim 37), (Resim 25). Bu yapı içerisinde 14 mühür ile yapılan 35 mühür baskısı

bulunmuştur. Bu kompleks yapı büyük bir çatışma sonucu tahrip olmuştur (Bunnens, 2014:39).

Geç Tunç Çağı'na tarihlenen akropolisi çevreleyen sur yapısı ise Demir Çağ katmanları tarafından oldukça tahrip edilmiştir. Kalıntılardan taş temel üzerine kerpiç duvar olarak yapıldığı anlaşılmaktadır (Bunnens ve Roobaert, 1999: 164). MÖ 2. Binyılda da akropolis etrafı surlarla çevrili, idari ve tapınak yapılarıyla etkileyici bir kent olmuştur, (Bunnens, 2003:163-169).

2.13.TEL AFİS

2.13.1. Coğrafi Konumu

Tell Afis, Rift Vadisi'nin doğusunda Şam'a doğru ilerleyen eski yolda, Haep'in 55 km güneyinde yer almaktadır (Mazzoni, 2013: 204). Akdeniz kıyılarına ve Halep bölgesine önemli bir kavşakta olan bereketli bir ovanın güneyinde doğal bir arazide 28 ha'lık bir alanı kaplamaktadır (Mazzoni, 2016:218-220). Kent, büyük bir aşağı kasaba ve küçük bir akropolden oluşmaktadır (Resim 26), (Affanni ve Michele, 2010: 39).

2.13.2. Araştırma Tarihçesi

1970'li yıllarda Paolo Mathiae'nin rehberliğinde Roma La Sapiens Üniversitesi tarafından sondaj çalışmaları yapılmıştır. Arkeolojik faaliyetler 1986 yılında S. Mazzoni tarafından devam ettirilmiştir (Affanni ve Michele, 2010: 39).

2.13.3. Stratigrafisi

Yerleşim alanı Son kalkolitik Çağ'dan Demir Çağ III'e kadar kesintisiz yerleşim görmüştür (Affanni ve Michele, 2010: 39).

2.13.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

MÖ 4. binyılda savunmalı bir kasaba olarak ortaya çıkmış MÖ 8. yy'da Arami Devletinin başkenti olmuştur. Aşağı kasaba ve akropolisten oluşan kentin MÖ 3. ve 2. binyılda hem akropolis hem aşağı kenti surlarla çevrilidir (Mazzoni, 2016:218-220).

Orta Tunç Çağı'na ait iç sur duvarında 5 tahkimat evresi tespit edilmiştir. İlk aşamada sur yapısı 7,30 m uzunluğunda, 2,58 metre yüksekliğinde ve 3 metre kalınlığında korunan duvar büyük taş temeller üzerine kırmızı, gri ve sarı kerpiç bloklardan yükseltilmiştir. Üçüncü aşamada üç kule yapısı olabilir (Affanni ve Michele, 2010: 40).

Aşağı kent sur duvarı ise 8 metre kalınlığında 3 metre yüksekliğinde korunmuştur. Taş temelli kazamat duvar olarak planlanmıştır. Akropolis savunma sistemiyle aynı teknikte yapılmıştır. (Affanni ve Michele, 2010: 41-42).

Erken Tunç Çağ dönemi (MÖ 2400-2100), yoğun mimari ve evsel ve depolama biriminin sıvalı zeminleri ile temsil edilmektedir. Fonksiyonel faaliyetler, çakmaktaşı ve seramik işçiliği için tesisatlarla donatılmışlardır (Mazzoni, 2016:220). Orta Tunç Çağında ekonomik ve kentsel büyüme yaşanmıştır. Akropolis üzerinde dini ve idari yapılar bulunmaktadır (Mazzoni, 2016:220).

2.14. TELL Bİ'A (TUTTUL)

2.14.1. Coğrafi Konumu

Fırat ve Balikh Nehir'lerinin kavşak noktasında, taşkın ovasının kenarında yer alan Tell Bi'a 600x700 m. (35-40 ha) ebatlarında oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır (Cooper, 1997: 43). Höyük, Balikh ve Fırat'ın kavşağını kontrol etmek için stratejik olarak konumlandırılmıştır (Akkermans ve Schwartz, 2013:255).

2.14.2. Araştırma Tarihçesi

Tell Bi'a'daki kazılara 1980 yılında, Prof. Eva Strommenger başkanlığında Deutschen Orient Gesellschaft tarafından finanse edilen bir Alman ekibi tarafından başlanmıştır (Cooper, 1997: 43).

2.14.3. Strarigrafi

Kent alanı MÖ 3. ve 2. binyıl boyunca yerleşim görmüştür (Cooper, 1997). Batıda, Balık vadisinde bulunan Bi'a (Antik Tuttul), Shamshi-Adad ve Mari hükümdarlarına bağlı bir idari merkez olarak görev yapmıştır (Akkermans ve Schwartz, 2013:255-275).

2.14.4. MÖ 3. ve 2. Binyıl Şehir Gelişimi

Dönemin diğer şehir merkezlerinde olduğu gibi Tell Bi'a'da kule veya bastionlu anıtsal bir kapı dâhil olmak üzere kenti çevreleyen bir sur duvarı bulunmaktadır. Konut mimarisine bitişik antis tapınağı tespit edilmiştir (Akkermans ve Schwartz, 2013:255). Mezopotamya'daki Ur Kral mezarlarını andıran üç odalı planlı yer altı kerpiç mezar bulunmaktadır. Antik çağda soyulmasına rağmen, mezarlarda işlemeli ahşap mobilyalar, kişisel süs eşyaları, bakır / bronz silahlar ve çanak çömlek parçaları bulunmaktadır. Mezarlar, yerel yöneticiler ve aileleri için yapılmış olabilir (Akkermans ve Schwartz, 2013:255). Tell Bi 'a'daki MÖ 3. binyıl

seviyelerinin ardından, bol miktarda kil mühür izlerine sahip büyük bir idari bina, bir fırın alanı ve yuvarlak tuğla siloları ve zengin şaft mezarları bulunmaktadır (Akkermans ve Schwartz, 2013:255-256).

Kentin merkezinin yakınında bulunan E Tepesinin güney ve güneybatısında Orta Tunç Çağı'na tarihlenen 41x46 m. ebatlarında "Kırmızı Bina" adı verilen saray yapısı bulunmaktadır. Pişmemiş kırmızı-kahverengi tuğladan inşa edilmiştir. Sağlam temelleri, daha önceki yapıların duvarların üzerine yerleştirilmiş hazırlanmış bir ince kil ve çakıl tabakasının üzerine inşa edilmiştir. Sarayın duvarları 1,8 ile 2,2 m arasındadır ve kireç ya da kil ile iç yüzeyleri sıvanmıştır (Cooper, 1997: 44-45). Sarayın zeminleri, özellikle Mari'deki Zimri-Lim Sarayı gibi, diğer Eski Babil sarayları geleneğinde, tuğla ya da kireçtaşı döşeme ile kaplanmıştır. Sarayın genel düzeni üç ana avludan ya da daha küçük odalardan oluşan merkezi bir salondan oluşmaktadır (Cooper, 1997: 44-46). Kentin batı cephesinde de Orta Tunç Çağı'na tarihlenen anıtsal uzun odalı bir tapınak bulunmaktadır. Tapınağın yakınında çok sayıda insan mezarı da ortaya çıkarılmıştır (Cooper, 1997: 46-51).

Binaların diğer Orta Tunç Çağı yerleşimlerinden, özellikle güneydeki Mari, yapılarla olan benzerliği diğer önemli Mezopotamya kentleriyle kültürel birliğine işaret etmektedir (Cooper, 1997: 51).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÖ 3. VE 2. BİNYIL KUZEY SURIYE’DE DİĞER YERLEŞİM YERLERİ

Kuzey Suriye bölgesinde yer alan kentsel ölçeklerde olmayan daha küçük yerleşim yerleri ya da kentsel ölçekte olup yeterli veri sunamayan yerleşim yerleri bulunmaktadır (Harita 8). Bu bölümde bunlara değinilecektir

Tell Banat, Fırat’ın sol yakasında, günümüzde Tishreen Barajı altında kalmış olan yerleşim yeri (McClellan ve Porter, 2016: 107) üçlü kompleks bir alandan oluşmaktadır. Banat’ın ana merkezi, kuzeyinde anıtsal bir tümülüs ve çok yakınında **Kabir** adı verilen küçük bir yerleşim yerinden oluşmaktadır (Harita 9), (McClellan ve Porter, 1997:107). 25 ha bir alanı kaplayan Banat merkez MÖ 3. binyıl ortalarında güçlü, gösterişli ve seçkinlerin egemen olduğu ekonomik açıdan zengin bir yerleşim yeridir (Akkermans ve Schwartz, 2013:248). Banat merkezin batı kısmı sanayi bölgesi gibi kullanılan çok sayıda çanak çömlek fırını bulunmaktadır. Etkileyici anıtsal mimari de höyük merkezinde ortaya çıkarılmıştır. Platforma açılan teraslar üzerine bir dizi büyük bina inşa edilmiştir yalnız modern köy evleri bu yapıların ortaya çıkmasını engellemiştir. Banat anıtsal mezarları, MÖ 3. binyıl Suriye’sine özgü olarak beş odalı ve özenle kesilmiş taş bloklardan oluşmaktadır. Her biri kireç taşı döşeme ile örtülmüştür (Akkermans ve Schwartz, 2013:248). Tell Banat’ın kuzeyindeki “Beyaz Anıt” olarak adlandırılan tümülüs dikkat çekicidir. Bir zigguratı andıran basamaklı, oluklu bir çamur tabakası içine alınmıştır (Akkermans ve Schwartz, 2013:249). Kabir yerleşimi ise MÖ 3. binyıl sonundan MÖ 2. binyıl başlarına uzanan bir yerleşim yeridir. Büyük bir tapınak yapısı bulunmaktadır (McClellan ve Porter, 2016: 07-110). Yerleşim yerini çevreleyen savunma yapısı bulunmaktadır.

Oylum Höyük, Kilis ili, merkez ilçe sınırları içerisinde yer alır. 17 hektarı aşan alanı ve 30 metre yüksekliğiyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük höyüklerinden biridir. Oylum höyük konumu bakımından Anadolu ile Kuzey Suriye arasında tampon bölgede bulunmaktadır. Tunç Çağlarında yakın çevresinde Karkamış Antik Kenti, Halep (Aleppo), Ebla, Gaziantep Kale Höyük ve Til Beşar gibi dönemin büyük yerleşim yerleri yer almaktadır. Ayrıca höyüğün, Halpa ile Til Beşar ve Gaziantep Kale Höyüğü arasında yol üzerindeki konumu ve Kuzey Mezopotamya'dan gelen Karkamış üzerinden Doğu Akdeniz'e Amanos ve Kilikya geçitleri üzerinde alternatif yollarından biri olmasıyla da ayrı bir önem taşımaktadır (Harita 10), (Engin, 2014:129-130). Oylum Höyük, genel boyutuyla ve bölgeler arasında yer alan stratejik konumuyla Tunç Çağ şehir yerleşmelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. MÖ 2. binyılda höyük bazalt sur duvarlarıyla çevrelenmiş (Engin, 2014:130) ve anıtsal mimari yapılar (Özgen, 1997:189-200) ele geçmiştir. Karkamış Kralı İni- Teşup'a ait buladan oluşan bir krali mühür ve mühür baskıları ile Hitit Kralına ait tablet parçasından oluşan MÖ 2. binyıla ait yazılı belgeler yerleşmenin önemini göstermektedir (Resim 27), (Engin, 2014:130).

Gre Virike, Fırat'ın kıyısında, Birecik'in 15 km güneyinde yer almaktadır. Nehrin oluşturduğu çakıl seki üzerine beşbin yıl önce kurulmuş bir költ alanıdır. Tepe üzerinde Erken Tunç Çağ III- IV dönemlerinde kiraçtaşı bloklarla oda mezarlar ve bunlara bitişik odalar yapılmıştır (Çizim 38), (Ökse 2011: 178). Gre Virike, Erken Tunç Çağ'da ritüel olanaklarına ve anıtsal mezarlara sahip yüksek terasların varlığına işaret etmektedir. Bu tür anıtsal mezarlar, muhtemelen yerel idareciler olan sosyal tabakalaşmanın ve güçlü elitlerin varlığına işaret etmektedir (Resim 28-29), (Ökse 2011: 260-280).

Yenice Höyük, Gaziantep ili, Oğuzeli İlçesi'ne bağlı Doğanpınar Köyü'nün güneyinde Sacır Suyu'nun kuzey kıyısında yer almaktadır. Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Demir Çağı, Hellenistik, Orta çağ ve Roma Dönemi'nde iskân görmüştür (Demir ve Fıstıkçı, 2016: 100-101). Orta Tunç Çağı'na ait mimari veriler sınırlı olsa da Erken Tunç Çağı'na ait taş temelli kerpiç duvarlı dikdörtgen şeklinde çeşitli mekânlar tespit edilmiştir (Demir ve Ekici, 2018: 503-505).

Cüdeyde Höyük, Hatay'ın Reyhanlı ilçe merkezinde, verimli Amuq ovasında yer almaktadır. Höyük oval biçimli, doğu-batı yönünde 370 metre, kuzey-güney yönünde 250 metredir. Neolitik Dönem'den beri kesintisiz yerleşim görmüştür. Daha çok tabakalanmaya yönelik kazılar yapılmıştır (Coşkun 2014: 45-53).

Tayinat Höyük, Hatay ili, Merkez ilçede yer alan Demirköprü köyünde bulunmaktadır. Amuq ovası, Asi nehri vadisinde yer almaktadır. Erken Tunç Çağ'da yerleşim gördükten sonra terkedilmiştir. Daha sonra Pattina Krallığı'nın başkenti Kunulua olarak Demir Çağ'da tekrar iskân edilmiştir (Görmüş 2014:107-109).

Çatalhöyük, Hatay ili, Reyhanlı ilçesi'nin kuzeybatısında, Afrin Çayı'nın güney kıyısında yer almaktadır. Yaklaşık 430x265 metre boyutlarında, 25 metre yüksekliğinde oval bir höyüktür. Höyük Geç Kalkolitik'ten Demir Çağ II'ye kadar iskân edilmiştir (Görmüş 2014:125-127).

Mezraa Höyük, Şanlıyurfa İli, Birecik İlçesi'nin güneyinde, Fırat Vadisi'nde; 13 m yüksekliğinde 180x140 metre ebatlarında bir höyüktür (Yalçıklı ve Tekinalp, 2002:188). Geç Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağ, Orta Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta çağ dönemlerine tarihlenen kültürel tabakalar bulunmaktadır (Yalçıklı ve Tekinalp, 2011:143). Karkamış Barajı etki alanında kalan Mezraa Höyüğün tepe alanında kalan MÖ 3. binyıl sonlarına tarihlenen, Orta çağ mimari tabakaları tarafından tahrip edilen iki yapı ortaya çıkarılmıştır. MÖ 3. binyıla tarihlenen bu yapıların ani bir felaketle son bulduğu ve onarılmayarak terk edildiği saptanmıştır. Yapıların konumu, mimarideki planlama ve inşaat tekniği ile yapılardan ele geçen mühürler ve seramik buluntular, Mezraa Höyük'ün tepe üzerinde yer alan yapılarının bu bölgenin veya merkezin yöneticisine ait bir yapı topluluğu olabileceği düşünülmektedir. Bu veriler, bu dönemde Mezraa Höyük'te zengin bir yönetici sınıfının varlığını ve bölgede başlayan sosyal değişikliklerin ilk işaretlerinden birini oluşturmaktadır (Yalçıklı, 2016: 24).

Şaraga Höyük, Birecik'in yaklaşık 17 km güneyinde Fırat'ın batı kıyısında yer almaktadır. Yaklaşık 200 metre ölçülerindedir (Sertok, vd. 2005:281-284). Geç Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı'na kadar kesintisiz yerleşim görmüştür (Sertok ve Kulakoğlu, 2001:461). Karkamış Barajı kurtarma kazıları kapsamında araştırılan

höyükte ilk kazı sezonunda Orta Tunç Çağı tabakalarının tamamı sular altında kaldığından bu tabakalara dair veriler sınırlı kalmıştır (Sertok, vd. 2005:281-284).

4. SONUÇ

Bu çalışmada arkeolojik açıdan kentin özellikleri, tarihte ilk kentlerin ne zaman, nasıl ortaya çıktığı ve MÖ 3. ve 2. binyılda Kuzey Suriye’de kentleşmenin nasıl geliştiği ele alınmıştır. Çalışmanın amacı kent tanımı üzerine yapılan birçok farklı yorumdan faydalanarak, Kuzey Suriye gibi tarihin her döneminde paylaşılabilen topraklar olan, tarihe damga vuran MÖ 3. ve 2. binyıl Kuzey Suriye kentlerinin özelliklerini ortaya koymaktır.

Yapılan çalışmalar sonucunda arkeolojik açıdan kent, birçok eleştiri olsa da tarihçi-arkeolog Gordon Child’ın 10 maddelik kriteri baz alınarak tanımlanmıştır. Bu kriterlere göre bir yerleşim yerini kent olarak tanımlanabilmesi için yüz ölçümü bakımından daha geniş, nüfus yoğunluğu olarak daha yoğun olmalıdır. İnsanoğlu kendini bildiğinden beri tarım, hayvancılık, toplayıcılık ve avcılıkla uğraşmıştır. Bunların yanı sıra bir yerleşim yerinde farklı uzmanlık alanlarında üretimin yapılması, uzun mesafeli ticaret yapılması, fazla nüfus yoğunluğu ve üretimin artması sonucu özellikle artan üretimin kontrolü için bir idari organın, idari organın işlerinin yürütüldüğü anıtsal kamu binaları, tapınaklar ve idari işleri yürüten bir yönetici sınıfın olması gerekmektedir. İdari işlerin yürütülmesiyle birlikte yazı da ortaya çıkmıştır. Anıtsal yapılarla birlikte resim ve heykel gibi devasa sanat eserleri de ortaya çıkmıştır. Ayrıca yönetici sınıfın oluşmasıyla toplumda statü farklılıkları da oluşmaya başlamaktadır. Tüm bunlar göz önüne alınarak bir yerleşim yerinin kent olarak tanımlanıp tanımlanmayacağına karar verilebilir. Bu kriterler göz önüne alındığında ilk kentlerin Mezopotamya, Mısır ve İndus vadisinde olduğu görülmüştür. Ekonomik, toplumsal, siyasal anlamda toplumlardaki bu gelişmeyi Gordon Child “Kentsel Devrim” olarak tanımlamıştır.

Kentleşmeye neden olan faktörler arasında birçok görüş öne sürülmüştür. Bunlardan artı ürün ve ticaret önemlidir. Tarımdan başka geçim kaynağı olmayan toplumlar, kuraklığa karşı sulama sistemini geliştirerek artı ürün üreterek kendilerini garantiye almışlardır. Artı ürün elde edilmesi için belirli mevsimlerde çalışan organize bir iş gücü, depolanması için tesis ve bunun korunması için de bir organizasyon gerekmektedir. Bu üç nedenle beraber artı ürün yeni bir sosyal dinamizm ortaya çıkarmıştır (Özdoğan, 2011: 102-103).

MÖ 4. binyılın başlarında kentleşmenin ilk izlerinin görüldüğü Güney Mezopotamya kentlerinden Uruk kenti, büyüklüğüyle, kalıntılarıyla döneme adını verdiği bilinmektedir. Uruk kültürünün etkisi Türkiye'ye kadar yayılmıştır. Güney Mezopotamya stili maddi kültürün MÖ 4. binyıl başlarında Kuzey Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ve Batı İran'da görülmesi Uruk yayılımı olarak adlandırılmıştır. Algaze, Uruk kültürü ile ilgili verileri bir arada toplamayı başaran ilk kuramsal çalışmayı sunan ve birçok araştırmaya önayak olan ilk bilim adamıdır.

Algaze Uruk Dünya Sistemi kuramıyla Uruk yayılımını daha çok ticaretle özdeşleştirmiştir. Algaze'ye göre Güney Mezopotamya'da ortaya çıkan kentler hammadde ihtiyacını karşılamak için kuzey bölgelerle temasa geçmiştir. Kuzey Mezopotamya ovaları boyunca bağlantı hattının odak noktalarında kent boyutlarına sahip Uruk kökenli nüfus tarafından iskân edilen yerleşim yerleri, bunlara uzanan ana yollar boyunca daha küçük istasyonlar ve art bölgelerinde küçük ileri karakollar kurulmasıyla gerçekleşmiştir (Algaze, 1989:571). Uruk yayılımı ticareti denetlemeyi amaçlayan kolonicilik üzerinden bir yayılımdır da denebilir. Suriye'de Fırat boyunca uzanan bakir topraklara kurulmuş Uruk dönemi kolonilerine Habuba Kabira (güney), Jebel Aruda, Sheik Hassan örnek verilebilir.

Uruklu koloniciler kuzeye gelmeden önce bu bölgede yaşayan toplumların da gelişmiş bir kültüre sahip olduğunu Tell Brak, Hacinebi, Tepe Gawra ve Arslantepe yerleşim yerlerinde bulunan anıtsal kamu yapıları, merkezileşmiş yönetim ve ekonomi sistemi göstermektedir.

Algaze'nin Uruk Dünya Sistemi kuramına karşı son zamanlarda Kuzey Mezopotamya'da yapılan araştırmalar sonucunda Akültürasyon/öykünme, Mesafe-Eşitlik ve Ticaret-Diaspora gibi alternatif kuramlar da üretilmiştir. Akültürasyon/Öykünme Kuramına en güzel örnek Arslantepe olmuştur. Uruk

yayılımı öncesinde oluşmuş yerel bir merkez olan Arslantepe’de Mezopotamya geleneklerini benimsemiş yerel halk bulunmaktadır.

Mesafe-Eşitlik ve Ticaret-Diaspora kuramına en iyi örnek ise Hacınebi yerleşimi olmuştur. Hacınebi yerleşimi özellikle Uruk yayılımını araştırmak için çalışılmıştır ve bu yerleşim Algaze’nin belirttiği uzun mesafeli ticaretin Uruk döneminde başladığı kuramının tersine çok daha öncesinde uzun mesafeli ticaret yapıldığını, yerel toplumlar hakkında bilinen az gelişmişlik seviyesinin yanlış olduğunu kanıtlamıştır.

Uruk kültürünün yayılım alanı ise yerleşim yerlerinde bulunan çanak-çömlekler, mühürler, tabletler, bullalar ve mimariye göre belirlenmektedir. Devrik ağızlı, devetüyü rengi kâseler Uruk yerleşimlerinde bulunan çanak çömleklerin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Dalga ve silindirik tipte mühürler ve bu mühürlerde geometrik motifler, hayvan ve insanların yer aldığı sahneler yaygındır. Göz idolleri, bullalar ve tokenler de Uruk kültürünün ayırt edici özelliklerindendir. Mimari olarak da anahtar deliği biçimindeki ocaklar, zigguratlar, sütunlu tapınaklar ve üçlü planlı yapılar gelenekselleşmiştir.

Çalışma alanım olan Kuzey Suriye Bölgesi, sadece coğrafi olarak değil sosyal ve politik bir olgu olarak düşünüldüğünde, kuzeyinde Toros Dağlarının güneyi ve Amanos Dağları, batısı Lübnan ve Anti- Lübnan Dağları, doğusu Dicle Nehri tarafından sınırlandırılmış, güneyi ise tam net olmamakla birlikte Mari’ye kadar uzanan bölge olarak tanımlanabilir (Hemsley, 2009: 25-33).

MÖ 3000’lerde Suriye’de yerleşim yerlerinin kentlere dönüştüğü ya da bakir topraklara kentler kurulduğu görülmektedir. Kent yerleşimlerinin sayısında ve boyutunda artış olmuştur. Merkezi bir yere sahip bölgesel sistemler ortaya çıkmış ve bazı şehirlerde metinsel kaynaklar oluşmaya başlamıştır (Klengel, 1992: 19). Komşu bölgelerle ve Mısır’la ticari ve kültürel bağlantılar kurulmuştur. Bu dönemde Akkad Krallığı Suriye topraklarına doğru genişlemeye başlamıştır.

Suriye bölgesinin Akkad Kralları olan Sargon ve Naramsin tarafından bu dönemde geçici bir şekilde kontrol edildiği metinlerde geçmektedir (Klengel, 1992: 35-38). Ebla, Ugarit, Qatna bu dönemde sosyal ve politik olaylarla bağlantılı önemli kentler olmuştur.

MÖ 2. binyılda Suriye'nin kıyı bölgesine bulunan Girit ve Kıbrıs'ın yoğun etkisi görülmektedir. Kuzey Suriye ovalarının doğal ve verimli kaynakları ve Anadolu, Mısır ve Ege'yi birbirine bağlayan stratejik konumu sebebiyle bu dönemde Kuzey Suriye, Mısır, Hitit, Mitanni ve Asur arasında paylaşılamamıştır. Bu dönemde Kuzey Suriye siyasi yapısı ile ilgili bilgiler, Hiti, Mısır kaynakları dışında Ebla, Ugarit, Mari, Alalah'daki yazılı belgelerden ele geçmiştir (Klengel, 1992).

MÖ 1200'lü yıllarda Levant'a göç eden "Deniz Halkları İstilas"ı olarak tanımlanan olayla bağlantılı Doğu Akdeniz dünyasının büyük şehir merkezleri ve siyasi sistemleri bir kriz ve çöküş dönemi yaşamıştır.

Kuzey Suriye sınırları içerisinde MÖ 3. binyılın başlarında kentlerin yeni yeni oluşmaya başladığı görülmektedir. Kuzeybatı Suriye'nin kentleşmesini anlamak için **Ebla** kenti kilit nokta olmuştur. Kentin merkezinden yükselen bir akropolis (yukarı kent), akropolisi çevreleyen aşağı kentten oluşan yerleşim yeri yaklaşık 60 ha'lık bir alanı kaplamaktadır. Aşağı kenti dairesel şekilde sur duvarı çevrelemektedir. 22 metre yüksekliğe sahip sur duvarı üzerinde belirli aralıklarla devasa taşlardan yapılmış kuleler bulunmaktadır. Sur üzerinde 4 kapı ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan güneybatıda bulunan kapı diğerlerinden farklı, anıtsal ana giriş kapısı şeklinde yapılmıştır. iki çift bakan iskeleye sahip tek odalı bir dış geçit, iki oda ve üç çift bakan ayaktan oluşan bir iç geçit ve iki geçit arasındaki trapez biçimli bir avludan oluşmuştur. İç geçidin duvarlarının alt kısımlarında büyük ortostat levhalar bulunmaktadır (Akkermans ve Schwartz, 2003: 295). Akropolis üzerinde idari binalar, saraylar ve tapınaklar, yöneticilerin yaşadığı binalar yer almaktadır. Aşağı kentten ise halkın yaşadığı daha mütevazı yapılar bulunmaktadır. Ayrıca MÖ 2. binyılın ortalarında aşağı kentte de tapınaklar görülmektedir. Ebla'da yapılan kazılarda MÖ 3. ve 2. binyıla ait İstar Tapınağı, Rashap Tapınağı, Shamash Tapınağı, Büyük Kaya Tapınağı ve Kırmızı tapınak olmak üzere 5 tapınak; 1 kutsal alan ve Batı Sarayı, Kuzey Sarayı, Güney Sarayı, Arkaik Saray ve Kraliyet Sarayı G ve E olmak üzere 6 saray bulunmaktadır. Kraliyet Sarayı G olarak adlandırılan saray yapısı içerisinde bulunan arşiv odasında birçok çivi yazılı tablet bulunmuştur. Kent içerisinde ölümlerini defnettikleri yerlere baktığımızda ise alana dağılmış farklı bağlamlarda tanımlanan mezarlar ortaya çıkarıldığı görülmüştür. Akropolisin yamacında güney G bölgesinde küçük ev yapılarının tabanları altında yerleştirilen ya da çukur mezar olarak iki tür mezar görülmektedir. İç mahallelerde de evlerin

zemininde çeşitli mezarlar tespit edilmiştir. Sur yapısının altında da mezarlara rastlanmıştır. OTÇ II'nin bir mezar geleneği de OTÇ I sarnıçları kullanılarak yeraltı mezarları oluşturulmuştur. Bunların iki tür girişi vardır dramos ya da şaft. Bu türün en ünlü mezarları Saray Q 'nun üç kraliyet mezarıdır. Aşağı şehrin batı bölgesinde de mezarlar tespit edilmiştir.

Kuzey Suriye'nin uç noktasında bulunan **Alalah**, Suriye ve Anadolu arasında sınır bölgede olması açısından önem taşımaktadır. Verimli Amuq ovasında yer alan höyük aşağı kent ve akropolisten oluşan 22 ha'lık bir alanı kaplamaktadır. Erken Tunç Çağ sonu ve Orta Tunç Çağı başlarında yerleşim görmeye başlayan kentin VII. ve IV. tabakaları kentsel özellik gösteren mimari kalıntılar sunmuştur. VII. tabaka kent mimarisini esas olarak üçlü şehir kapısı, sur yapısı, tapınak ve saray oluşturmaktadır. Kenti çevreleyen sur yapısı üzerinde belirli aralıklarla kuleler bulunmaktadır. Sur üzerinde bulunan kapılardan bir tanesi üç bölmeli girişten oluşmuş, toprak sur ve yanıl kulelerle çevrelenmiş anıtsal görünüme sahiptir.

Yârim-Lim'in yaptırdığı VII. seviye sarayı taş temellerin ve kerpiç üst yapının kullanımı da dâhil olmak üzere daha önceden kurulmuş birçok düzeni izlemiştir. Kereste kullanımı ve duvarlarının iç yüzlerindeki freskler Miken-Girit mimarisini çağrıştırmaktadır. Tapınak yapısı da daha önce yapılan tapınaklarla aynı kutsal bölgede eksenel planda yapılmıştır. Alalah IV. seviyede akropolis üzerinde ana binalar kümesi kralın ikametgâhını oluşturmaktadır. Tören girişi ve merdivenleri, sütunlu eşikler ve duvarları saran bazalt ortostatlar sarayın ayırt edici özelliği olmuştur. Mimari form, sütunlu girişi, portiko odası, dikdörtgen ocak odası nedeniyle pek çok kişi tarafından bit-hilani tarzının öncüsü olarak kabul edilmektedir. Kralın ikametgâhını, idari binaları ve arşiv odasını aşağı kentten ayıran bir iç duvar inşa edilmiştir. Şehir duvarının doğusuna denk gelen dış yamaçta Alalah Mezarlığı ortaya çıkarılmıştır. Yamacın nekropol olarak düzenli kullanımı nedeniyle neredeyse her mezar bir öncekini tahrip etmiştir. OTÇ'de mezarlar basit inhumasyon olarak gömülmüşler ve birkaç mezar armağanı bulunmuştur (Yener ve Yazıcıoğlu, 2010 27-56). GTC II dönemine ait yapılarda ise avlu mezarları tespit edilmiştir. Küçük kap ve kâselerin mezar hediyesi olarak kullanılması geleneğinin görülmediği bu örneklerde, ölümler daha çok iğne, ok ucu gibi özel ve ziynet eşyaları ile birlikte gömülmüştür. (Yener ve Akar,2014 64-67).

İslâhiye ovasında bulunan **Tilmen Höyük** ise yaklaşık 200 metre çapında, 25 metre yüksekliğindedir. Aşağı ve yukarı kentten oluşmaktadır. Hem aşağı kenti hem de akropolisi çevreleyen eş merkezli sur sistemi bulunmaktadır. 900 metre olan dış sur ile 560 metre uzunluğunda olan iç sur, aynı teknikle inşa edilmiş. Her iki sur sisteminde bastion olarak tanımlanan dikdörtgen bloklar yer almaktadır. Tilmen höyük savunma sistemi kentin etrafını dolaşan bir odalar zinciridir. Bastionların içinde birden altıya kadar değişen sayıda oda bulunmaktadır. Kazamatlı sur tanımına uymaktadır. Kente giriş için 3 kapı ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan doğu kapısı ana giriş kapısı olarak anıtsal görünümlüdür. İki tarafında kuleler bulunan doğu dış kapısında iki kapı eşiği bulunmaktadır. Kulelerden birinde merdivenle yukarı çıkılmaktadır. İç sur sisteminde ise akropolise çıkmak için merdivenli bir kapı yapılmıştır (Duru, 1987: 37-42). Saraylar, tapınaklar, kralın ve idarecilerin ikametgahları akropolis üzerinde yer almaktadır. Saray yapımında kullanılan bazalt ortostatlar Alalah VII. kat sarayını andırmaktadır. Tilmen Höyük'te de birçok çivi yazılı tablet bulunmuştur. Höyük üzerinde OTÇ'ye ait mezar bulunamamıştır. Aşağı kentte ise kazamatlı surun altında birkaç mezara rastlanmıştır. Bunlar da hocker tarzında gömülmüşlerdir. GTÇ içerisinde çok sayıda mezar bulunan alçı kaplı cist mezar bulunmaktadır. Sıvalı mezar höyüğün kenarı boyunca fiziksel manzaraya hâkim konumda, bir kısmı toprak üstünde görülecek şekilde yapılmıştır. Bu mezarın göze çarpan özelliği, birbiri üzerine istiflenmiş aile grubunu içermesidir.

Orontes (Asi) vadisi üzerinde bulunan **Qatna** kenti, akropolis ve aşağı kentten oluşmaktadır. Qatna kentinin diğer kentlerden farkı ise dikdörtgen şeklini almış olmasıdır. Akropolis ve aşağı kent 110 ha'lık devasa bir alanı kaplamaktadır. Hem akropolisi hem de aşağı kenti çevreleyen iki savunma sistemi bulunmaktadır. Akropolisi çevreleyen sur duvarı küçük bir alanda tespit edildiği için plan olarak bilinmemektedir. Aşağı kenti çevreleyen sur sisteminde ise belirli aralıklarla inşa edilmiş kuleler bulunmaktadır. 4 ana kapı ortaya çıkarılmıştır. Muhtemelen ek kapılar da bulunmaktadır. Batı kapısı üç girişli anıtsal görünümlü olarak yapılmıştır. Qatna'da saray ve tapınaklar sadece akropoliste değil aynı zamanda aşağı kentte de bulunmaktadır. Akropolis üzerinde tapınakla bağlantılı seramik atölyesi bulunmaktadır. Saraylarda birçok çivi yazılı tablet bulunmuştur. İTÇ-OTÇ geçişinde akropolisin kuzey platosunda büyük bir intramural mezarlık alanı bulunmaktadır. Mezarlığın kuzey kesimi elitlere ait toplu mezarlar iken güney ve orta kısmı tam tersi

basit çukurlarda düşük sosyal statüye sahip olan küplerde gömülüdür (Bonacossi, 2016:153).

Suriye'nin Akdeniz Sahilinde bulunan **Ugarit**, önemli liman kentidir. Akropolis ve aşağı şehirden oluşan kent yaklaşık 200 km'lik bir alanı kaplamaktadır. Neolitik Çağ'dan beri yerleşim gören kent MÖ 3000 binyıldan başlayarak kademeli bir gelişim göstermektedir. Yerleşim yeri dar sokakları ve sur yapısıyla gerçekten kentsel bir karakter olmaya başlamıştır. MÖ 2200'de kent bir ya da iki asır terk edilmiştir. MÖ 2000'lerde Amoritler gibi göçebe grupların gelmesiyle yerleşim yeniden başlamıştır. OTÇ'nin bu ilk evresinde büyük toplu mezarlar bulunmasına rağmen bu döneme ait herhangi bir mimari kanıt bulunamamıştır. Yaklaşık MÖ 1900-1600'lerde Kıyı Suriye'den gelen gelenekle ve yeni gelenlerin katkılarıyla büyük bir kentsel gelişim geçirmiştir. Kent yavaş yavaş höyüğün tamamını kaplamış ve bir sur ile korunmaya başlamıştır (Yon, 2006: 16-18). Sur yapısı üzerinde anıtsal görünüme sahip kuleler ve taş kapılar bulunmaktadır. Anıtsal kapı, simetrik girintiler arasındaki merkezi bir geçitten oluşan ayrıntılı bir geçit sistemi bulunmaktadır. Ugarit'te yine çivi yazılı tabletler bulunmuştur. Akropolis üzerinde iki tapınak da bu dönemde yapılmıştır (Yon, 2006: 28-31). Kentin doğusunda 14 bloktan oluşan 37 ev bulunmaktadır. Bu evlerin bazılarının tabanlarında mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Basit toprak mezar olarak yapılmışlardır. Bir tanesi dromos mezar olarak yapılmıştır.

Mari kenti, kent planlaması açısından diğer kentlerden oldukça başarılıdır. MÖ 3000 binyılın başlarında kurulan kentin çok düzgün dairesel şekli ve kanal yapısıyla dönemin dikkat çekici kenti olmuştur. Sel taşkınlarından korunmak için yapılmış 1900 metre çapında dairesel bir set ve set ile eş merkezli 1200 metre çapında üzerinde kuleleri bulunan kentin gerçek sur duvarı bulunmaktadır. Mari, Kent I, II ve III olarak üç dönem geçirmiştir. Bu dönemlerde kent planlaması hemen hemen aynı kalmış, mimari geleneği devam ettirmişlerdir. Kent I döneminde savunma sistemi dışında çok az mimari kalıntı bulunmuştur. Daha çok metalürjik tesis, ocak ve çömlekçilik üzerine kalıntılar bulunmuştur. Kent II (MÖ 2250-2220) döneminde, savunma sistemiyle, dini ve ekonomik merkezleriyle, konut mahalleleriyle ve yağmur suyunu tahliye edecek organizasyonuyla gerçek bir şehirciliğin kanıtı olmuştur (Margueron, 2014: 25-33). Kentin merkezinde saray ve doğusunda dini yapıların toplandığı Massif Rouge adı verilen alanda, adı bilinmeyen tapınaklar, Shamash Tapınağı, Ishtarap Tapınağı ve Ninni-Zaza Tapınağı ve

Ninhursag Tapınağı yer almaktadır. Kent III dönemi ise Kent II'nin kalıntıları üzerine yeniden kurulmuştur. Sur duvarı daha da güçlendirilmiştir. Özellikle sarayda ve diğer idari yapılarda çivi yazılı tabletler bulunmuştur. Mari kenti kurulduğundan beri mezarlar evlerin altına yerleştirilmiştir. Mezarların belirli bir yönü yoktur. Gerilmiş ya da katlanmış pozisyonlarda mezar eşyalarıyla birlikte gömülmüşlerdir Kent I'de. Kentin kuzeyinde ıhtar tapınak sektörünün tabanında beş anıtsal mezar da bulunmuştur. Çoğunluğu küplerin içine gömülmüşlerdir (Margueron, 2014:127-130).

Türkiye-Suriye sınırında yer alan **Jerablus Tahtani**, 44 ha büyüklüğündedir. Jerablus Tahtani'nin kentsel bir oluşum olduğuna dair güçlü bir kanıt olmasa da Karkamış'ın sorumluluğu altında özerk bir kent olabilir. MÖ 3. binyılın ortalarına tarihlenen kenti çevreleyen sur yapısı, kale yapısı ve seçkinlere ait mezarlar bulunmaktadır.

Habur Ovası'nda önemli bir yerleşim yeri olan **Tell Leilan**, 90 ha büyüklüğündedir. Kent 15 ha'lık akropolis ve akropolisi çevreleyen aşağı kentten oluşmaktadır. 20 metre genişliğinde 15 metre yüksekliğinde sur yapısı kenti kuzey, güney ve doğudan çevrelemiştir. Batısında ise muhtemelen antik bir nehir bulunmaktadır. Kente girişi sağlayan 3 kapı ortaya çıkarılmıştır. Dini ve idari binalar akropolis üzerinde bulunmaktadır. Tapınak ve saraylarda birçok çivi yazılı tablet bulunmuştur. Aşağı kentte ise konut ve seramik üretim atölyelerine dair kalıntılar bulunmaktadır.

Balikh Nehri üzerinde bulunan **Hammam et-Turkman**, 500 metre çapındadır. Erken Tunç Çağı'ndan kentin etrafı surlarla çevrilmiştir. Sur yapısı üstünde anıtsal bir geçit bulunmaktadır. Orta Tunç Çağı'nda kentin batısına idari yapı kompleksi yapılmıştır. Yerleşim içi mezarlar bulunmaktadır (Ensart, 1995: 24).

Suriye ve Anadolu arasında önemli yol güzergâhlarından biri olan Sacır Suyu kıyısında yer alan **Tilbaşar Höyük**, höyük ve aşağı şehir ile birlikte 56 ha'lık bir alanı kaplamaktadır. Höyüğün güney ve güneydoğusuna kurulan aşağı kent 1,5 km uzuluğunda sur duvarı ile çevrilidir. Sur duvarları tek sıra taş temel üzerine dökme kerpiç ile veya taş temelsiz dökme kerpiç ile yapılmıştır. Kalenin etrafı da bir duvarla çevrelenmiştir. Güney aşağı kentte Erken Tunç Çağı'nın yangın geçirmiş 4. yapı katında duvarları birbirine yaslandırılmış çok mekânlı yapıları, cadde ağı ve yerleşim içi mezarları ile düzenli bir yerleşim görüntüsü vermektedir (Genç ve Köse,

2018:569). Bütün yerleşim döneminde hiçbir anıtsal yapı bulunmamıştır (Kepinski, 2002: 23-28).

Kuzey Suriye sınırları içerisinde Khabur üçgeni olarak adlandırılan bölgede bulunan **Tell Beydar**, 25 ha büyüklüğünde, yukarı ve aşağı kentten oluşmaktadır. Yukarı ve aşağı kent her ikisi de surla çevrilidir. Kentte İki saray binası, beş tapınak, çok büyük bir tahıl ambarı, gözetleme kulesi, kişisel evler, radyal sokaklar ve kanalizasyon ağı bulunmaktadır. Ebla arşivleriyle aynı zamana tarihlendirilen tabletler de bulunmuştur (Lebeau ve Suleiman, 2016:103).

Türkiye-Suriye sınırının yaklaşık 20 km güneyinde Fırat'ın sol yakasında bulunan **Til Barsib** yaklaşık 50 ha büyüklüğündedir. Hem akropolis hem de aşağı şehir sur duvarı ile çevrelenmiştir. Aşağı şehir yarım daire şeklinde sur duvarı ile çevrelenmiştir. "Hypogeum" olarak bilinen büyük bir oda mezar kompleksi bulunmaktadır. MÖ 2. binyılda akropolis etrafı surlarla çevrili, idari ve tapınak yapılarıyla etkileyici bir kent görünümündedir.

Akdeniz kıyılarına ve Halep bölgesine önemli bir kavşakta noktada bulunan **Tell Afis** 28 ha büyüklüğündedir. Kent akropolis ve aşağı şehirden oluşmaktadır. Hem akropolis hem de aşağı kent surla çevrilidir. Her iki sur sistemi de aynı teknikle yapılmıştır. Taş temel üzerine gri, sarı, kırmızı renk kerpiç kullanılmıştır. Dini ve idari binalar akropolis üzerinde bulunmaktadır.

Fırat ve Balikh Nehir'lerinin kavşak noktasında yer alan **Tell Bi'a**, 35-40 ha boyutlarındadır. Kent, Balikh ve Fırat'ın kavşağını kontrol etmek için stratejik olarak konumlandırılmıştır (Akkermans ve Schwartz, 2013:255). Kule veya bastionlu anıtsal bir kapı dâhil olmak üzere kenti çevreleyen bir sur duvarı bulunmaktadır. Orta Tunç Çağı'na tarihlenen 41x46 m. ebatlarında "Kırmızı Bina" adı verilen saray yapısı bulunmaktadır. Pişmemiş kırmızı-kahverengi tuğladan inşa edilmiştir. Sağlam temelleri, daha önceki yapıların duvarların üzerine yerleştirilmiş, ince kil ve çakıl tabakasının üzerine inşa edilmiştir. Sarayın duvarları 1,8 ile 2,2 m arasındadır ve kireç ya da kil ile iç yüzeyleri sıvanmıştır. Sarayın genel düzeni üç ana avludan ya da daha küçük odalardan oluşan merkezi bir salondan oluşmaktadır. Kentin batı cephesinde de Orta Tunç Çağı'na tarihlenen anıtsal uzun odalı bir tapınak bulunmaktadır. Tapınağın yakınında çok sayıda insan mezarı da ortaya çıkarılmıştır (Cooper, 1997: 44-46). Mezopotamya'daki Ur Kral mezarlarını andıran üç odalı

planlı yer altı kerpiç mezar bulunmaktadır. Antik çağda soyulmasına rağmen, mezarlarda işlemeli ahşap mobilyalar, kişisel süs eşyaları, bakır / bronz silahlar ve çanak çömlek parçaları bulunmaktadır. Mezarlar, yerel yöneticiler ve aileleri için yapılmış olabilir (Akkermans ve Schwartz, 2013:255). Tell Bi 'a'daki MÖ 3. binyıl seviyelerinin ardından, bol miktarda kil mühür izlerine sahip büyük bir idari bina, bir fırın alanı ve yuvarlak tuğla siloları ve zengin şaft mezarları bulunmaktadır (Akkermans ve Schwartz, 2013:255-256).

Sur Yapıları: Genel olarak MÖ 3. ve 2. binyılda kentlerin akropolis (yukarı şehir) ve aşağı şehirden oluştuğu ve bazı kentlerde sadece aşağı kentin; bazılarında ise hem aşağı hem de yukarı kentin surla çevrili olduğu görülmektedir. Ebla, Tilbaşar, Tell Selenkahiye, Ugarit, Jerablus Tahtani, Hammam et-Turkman'da sadece aşağı kenti çevreleyen sur duvarı varken; Tilmen Höyük, Qatna, Tell Leilan, Tell Beydar, Tell Afis, Tell Bi'a ve Til Barsib'de hem aşağı kenti hem de akropolisi çevreleyen sur duvarı bulunmaktadır. Mari kentinde de farklı bir durum vardır. Kent ilk kurulurken yağmur suyundan korunmak amacıyla kenti çevreleyen set yapılmıştır, bu setle eş merkezli şehir suru inşa edilmiştir. Zamanla kenti çevreleyen bu set basit bir savunma hattı olarak kullanılmıştır. Ugarit'te kentin batısında bulunan saray iki kapılı bir güvenlik sistemiyle kent sakinlerinin geri kalanından ayrılırken Alalah'da kralın ikametgâhını, ana tapınağı ve idari arşivleri kentin geri kalanından ayıran bir iç duvar bulunmaktadır. Ebla, Alalah, Qatna ve Mari'nin sur sistemleri benzerdir. Sur yapısı üstünde belirli aralıklarla dörtgen kuleler bulunmaktadır. Taş temel üzerine kerpiç üst yapı yapmışlardır. Sur yapım tekniğinde çevresel koşullar etkili olmuştur. Tilmen Höyük ve Oylum'da sur yapıları diğerlerinden farklı olarak coğrafyada bolca bulunan bazalt taşlar kullanılmıştır. Gre Virike, Yenice Höyük, Çatal Höyük, Tell Tayinat ve Cüdeyde Höyük gibi kırsal yerleşimlerde herhangi bir savunma yapısı bulunmamaktadır.

Kent Kapıları: Kentleri çevreleyen sur yapıları üzerinde genelde kentin dört bir yanında girecek şekilde kapılar bulunmaktadır. Bu kapılardan birisi genellikle diğerlerinden daha görkemli ana anıtsal kapı olarak yapılmıştır. Ebla kentinde bulunan ana anıtsal kapı, sur duvarının güneybatısında iki çift bakan iskeleye sahip, tek odalı bir dış geçit ve iki odalı, üç çift bakan ayaktan oluşan bir iç geçit ve iki geçit arasında avludan oluşmaktadır. İki geçidin duvarlarının alt kısmında ise büyük ortostat levhalar bulunmaktadır. Alalah anıtsal kapısı toprak sur ve yanal

kulelerle çevrelenmiş üç bölmeli girişten oluşmuştur. Tilmen Höyük anıtsal kapısı, iki ayrı geçit içermektedir. Dış sur üzerine yapılmış bir iç kapı ile ileri doğru uzanan ön kapıdan oluşmaktadır. Ayrıca iç şehir surunda bulunan yukarı kente çıkışı sağlayan merdivenli kapısı da dikkat çekicidir.

Saraylar ve Tapınaklar: Kralın ikametgâhının bulunduğu, kentin idari işlerinin yürütüldüğü saray yapıları ve tapınaklar genelde akropolis üzerinde kente hâkim konumda bulunmaktadır. Ebla kentinde bulunan *Kraliyet Sarayı G*, dönemin olağanüstü bir yapısıdır. Sarayın kuzey ve doğusunda avlu, avlunun kuzey ve batı cephelerinin kesiştiği tören merdivenin bulunduğu bir kule, avlunun doğu tarafına açılan anıtsal giriş, geçidin kuzeyinde muhafız evi geçidin güneyinde idari bölümler bulunmaktadır. Avlunun kuzeyinde depolama amaçlı odalar bulunmaktadır. Bu alanın doğusunda, yerinde öğütme taşları ve havaneler gibi gıda işleme konusunda önemli kanıtlar içeren merkezi ünedir (Akkermans ve Schwartz 2013:235). Ahşap rafları olan birkaç oda arşiv odası olarak kullanılmıştır. Alalakh VII. seviye *Yârim-Lim Sarayı* olarak adlandırılan saray da dönemin ilgi çekici saraylarından biridir. Sur duvarının yakınında üç teras üzerine inşa edilmiştir. Kuzeyde, arşiv odasının keşfedildiği resmi bölüm, duvarlarında orsostatlar bulunmaktadır. Sarayın birkaç odasında ahşap sütunların kullanılmış ve duvarları süslemek için Miken tarzında doğal tasarımlara sahip freskler kullanılmıştır (Akkermans ve Schwartz 2013:235). Ebla ve Alalakh sarayları plan olarak da birbirine benzemektedir. Buna karşılık Mari ve Leilan gibi Orta Tunç Çağ merkezlerinin sarayları daha çok Mezopotamya stili görülmektedir. Geniş kare tuğla avluların etrafında düzenlenmiş doğrusal odaları vardır. Benzer bir plan, Irak'ın kuzeyindeki Sinjar ovasında bir kent merkezi olan Tell al Rimah'ta da bulunmaktadır (Akkermans ve Schwartz 2013:300-310). Mari sarayı, farklı plana sahip ev tiplerinin bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. Yapı içerisinde krala ait birimlerin dışında, özel mekânlar, kutsal mekânlar, depo odaları, arşiv, okul ve benzeri pekçok mekân bulunmaktadır. Bu ev tipleri ise orta salonlu ve avlulu ev tipleridir (Parrot, 1958).

Tapınaklara örnek olarak ise Ebla'da bulunan *Kırmızı Tapınak*, sadece cella ve antre içeren antis tapınağıdır. Kırmızı Tapınakta Cella, iki büyük silindirik kalker kaidesinin bulunduğu; vestibülde yaklaşık 6,7 m uzunluğunda ve 9,4 m genişliğinde, kireçtaşı tabanları, cella tabanlarıyla aynı olan iki sütun bulunmaktadır (Matthiae ve Marchetti, 2013: 38-39). *Tapınak D* ise aksel planında bir antis tapınağıdır.

Alalakh'da bulunan tapınaklar ise her döneminde aynı kutsal alana inşa etmişlerdir. Tapınak yapıları eksenel plandadır.

Ölü Gömme Adetleri: Ölülerini çoğunlukla yerleşim içine, mezarlıklara; basit toprak mezar, küp ve çömlek mezar, sanduka mezar, oda mezar şekillerinde gömmüşlerdir. Ebla'da evlerin zemininde ve sur yapısı altında basit toprak mezarlar görülürken, Q Sarayı altında iki adet dramoslu oda mezar bulunmuştur. Tilmen Höyük'de sur yapısı altında hocker tarzı gömüler bulunmaktadır. Ugarit, Hammam et-Turkaman ve Mari'de evlerin zemininde bulunmaktadır. Tilbaşar'da höyüğünün güneybatısına yoğunlaşmış mezarlarla birlikte evlerin zemininde, evlerin arasında ve sokak çevresinde de gömülere rastlanmıştır. Bunlar da küp ve çömlek, basit toprak ve sanduka mezar tiplerindedir. Alalah'da ise nekropol alanı bulunmaktadır. Basit inhumasyon gömü olarak gömülmüşlerdir.

Tell Bi'a, Jerablus Tahtani ve Tell Banat' da bulunan zengin, yüksek statülü mezarlar elit sınıfın mezar komplekslerine en iyi örneklerdir.

Child'ın da belirttiği gibi anıtsal mimari şehirlerin ayırt edici özelliklerinden biri olarak ele alınmaktadır. Şehir suları, anıtsal kapılar ve kamu binaları kentsel planlama olduğunu göstermektedir. Anıtsal kamu binaları kenti sadece köyden ayırmakla kalmaz aynı zamanda sosyal artığın konsantrasyonunu da sembolize etmektedir (Obsorne, 2014:195).

Kentte bulunan tapınaklar, saraylar ve idari kompleksler MÖ 3. binyılda genelde akropolis üzerine yapılmışlardır. Akropolis bir nevi siyasal iktidarın yeri olmuştur. Mazzoni'nin de belirttiği gibi Suriye ve Anadolu kentlerinin hepsinde kamu binaları genellikle yüksek doğal tepelere konumlanmış ve yoğun yerel birimlerle çevrili kalenin içinde yer almaktadır (Obsorne, 2014:195). Aşağı şehir ise halkın yaşadığı daha mütavazi konutların bulunduğu bölümü oluşturmuştur

Ebla kentinin en parlak dönemi MÖ 2500-1500 arasındaki dönemdir. MÖ 3. binyılın ortasından MÖ 2. binyılın ortalarına kadar sürekli büyüyen Suriye'nin ilk büyük kenti olmuştur (Matthiae, 1977: 46). MÖ 3. binyılda dini ve idari yapılar sadece akropoliste görülürken MÖ 2. binyılda yerleşim dokusunun genişlemesiyle tapınak ve sarayların aşağı kentte de bulunduğu görülmektedir. MÖ 1650-1600 yıllarında Ebla yok edilmiştir. Bu tarihten sonra aşağı şehir tamamen terk edilmiş,

akropolis üzerine ise bazı küçük yerleşimler inşa edilmiştir. Ebla'nın bu tahribatı da Alalah'ın VII. kat seviyesinin sonlarıyla ilişkilendirilmektedir.

Erken Tunç Çağı'nın sonu Orta Tunç Çağı'nın başında yerleşim görmeye başlayan **Alalah** kenti için ise, kentsel yerleşim kronolojisinin MÖ 2. binyılın başlarında, bölgesel şehir devletlerinin ortaya çıktığı dönemde başladığı bilinmektedir. MÖ 14. yy'da Mukiş Krallığı'nın başkenti olduğu dönemde sur yapısı, tapınak ve sarayı ile muhteşem bir kent görünümündedir. MÖ 13. yy'ın sonlarında IV. seviye kentinin yıkılmasından sonra Hitit etkisi görülmektedir. Alalah'ın merkezi konumu yaklaşık 800 yıl kadar sürmüştür.

Geç Kalkolitik Çağ'dan beri yerleşim gören **Tilmen Höyük**, MÖ 3. binyılın sonlarına doğru yerel bir merkezi güç konumunu kazanmıştır. MÖ 2. binyılın ortalarına doğru höyüğün tepesine inşa edilen saray, tapınak ve diğer yapılar Tilmen Höyük yerleşiminin önemli bir kent hatta krallık merkezi olduğunu göstermektedir. I. Evre ve II. Evre saray yapıları olarak adlandırılan Tilmen Höyük saraylarının I. Evre Sarayları -Hattuşili I'in Kuzey Suriye'ye gelişi- yaklaşık MÖ 1650 civarında tahrip olmuştur. Yani Ebla'nın tahrip oluşuyla aynı döneme denk gelmektedir. II. Evre Sarayları ise MÖ 1650-1600 arasında yaklaşık 50 yıl kadar devam etmiştir. MÖ 1600 civarında Tilmen Höyük'de ikinci yıkımın olmasından sonra kent toparlanamamıştır. Saray yapılarında bazı değişiklikler yapılarak bir süre kullanılsa bile artık krallık merkezi olmaktan çıkmıştır. Giderek sıradan, önemsiz bir yerleşme konumuna düşmüştür (Duru, 2013: 13-50).

MÖ 3. binyılın başlarında (MÖ 2950-2650) yıllarında kurulan **Mari**'nin, Kent I'in kuruluş döneminde savunma sistemi dışında kentsel özellikleri tanımlayacak tapınak ya da saray yapısı bulunmamaktadır. MÖ 2250-2220 yıllarında Kent II olarak adlandırılan dönemde kent, sur yapısı, yol ve kanalizasyon sistemi, saray ve tapınaklarıyla tam bir kentsel özellik göstermektedir. MÖ 2200 yıllarında kent tahrip edilse de daha da sağlam bir şekilde yeniden yapılmıştır. Kent III olarak isimlendirilmiştir. MÖ 1760 yıllarına kadar kentsel özelliklerini korumuştur. Mari'nin üç kentsel döneminde de cadde ağının ana hatları radikal bir değişikliğe uğramamış, sur yapısı bir öncekinin aynısı, fakat daha sağlam olarak yapılmıştır. Saraylar ve tapınakların yeri aynı şekilde konumlandırılmıştır. Kent, Amorit Hanedanlığı boyunca varlığını sürdürmüştür.

MÖ 4. binyılın sonu MÖ 3. binyılın başlarında **Tilbeşar Höyük**'te kale çevresinde yerleşim oluşmaya başlamıştır ve çevresi sur duvarı ile çevrelenmiştir. MÖ 2500-2300 civarında kent gelişimi zirveye ulaşmıştır. MÖ 3. binyılın sonunda bölgede diğer merkezlerde de görülen terk edilmeler görülmüştür. Kent yeniden toplanlsa da bu kısa süreli olmuştur. MÖ 2. binyılın sonunda kent kimliğinden hemen hemen tamamen uzaklaşmıştır (Ergeç ve Demir, 2016: 30).

Yukarı ve aşağı şehirden oluşan **Tell Beydar**, MÖ 3.binyılın başlarından sonlarına kadar yerleşim görmüş MÖ 2. binyılın başlarında terkedilmiştir. Diğer kentlerde olduğu gibi Tel Beydar'da da MÖ 3. binyılın ortalarında kentsel gelişim zirveye ulaşmıştır. MÖ 3.binyılın sonu MÖ 2. binyılın başlarında olşan terkedilmeler Tel Beydar'da da görülmektedir.

Qatna kentinde is MÖ 3. binyılın sonlarında 25 ha'lık akropol üzerinde işliklerden, depolama alanlarından ve konutlardan oluşan yerleşim MÖ 2. binyılın başlarında kentsel açıdan zirveye ulaşmıştır. Höyük yaklaşık 110 ha'lık bir alanı kaplamıştır. Hem akropol üzerinde hem de aşağı kentte saray yapıları bulunmaktadır. Kent MÖ 2. binyılın ikinci yarısında yaklaşık MÖ 1400 civarında terk edilmiştir.

Ugarit kentinde Neolitik Çağ'da başlayan yerleşim MÖ 3. binyılın başlarında kademeli bir gelişme göstermeye başlamıştır. Yerleşim yeri dar sokakları ve sur yapısıyla kentsel bir karakter olmaya başlamıştır (Yon, 2006: 16). MÖ 2200'lerde diğer Levant yerleşimlerinde olduğu gibi kent bir ya da iki asır terk edilmiştir. MÖ 2000'lerde Amoritler gibi göçebe grupların gelmesiyle yerleşim yeniden başlamıştır. Yalnız MÖ 1650 civarında Levant'ın diğer kentlerinde olduğu gibi Ugarit hakkında çok az şey bilinmektedir. Kentin terk edilmesine yol açabilecek, ancak tamamen yıkıma uğramayacak bir düşüş yaşamıştır. Akropoldeki tapınaklar, MÖ 12. yüzyılın başlarında, Ugarit'in sonuna kadar açık bir şekilde hayatta kalmıştır. Kent adını MÖ 2. binyıl boyunca korumuştur (Yon, 2006: 18).

Til Barsib'de ise Kalkolitik Dönem'den Erken Demir Çağ'a kadar yerleşim kesintisiz devam etmiştir.

Tell Afis'de Geç Kalkolitikten Demir Çağ III' e kadar kesintisiz yerleşim görmüştür. MÖ 3. ve 2. binyılda hem aşağı kent hem de akropolis sur duvarı ile çevrelenmiştir.

Kentin ortaya çıkışından beri kent ve çevre arasında doğrudan bir ilişki olmuştur. Kentin gelişimi içinden bulunduğu doğal çevreye doğrudan bağlı olmuştur. Bu yüzden ilk kentler varlıklarını devam ettirebilmek için akarsu yakınında, ova kenarlarında ve ticari yol güzergahları baz alınarak kurulmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Abay, E. (2006). Geç Uruk “Çöküşünden” Sonra Güneydoğu Anadolu’da Siyasi Yapılanma ve Bölgeselleşme Eğilimleri. *Hayat Erkanal’a Armağan; Kültürlerin Yansıması*. Avunç, B. (ed.), Homer Kitabevi, İstanbul, ss-25-32.
- Adams, R.M. (1966). *The Evolution of Urban Society: Early Mesopotamia and Prehispanic Mexio*. Routledge Press, New York.
- Abu Al- Soof, B. (1985). *Uruk Pottery: Origin and Distribution*, Republic of Iraq, Ministry of Culture & Information, State Organization of Antiquities & Heritage, Bağdat.
- Akar, M. (2010). Alalakh-Unutulmuş Krallık: Mukiş. *Aktüel Arkeoloji Dergisi* (15): 54-74.
- Akar, M. ve Bulu, M. (2018). Amik Ovası Dijital Peyzajı: M.Ö. 2. Binyıl Yerleşlim Modelini Tanımlamada Yeni Metodolojik Yaklaşımlar, *AMİSOS*, 3(4): 2-27.
- Akkermans, P.M.M. G. (1993). *Village in the Steppe: Later Neolithic Settlement and Subsistence in the Balikh Valley, Northern Syria*. USA.
- Akkermans, P.M.M. G. ve Schwartz, G.M. (2003). *The Archeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies*. Cambridge University Press, Cambridge
- Aktüre, S. (2004). *Anadolu’da Bronz Çağ Kentleri*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.

Algaze, G. (1989). The Uruk Expansion: Cross-Cultural Exchange in Early Mesopotamian Civilization. *Current Anthoropology*. 30(5): 571-608.

Algaze, G. (1993). *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early*

Mesopotamian Civilization. The Univercity of Chicago Press, Chicago.

Algaze, G. (2008). *Ancient Mesopotamia at the Dawn of Civilization: The Evolution of an Urban Landscape*. The Univercity of Chicago Press, Chicago.

Algaze, G. (2013): The End of Prehistory and the Uruk Period. *The Sumerian World*. Crawford, H.E.W.(Ed.). Routledge, Oxford, ss.68-94.

Alkım, U.B. (1964a). İslâhiye Bölgesi'nde Türk Tarih Kurumu Adına 1955-1962 Yılları Arasında Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar. *Atatürk Konferansları* (1963), Türk Tarih Kurumu Yayınları XVII Seri-No.1, ss.163-178.

Alkım, U.B. (1964b). Dördüncü Dönem Tilmen Höyük Kazısı. *Türk Arkeoloji Dergisi* 12(1): ss.5-7.

Al-Maqdissi, M. ve Bonacossi, D.M. (2005). *The Metropolis of the Orontes: Art and Archeology From the Ancient Kingdom of Qatna*. Şam.

Al-Maqdissi, M., Luciani, M., Bonacossi, D.M., Novak, M. ve Pralzner, P. (2002). *Excavating Qatna-I*. Salhani Printing, Şam.

Ammar Abdulrahman vd. (2016). The Syrian-Italian-German at Tall Mishrife/ Qatna: Results of the First Season in 1999. *ICAANE: Proceedings of the 2. International Congress on the Archeology of the Ancient Near East Volume: I*. Copenhagen. pp. 553-565

Ball, W. (1994). *Syria: A Historical & Architectural Guide*. Scorpion MCS Published, UK, pp.11.

Bayraktar, H. (2004). *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti*. Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâzığ, ss.4.

Bilgiç. E. (1990). Kapadokya Metinlerinde “Ebla”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, ss.181-190.

- Bonacossi, D.M. (2004). Qatna and its Hinterland during the Bronze and Iron Ages. A Preliminary Reconstruction of Urbanism and Settlement in the Misrifeh Region. *Studi Archeologici Su Qatna: Urban and Natural Landscapes of an Ancient Syrian Capital Settlement and Environment at Tell Mishrifeh/Qatna and in Central- Western Syria*. Bonacossi, D.M. (Ed.). Udine, pp.65-86.
- Bordreuil, P, Chattonnet, F, Michel, C. (2015). *Tarihin Başlangıçları Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*, Alfa/Tarih Yayınları, İstanbul.
- Bryce, T. (2005). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford.
- Bunnens, G. (2016). Tell Ahmar/ Til Barsib (Aleppo). *A History of Syria in One Hundred Sites*. Kanjou, Y. ve Tsuneki, A. (Ed.), Archeopress Archeology Oxford, ss.239-242.
- Bunnes, G. (2003). Til Barsib Before The Assyrians. *Les Annales Archeologiques Arabes Syriennes*, Ministere de la Culture Direction Generale des Antiquites et des Musees Republique Arabe Syrienne, XLV(XLVI): 163-170.
- Childe, G. (1950). The Urban Revolution. *The Town Planning Review*, 21(1):3-17
- Childe, G. (2006). *Kendini Yaratan İnsan*. Ofluoğlu, F. (Çev), Varlık Yayınları, İstanbul, 8. Baskı.
- Childe, G. (2009). *Tarihte Neler Oldu?* Şenel, A. ve Tunçay, M. (Çev.), Kırmızı Yayınları, İstanbul, 5. Baskı.
- Claessen, H.J.M (1973). Despotism and Irrigation. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 129 (1973), no:1, Colombijn, F. (Ed.), Brill. Ss.70-85.
- Claiborne, R. (1990). *The Emergence of Man: The Birth of Writing*. Time Life Books, UK.
- Coskun, N. (2014). Cüdeyde Höyük Kazısı. *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları*. Uygun, Ç. ve Özfirat, A. (Ed.), Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay. Ss.45-61.
- Çevik, Ö. (2004). *Anadolu'da Kentleşme Süreci*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çevik, Ö. (2005). *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci Kuramsal bir Değerlendirme*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- Çıvgın, İ. (2015). Uruk'un Yayılışı: MÖ 4. Binyılda Erken Kentler, Takas Ağları ve Kolonileşme. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18): 246-292.
- Çilingiroğlu, A. (1984). *Urartu ve Kuzey Suriye: Siyasal ve Kültürel İlişkiler*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, ss.29.
- Dolukhanov, P. (1998), *Eski Orta Doğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, Aydın, S. (Çev.), İmge Kitabevi, Ankara, 1. Baskı.
- Duru, R. (1987). İslâhiye Bölgesinde MÖ 2. Binyıla Ait Önemli Bir Kent: Tilmen Höyük. *Anadolu XXI*, ss.37-46.
- Duru, R. (2003). *Unutulmuş Bir Başkent: Tilmen Höyük*. TÜTSAB Kültür Yayınları, İstanbul.
- Duru, R. (2013). *Tilmen Höyük Kazıları I*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Edgar Peltenburg vd. (2000). Jerablus Tahtani, Syria, 1998-9: Preliminary Report. *Levant* 32(1): 53-75.
- Emberling, G. (2003). Urban Social Transformations and the Problem of the "First City": New Research from Mesopotamia. *The Social Construction of Ancient Cities*, Smith, M. (Ed.), Smithsonian Books, ss.254-268.
- Engin, A. (2014). Oylum Höyük İçin Bir Lokalizasyon Önerisi: Ullisum/Ullis/İllis. *Engin Özgen'e Armağan*, Engin, A., Helwing, B. ve Uysal, B. (Ed.), Asitan Kitap, Ankara, ss. 129-149.
- Erarslan, A. (2007). Anadolu'da İlk Kentler Kent Olgusu Üzerine Bir Tartışma. *TÜBA-AR*, 10: 63-70.
- Erarslan, A. (2010). Arkeolojide Kent Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme. *Bilim ve Ütopya*, 196: 45-54.
- Ergeç, R. ve Demir, T. (2016). Tilbaşar. *Aktüel Arkeoloji*, Sayı.50, ss.26-28.
- Fortin, M. (1999). *Syria: Land of Civilization*. Editions de l'Homme, Paris.
- Frangipane, M. (1996). Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri. Tarihten Günümüze Doğu Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, ss.60-69.

- Frangipane, M. (1996): Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Habitat II, Tütkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, ss.60-69.
- Frangipane, M. (2002). *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Gates, M. H. (1984). The Palace of Zimri-lim at Mari. *The Biblical Archeologist*, 47(2):70-87.
- Genç, E. ve Köse, B.Y. (2018). Doğanpınar Barajı Tilbaşar Höyük 2018 Yılı Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 40, c.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.565-580.
- Genç, E. ve Uysal, T. (2017). Doğanpınar Barajı Tilbaşar Höyük 2015 Yılı Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38, c.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss.293-304.
- Govert van Driel (2002). Jebel Aruda: Variations on A Late Uruk Domestic Theme. *Artefacts of Complexity: Tracking the Uruk in the Near East*. Postgate, E. (Ed.), Bristis School of Archeology in Iraq, England.
- Görmüş, A. (2014). Pattina-Unqi Krallığı ve Başkenti Tayinat Höyük, Antik Kunulua. *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları*. Uygun, Ç. ve Özfırat, A. (Ed.), Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay. ss.107-125.
- Görmüş, A. (2014). Çatal Höyük Kazısı. *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları*. Uygun, Ç. ve Özfırat, A. (Ed.), Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay. ss.125-137.
- Hamblin, W. J. (2006): *Warfare in Ancient Near East to 1600 BC.: Holy Warriors at the Dawn of History*. Taylor and Francis Publishing.
- Hemsley, S. (2009). *The Geography of the Middle East*. A Division of Transaction Publishers, London, ss.25-33.
- Kalkan, E. (2015): *Uruk Yayılım Kuramları: Tarihteki En Eski Koloniciler Barışçılar mı Savaşçılar mı*, Ege Yayınları, İstanbul.

- Kepinski, C. (2002). Researches at Tilbeshar 2000. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss 23-28.
- Kepinski, C. (2007). Dynamics, Diagnostic Criteria and Settlement Patterns in the Carchemish Area during Early Bronze Period. *Euphrates River Valley Settlement: The Carchemish Sector in the Third Millennium BC.*, Peltenburg, E. (Ed.), Levant Supplementary Series-V, Oxbow Books.
- Kepinski, C. ve Bulgan, F. (2006): Research at Tilbeshar in 2005 City From the Early and Middle Bronze Ages. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 28, c.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss 733-739.
- Kepinski, C. ve Ergeç, R. (1996). Research at Tilbeshar 1995. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 18, c.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss 163-168.
- Kepinski, C. ve Ergeç, R. (2000). Researches at Tilbeshar 1999. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22, c.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss 133-137.
- Kınal, F. (1987). *Eski Anadolu Tarihi*. TTK, Ankara.
- Klengel, H. (1992). *Syria 3000 to 300 B.C. A Handbook of Political History*. Akademie Verlag, Berlin.
- Knott, E. (2016). Imagining Mari Jean-Claude Margueron and the Archeology of Tell Hariri. *Near Eastern Archeology*, 79(1):37.
- Kohlmeyer, K. (1985a). Ugarit (Ras Shamra). *Ebla to Damascus Art and Archeology of Ancient Syria*. Weiss, H. (Ed.), London, pp. 249-260.
- Kohlmeyer, K. (1985b). Mari (Tell Hariri). *Ebla to Damascus Art and Archeology of Ancient Syria*. Weiss, H. (Ed.), London, pp. 194-198.
- Kupper, J.R. (1973). *Northern Mesopotamia and Syria*. The Cambridge Ancient History, 1(2): 1-41.

- Laneri, N. (2016). Tell Jerablus Tahtani, Syria I: Mortuary Practices at an Early Bronze Age Fort on the Euphrates River, *Antiquity*, 90, Peltenburg, E. (Ed.), ss.1122-1123.
- Lebeau, M. ve Antonie, S. (2016). Tell Beydar/Nabada/ Nabatium (Hassake). *A History of Syria in One Hundred Sites*. Kanjou, Y. ve Tsuneki, A. (Ed.). Archeopress Archeology Oxford, ss. 103-106.
- Malamat, A. (1971). Mari. *The Biblical Archeologist*, 34(1): 1-22.
- Margueron, J.C. (2014). *Mari: Capital of Northern Mesopotamia in the Third Millennium BC*. Oxford.
- Matthiae, P. (1979). *Ebla in the Period of the Amorite Dynasties and the Dynasties of Akkad: Recent Archeological Discoveries at Tell Mardikh (1975)*. California.
- Matthiae, P. (1980). *Ebla: An Empire Rediscovered*. London.
- Matthiae, P. (1985). Ebla Recovered. *Ebla to Damascus: Art and Archeology of Ancient Syria*, Weiss, H. (Ed.), University of Washington Press, London, pp.134-139.
- Matthiae, P. and Marchetti, N. (2013). Representing the Chora of Ebla, *Ebla and Its Landscape: Early State Formation in the Ancient Near East*, Matthiae, P. and Marchetti, N. (Ed.), Left Coast Press, California, pp. 25-35.
- Mazzoni, S. (2013). Tell Afis and The Early-Middle Bronze Age Transition. *Syrian Archeology in Perspective Celebrating 20 Years of Excavations at Tell Afis*. Mazzoni, S. ve Soldi, S. (Ed.). Edizioni ETS, fig.1.
- Mazzoni, S. (2016). Tell Afis (Idlib). *A History of Syria in One Hundred Sites*. Kanjou, Y. ve Tsuneki, A. (Ed.). Archeopress Archeology, Oxford, ss.218-223.
- McClellan, T. ve Porter, A. (1997). Banat. *American Journal of Archeology*, Archeological Institute of America, Volume: 101: 106-108.
- McClellan, T.L. ve Porter, A. (2016). Tell Banat (Aleppo). *A History of Syria in One Hundred Sites*. Kanjou, Y. ve Tsuneki, A. (Ed.), Archeopress Archeology Oxford, ss. 107-110.

- Meijer, D.J. W. (2013). Excavations and History: Archeological Method, Tell Hammam al-Turkman and the Early Second Millennium B.C. *Syrian Archeology in Perspective Celebrating 20 Years of Excavations at Tell Afis*, Mazzoni, S. ve Soldi, S. (Ed.), Proceedings of the International Meeting Percorsi di Archeologia Siriana Pisa, 27-28 Novembre 2006, Pisa, ss.81-95.
- Meijer, D.J. W. (2016). Tell Selenkahiye (Aleppo). *A History of Syria in One Hundred Sites*. Kanjou, Y. ve Tsuneki, A. (Ed.). Archeopress Archeology, Oxford, ss.191-193.
- Meijer, D.J. W. (2016a). Tell Hammam el-Turkman (Raqqa). *A History of Syria in One Hundred Sites*. Kanjou, Y. ve Tsuneki, A. (Ed.). Archeopress Archeology Oxford, ss.188-190.
- Meijer, D.J.W. (1991). Hammam al-Turkman. *American Journal of Archeology*, Archeological Institute of America, Volume: 95: 719-721.
- Michel Al-Maqdissi vd. (2002). *Excavating Qatna Volume: I*. Şam.
- Mieroop, M. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, Gül, S. (Çev), Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul.
- Nissen, H.J. (1993). The Context of the Emergence of the Writing in Mesopotamia. *Early Mesopotamia and Iran I*, Curtis, J. (Ed.), ss.54-71.
- Nissen, H.J. (2004). *Ana Hatlarıyla Mezopotamya: Yakındoğu Arkeolojisi'nin İlk Dönemleri (İ.Ö. 9000-2000)*. İlkelen, Z.Z. (Çev), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Novak, M. (2004). The Chronology of the Royal Palace of Qatna. *Egypt and the Levant: International Journal for Egyptian Archeology and Related Disciplines*, XIV, Bietak, M. (Ed.). Avusturya. pp. 299-315.
- Oates, J., McMahon, A., Karsgaard, P., Al Quntar, S. ve Ur, J., (2007): Early Mesopotamian Urbanism: A New View From the North. *Antiquity*, 81(313):585-600.
- Obsorne, J. (2014). Settlement Planning and Urban Symbolology in Syro-Anatolian Cities. *Cambridge Archaeological Journal*, 24, ss.195-214.

- Ökse, T. (2005). Early Bronze Age Chamber Tomb Complexes at Gre Virike (Period IIA) on the Middle Euphrates. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 339, ss.21-46.
- Ökse, T. (2011): Gre Virike. *Arkeoatlas Dergisi*, 2011/01, Karul, N. (Ed.), İstanbul, ss.178.
- Ökse, T. (2011). The Early Bronze Age in Southeastern Anatolia. *Ancient Anatolia: 10.000-323 B.C.E.* Steadman, S. R. ve McMahon, G. (Ed.), Oxford University Press. ssç 260-290.
- Özdoğan, M. (2011): Köyden Kente. *Arkeoatlas Dergisi*, 2011/01, Karul, N. (Ed.), İstanbul, ss.102-107.
- Özey, R. (2010). *Türkiye ve Komşu Ülkeler Coğrafyası*. Aktif Yayınevi, İstanbul.
- Özgen, E. Tekin, H. ve Helwing, B. (1997). Oylum Höyük 1995 Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 18, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, ss. 189-200.
- Pamir, H. (2009). Alalakh'tan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12): 258-288.
- Parrot, A. (1958). *Mission Archeologique de Mari: Le Paris. Architecture*, cilt:2, Paris.
- Peltenburg, E. (2016 b). Tell Jerablus Tahtani (Aleppo). *A History of Syria in One Hundred Sites*. Kanjou, Y. ve Tsuneki, A. (Ed.). Archeopress Archeology Oxford ss.131-134.
- Peltenburg, E. (2016a): Carchemish in the Third Millennium A View From Neighbouring Tell Jerablus Tahtani. *Carchemish in Context: The Land of Carchemish Project, 2006-2010*. Oxbow Books, Oxford. Pp. 337-360.
- Perini, S. (2014). *Ceramic Vessel Production, Use and Distribution in Northern Mesopotamia and Syria Durind the Middle Bronze Age II (c. 1800-1600 BC.): A Functional Analysis of Vessels from Tell Ahmar. North Syria*. PhD in Archaeology, The University of Edinburgh, Edinburgh.
- Philip, G. (2002). Contacts Between the Uruk World and the Levant during Fourth Milenium B.C.: Evidence and İnterpretation, *Artefacts of Complexity: Tracking the Uruk in the Near East*, Postgate, J.N. (Ed.), British School of Archeology in Iraq, Archeological Reports Volume:5, ss.207-235.

- Pollock, S. (1987). Abu Salabikh The Uruk Mound 1985-86. *Iraq*, 49: 121-149.
- Ristvet, L. (2007). The Third Millennium City Wall at Tell Leilan, Syria: Identity, Authority and Urbanism. *Power and Architecture: Monumental Public Architecture in the Bronze Age Near East and Aegean*. Bretschneider, J. Driessen, J. ve Lerberghe, K.V. (Ed.), Paris.
- Ristvet, L. (2007). The Third Millennium City Wall at Tell Leilan, Syria: Identity, Authority and Urbanism. *Power and Architecture: Monumental Public Architecture in the Bronze Age Near East and Aegean*. Bretschneider, J. Driessen, J. ve Lerberghe, V. (Ed.), Paris, ss. 183-211.
- Sertok, K. ve Kulakoğlu, F. (2001): Şaraga Höyük 1999 Yılı Kazı Sonuçları. *Ilısı ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, Tuna, N. Öztürk, J. ve Velibeyoğlu, J. (Ed). ODTÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, ss. 453-486.
- Sevin, V. (1999): *Yeni Asur Sanatı I: Mimarlık*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Sir Gavaz, Ö. (2012). Hitit İmparatorluğu'nun Suriye ve Yukarı Mezopotamya Ticaret Yolları Üzerindeki Hâkimiyet Politikası. *Tarih ve Medeniyet Tarihi: 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Dilek, Z. Akbulut, M. Cöğce, S., Bağlan Özer Z., Gürses R., ve Karababa Taşkın, B. (Ed.), Ankara, ss.2819-2838.
- Smith, M. (2009). V. Gordon Childe and the Urban Revolution: a historical perspective. *The Town Planning Review*, 80(1): 3-23.
- Stein, G. J. (2001): Indigenous Social Complexity at Hacinebi (Turkey) and the Organization of Uruk Colonial Contact, *Uruk Mesopotamia&Its Neighbors-Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*, Rothmann, M.S. (Ed.), SAR Press, ss:265-305.
- Stein, G.J. (1999): Material Culture and Social Identity: The Evidence for a 4th Millennium B.C. Mesopotamian Uruk Colony at Hacinebi, Turkey, *Paleorient*, 25/1:11-22.
- Şenel, A. (1997). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal, Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Trigger, B.G. (1996). *Early Civilizations: Ancient Egypt in Context*. The American University in Cairo Press, New York.

- Üngör, İ. (2014). *İslâhiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi*. Gece Kitaplığı, Ankara.
- Weiss, H. (1983). Excavations at Tell Leilan and The Origins of North Mesopotamian Cities in the Third Millennium B.C. *Paleorient*, 9(2): 39-50.
- Weiss, H. (1985). Tell Leilan on the Habur Plains of Syria. *The Biblical Archeologist*, 48(1): 5-34.
- Weiss, H. (1990). 1985 Excavations at Tell Leilan, Syria. *American Journal of Archeology*, 94(4): 529-575.
- Weiss, H. (2013). Tell Leilan and the Dynamics of Social and Environmental Forces Across the Mesopotamian Dry-Farming Landscape. *100 Jahre Archäologische Feldforschungen in Nordost-Syrien – eine Bilanz*, Bonatz, D. Martin, L. (Ed.), ss.101-116.
- Weiss, H. (2016). Tell Leilan (Hassake). *A History of Syria in One Hundred Sites*. Kanjou, Y. ve Tsuneki, A. (Ed.). Archeopress Archeology Oxford, ss.115-118.
- Weiss, H. Homepage: <https://leilan.yale.edu/works-progress/akkadian-empire-project> (11.06.2019).
- Wilhem, G. (1989). *The Hurrians*. England.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *The American Journal of Sociology*, Vol. 44, No. 1. The University of Chicago Press, Chicago, ss.1-24.
- Woolley, L. (1953), *A Forgotten Kingdom*. London.
- Woolley, L. (1955). *Alalakh an Account of The Excavations at Tell Atchana in The Hatay 1937-1939*. Oxford University Press.
- Yalçıklı, D. (2016). Two Structures From Mezraa Höyük Dating to the Second Half of The Third Millennium BC. *TÜBA-AR*, 19: 24.
- Yalçıklı, D. ve Tekinalp, V.M. (2002): Mezraa Höyük Excavations, 2000. *Ilısı ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, ODTÜ Tarihsel Çevre ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Tuna, N. ve Velibeyoğlu, J. (Ed.), Ankara, ss.188-206.
- Yener, A. Ve Akar, M. (2013). Yeni Kazılar Işığında Açıncı Höyük Antik Alalakh Kenti Orta- Geç Tunç ve Demir Çağı Tabakaları. *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Hatay, ss. 61-67.

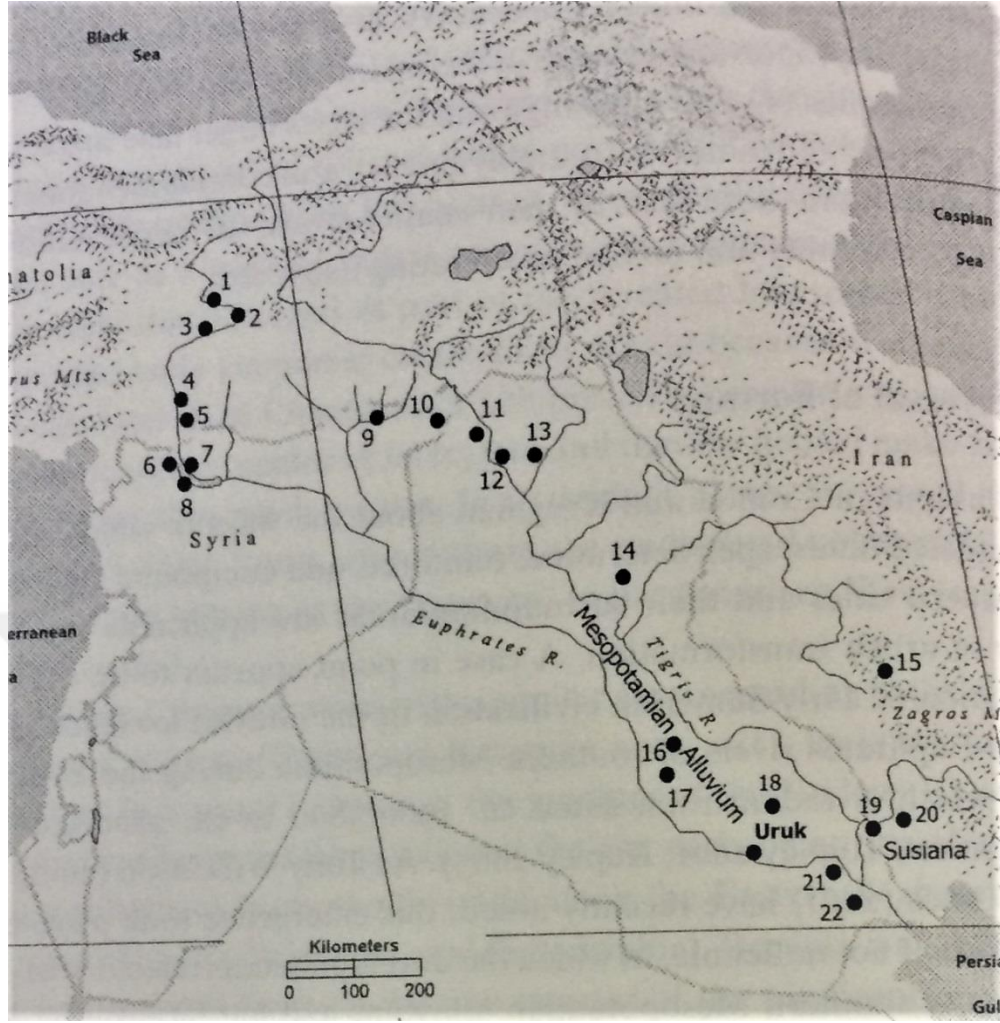
- Yener, A. (2005). Alalakh Özel Organizasyon. *The Amuq Valley Regional Projects Volume I: Surveys in the Plain of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002*. Yener, A. (Ed.), Chicago, pp.99-113.
- Yener, A. ve Akar, M. (2012). 2011 Yılı Aççana Höyük, Antik Alalakh Kenti Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34, c.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Çorum, ss.335-340.
- Yener, A., Harrison, T. ve Pamir, H. (2001). University of Chicago, Oriental Institute 2000 Yılı Hatay Aççana, Tayinat Höyükleri ve Samandağı Yüzey Araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 19(2): 289-302.
- Yener, K. A., Scholen, J. D. ve Sumak-ı Fink, A. (2003). University of Chicago Oriental Institue Aççana Höyük (Antik Alalakh) Çalışmaları (2003). *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24, c.I, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Anakara, ss.45-50.
- Yener, K.A. ve Yazıcıoğlu, G.B. (2010). *Tell Atchana, Ancient Alalakh: The 2003-2004 Excavation Seasons*. Vol:1, Yener, K.A. (Ed.), Koç Üniversitesi, İstanbul.
- Yon, M. (2006). *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*. Singapore.
- Young, T.C. (1972). Population densities and early Mesopotamian urbanism. in *Man, settlement and urbanism*, P.J.Ucko, R.Tringham and G.W. Dimbleby (eds.), Duckworth, London: 827-842.

EKLER

HARİTALAR

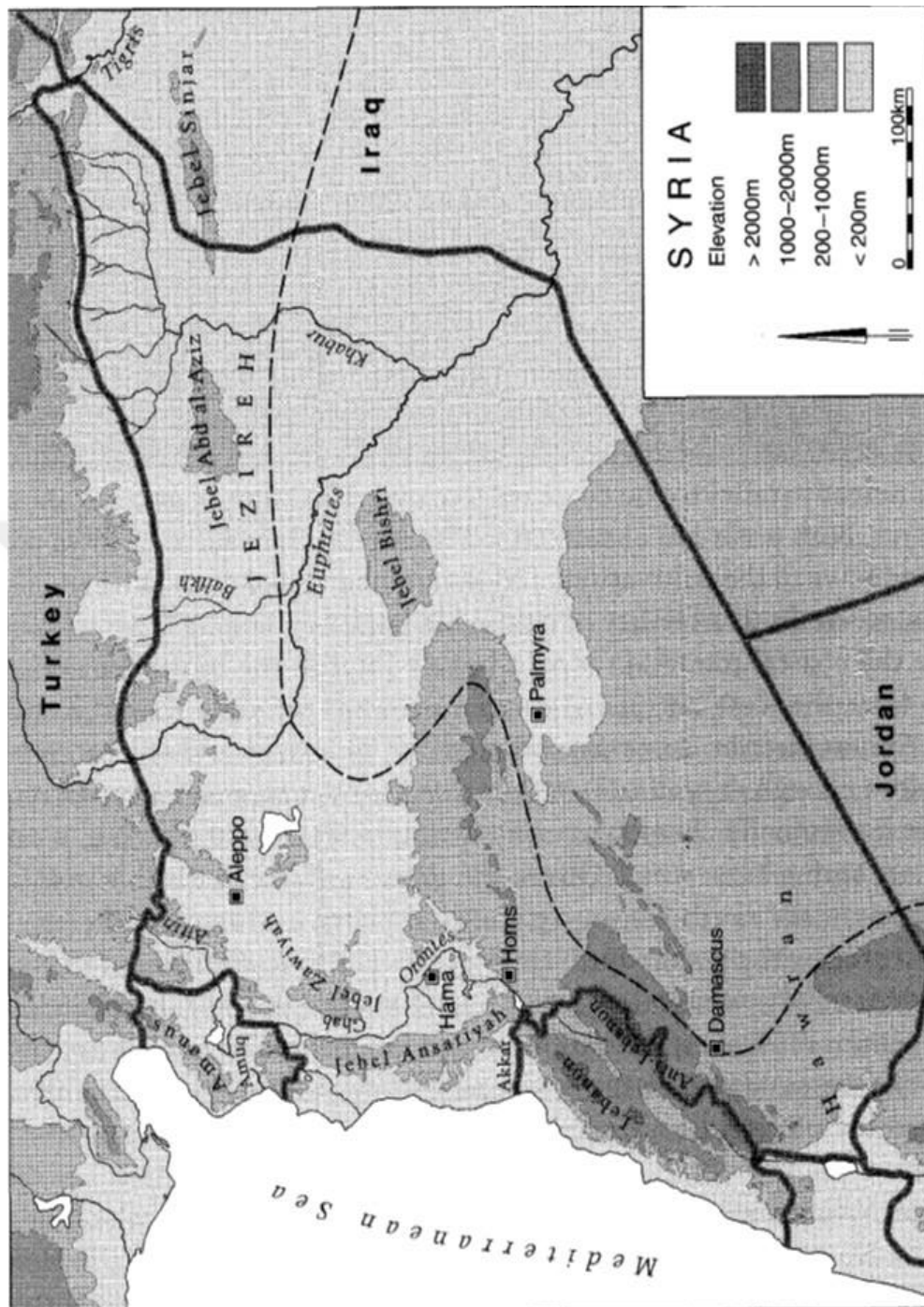

Harita 1: Uruk Yayılım Alanı (<http://endoftheage.blogspot.com/2013/09/nimrod-and-tower-of-babel.html>).

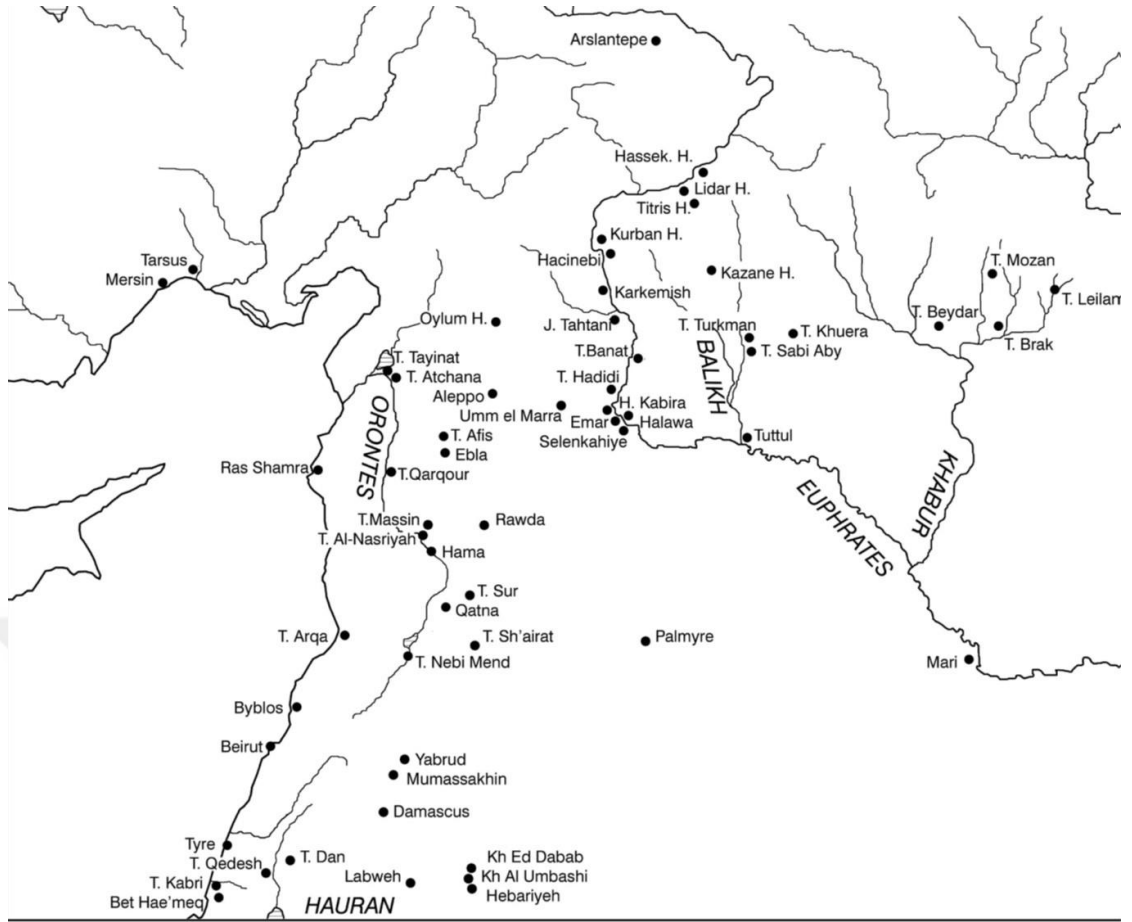

Harita 2: MÖ 4. binyılda Antik Yakındoğu'da anahtar kentler.

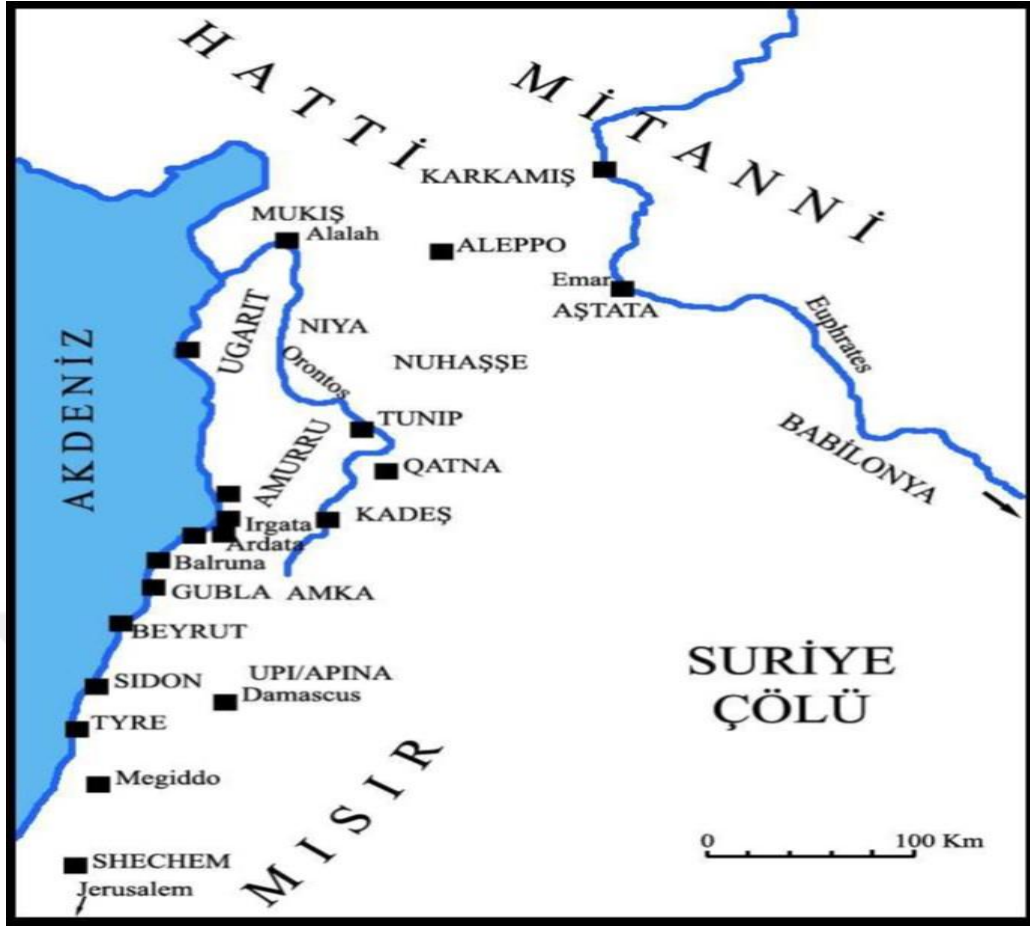
1.Arslan tepe 2- Hassek Höyük 3- Samsat 4- Hacı Nebi 5- Zeytinlibahçe 6- Jebel Aruda 7- Sheikh Hassan 8- Habuba Kabira-süd 9- Tell Brak 10-Hamoukar 11- Tell el-Hawa 12-Niniveh, 13- Tepe Gawra 14- Rubeidah 15- Godin Tepe 16- Abu Salabikh 17- Nippur 18-Umma 19- Susa 20- Chogha Mish 21- Ur 22-Eridu. (Algaze, 2008:fig.1

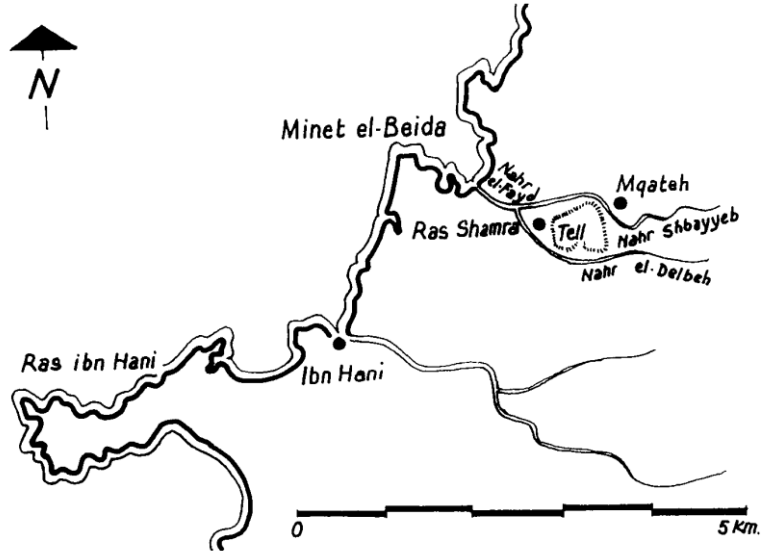
Harita 3: Suriye Haritası (Akkermans, 2003: fig1.1).

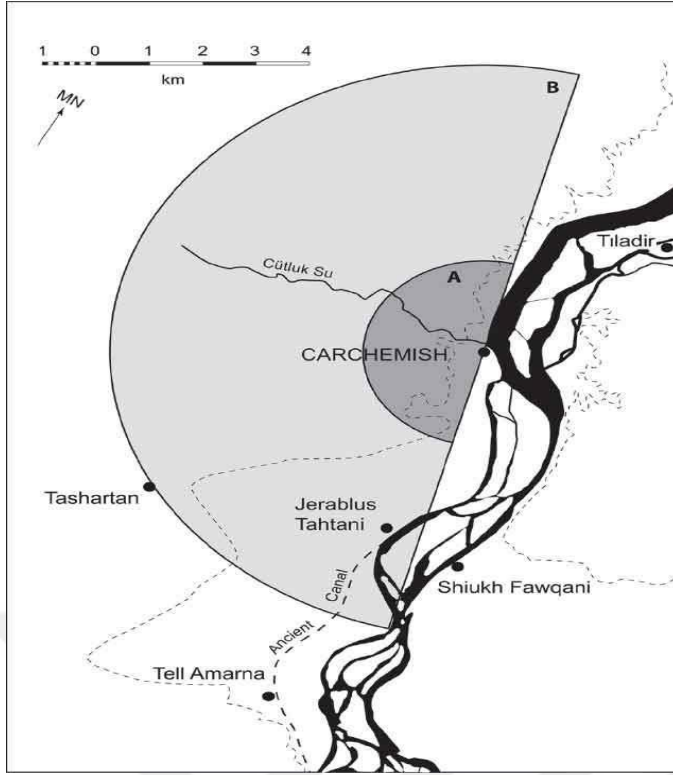
Harita 4: MÖ 3. ve 2. Binyıl Kentleri (Mazzoni, 2013:fig.1.)

Harita 5: MÖ 14. yy Suriye Krallıkları (Bülbül, 2009: Harita 2).

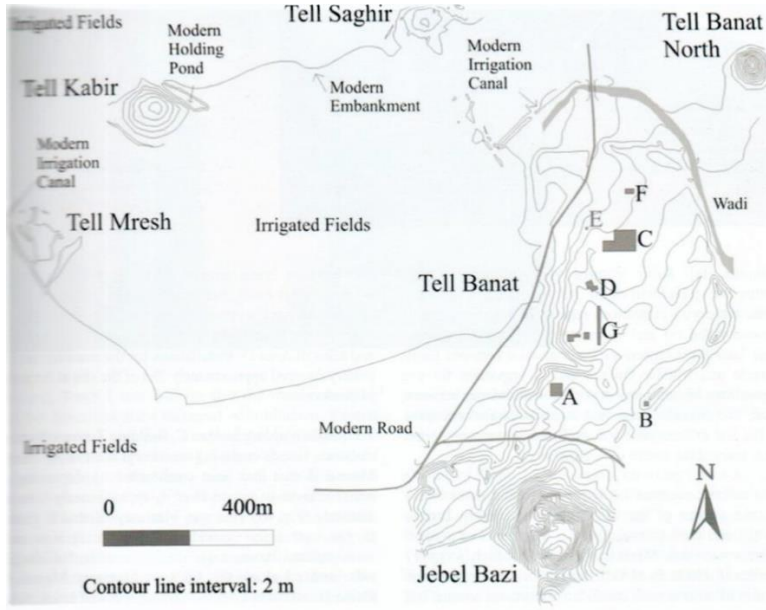
Harita 6: Ugarit Kenti ile Bağlantılı Minet el-Baida ve Ras İbn-Hani Yerleşimleri (Yon, 2006: fig 11).

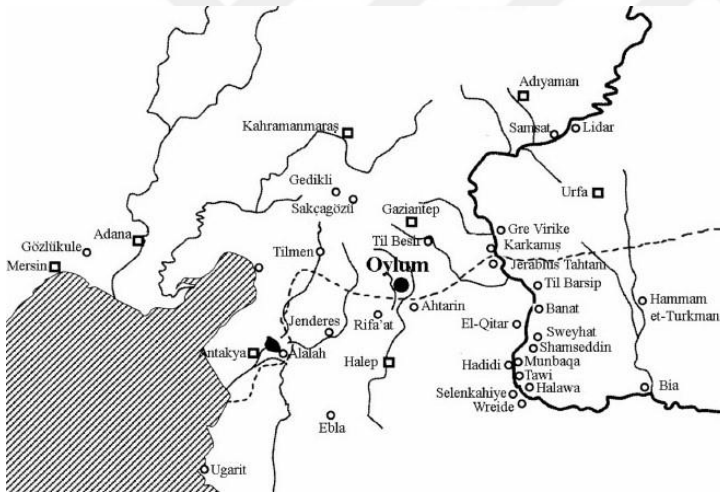
Harita 7: Karkamış ve Jerablus Tahtani (Peltenburg, 2016:fig.7.6).

Harita 8: MÖ 3. ve 2. Binyıl Kuzey Suriye’de Diğer Yerleşim Yerleri (Ökse, 2011: fig.11,1).

Harita 9: Tell Banat Yerleşim Kompleksi (McClellan ve Porter, 2016:fig.1).

Harita 10: Oylum Höyük Konumu (Engin, 2014: Harita 1).

RESİMLER

Resim 1: Uruk Vazosu (www.instagramhub.com).

Resim 2: Tell Mardikh Aşağı Kent Kişisel Evleri (Matthiae, 1979: sf 22).

Resim 3: Tilmen Höyük İlk Tunç Çağ Dönemi Duvar Yapıları (Duru, 2013:lev.12/1).

Resim 4: Tilmen Höyük Dış Sur Yapısı (Duru, 2013: Lev19/3).

Resim 5: Tilmen Höyük Kiklopik Karakterli Dış Surdan Bir Bölüm (Duru, 2013: Lev.19/1).

Resim 6: Tilmen Höyük İç Sur Yapısından Bir Görünüm (Duru, 2013:Lev. 20/1).

Resim 7: Tilmen Höyük Akropolise Çıkan Merdiven Yapısından Bir Görünüm (Duru, 2013:Lev. 35/1)

Resim 8: Tilmen Höyük I. Evre Saray Yapılarından Bir Bölüm (Duru, 2013:Lev.44/3).

Resim 9: Tilmen Höyük Taht Odasının Ortostatlı Duvarları (Duru, 2013:Lev.42/3).

Resim 10: Tilmen Höyük Taht Odasının Ortostatlı Duvarları ve Anıtsal Giriş Kapısı (Duru, 2013:Lev.59/4).

Resim 11: Ugarit Kenti Sur ve Kapı Yapısı (Yon, 2006: fig 17)

Resim 12: Ugarit Aşağı Kentinden Bir Görünüm (Yon, 2006: fig.70).

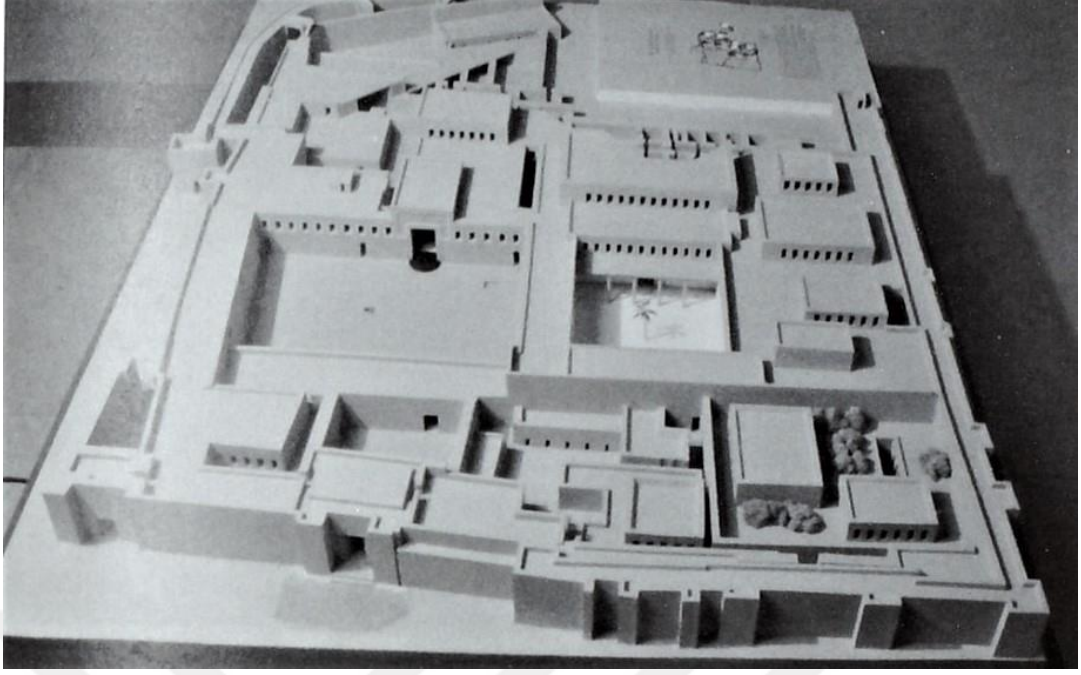
Resim 13: Qatna'dan Bir Görünüm (Bonacossi, 2016:fig.1).

Resim 14: Qatna'da Anıtsal Bina Girişindeki Kraliyet Atalarını Temsil Eden İki Bazalt Heykel (Pralzner, 2008:fig.74).

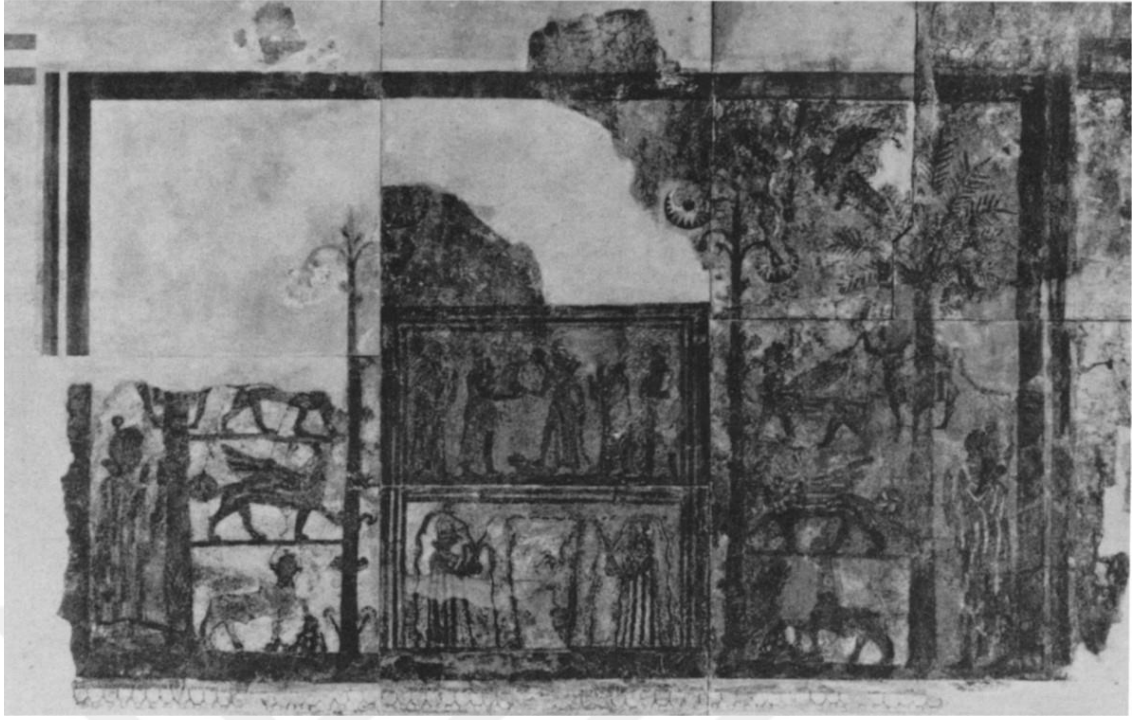
Resim 15: Qatna'da Anıtsal Binanın Merkezindeki odadan bir görünüm (Pralzner, 2008:fig75).

Resim 16: Zimri-Lim Sarayı (Margueron, J.C. 2014: fig.115).

Resim 17: Mari Duvar Resimlerinden Örnek (Gates, 1984:sf.75).

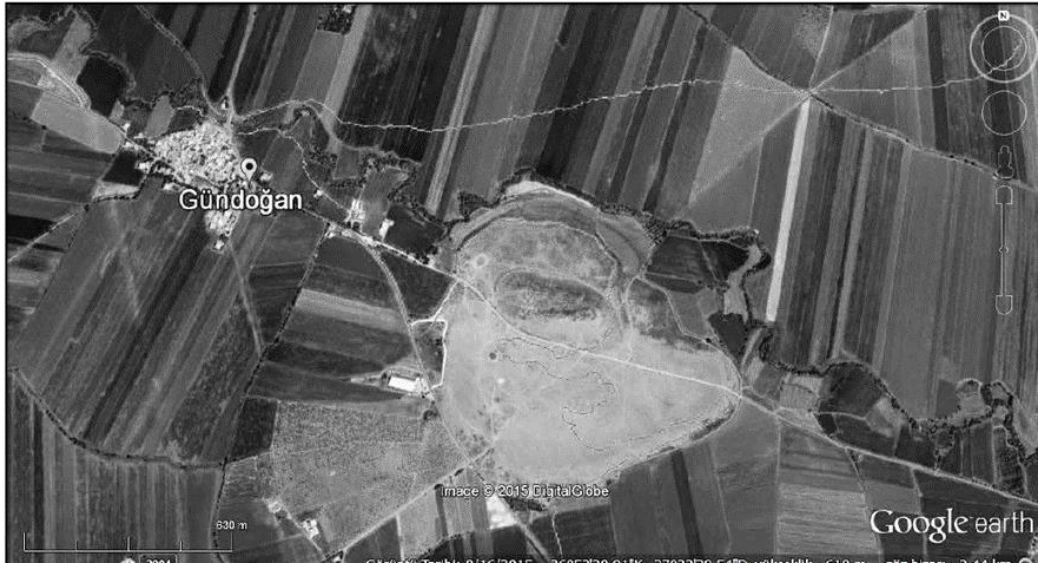
Resim 18: Mari Duvar Resimlerinden Örnek (Gates, 1984:sf.76).

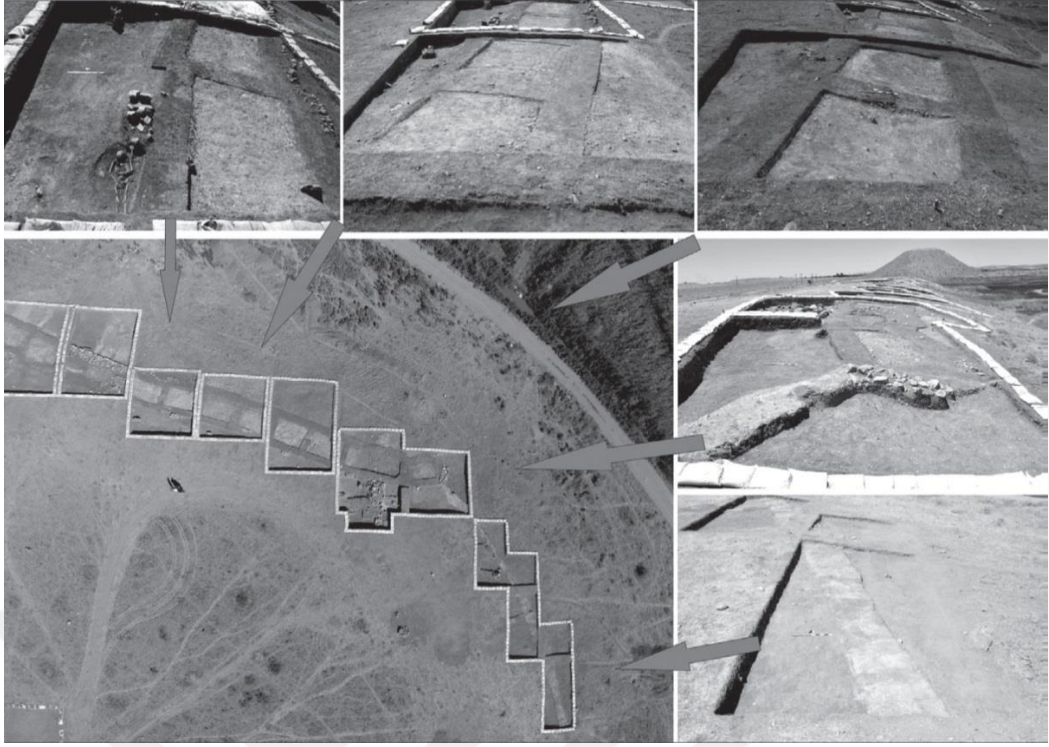
Resim 19: Jerablus Tahtani'den Genel Bir Görünüm (Peltenburg, 2016:fig.7.3).

Resim 20: Hammam et-Turkman Genel Görünüm (Meijer, 2016:fig.1).

Resim 21: Til Başar Genel Görünüm (Genç ve Uysal, 2017:Resim1).

Resim 22: Tilbeşar Sur Yapısı (Genç ve Köse, 2018:Resim 4).

Resim 23: Tell Beydar Havadan Görünüm (Lebeau ve Suleiman, 2016:fig1).

Resim 24: Tell Beydar Kazı Alanları ve Ana Yapılar (Lebeau ve Suleiman, 2016:fig.2).

Resim 25: Til Barsib OTÇ Mimari Kompleks (Bunnens 2010, fig 2).

Resim 26: Tell Afis Genel Görünüm (Mazzoni, 2016:fig.1).

Resim 27: Oylum Höyük Batıdan Görünüm (Engin, 2014: Resim 1).

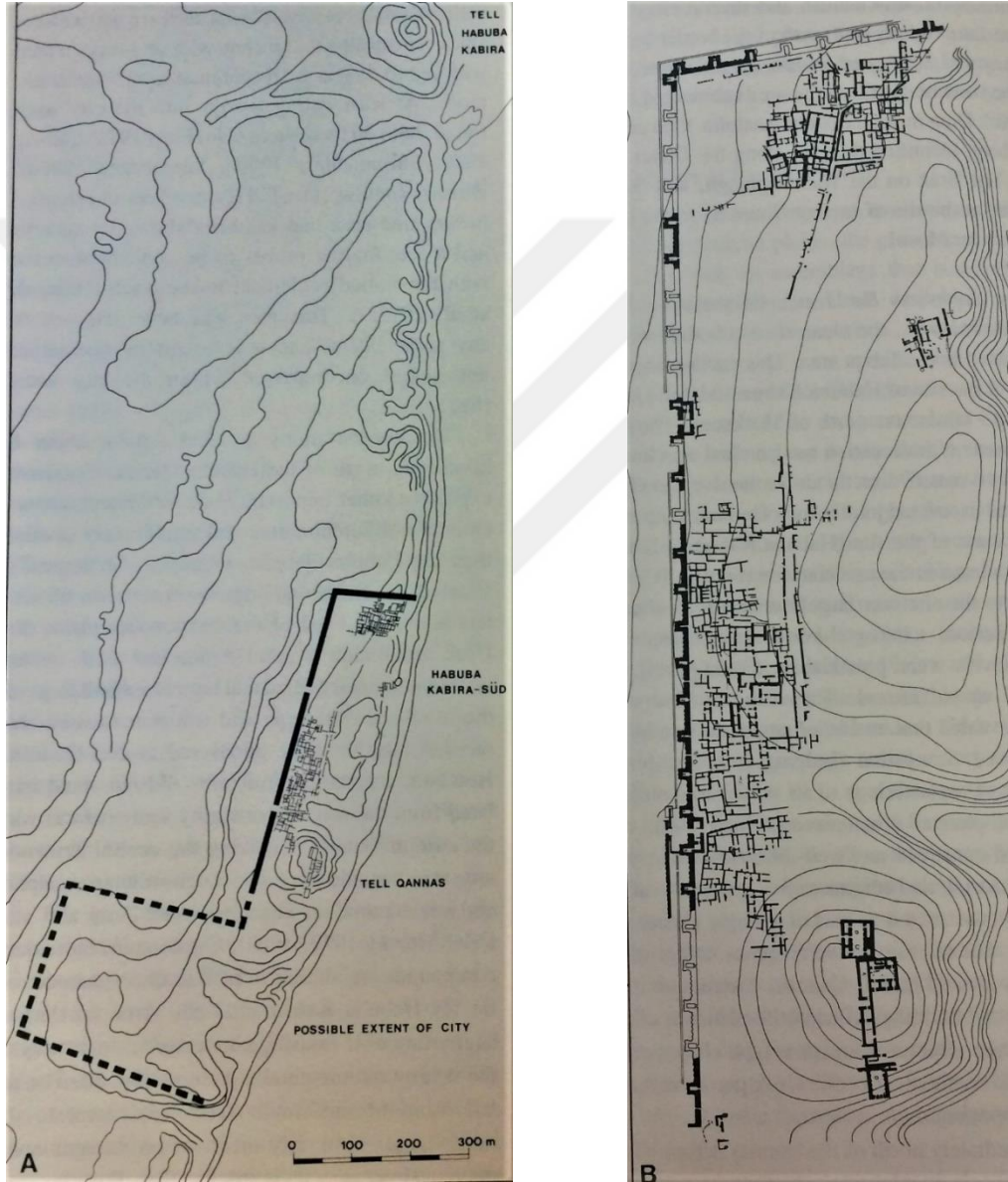

Resim 28: Gre Virike’de bir mezar kompleksi (Ökse, 2005: fig.5).

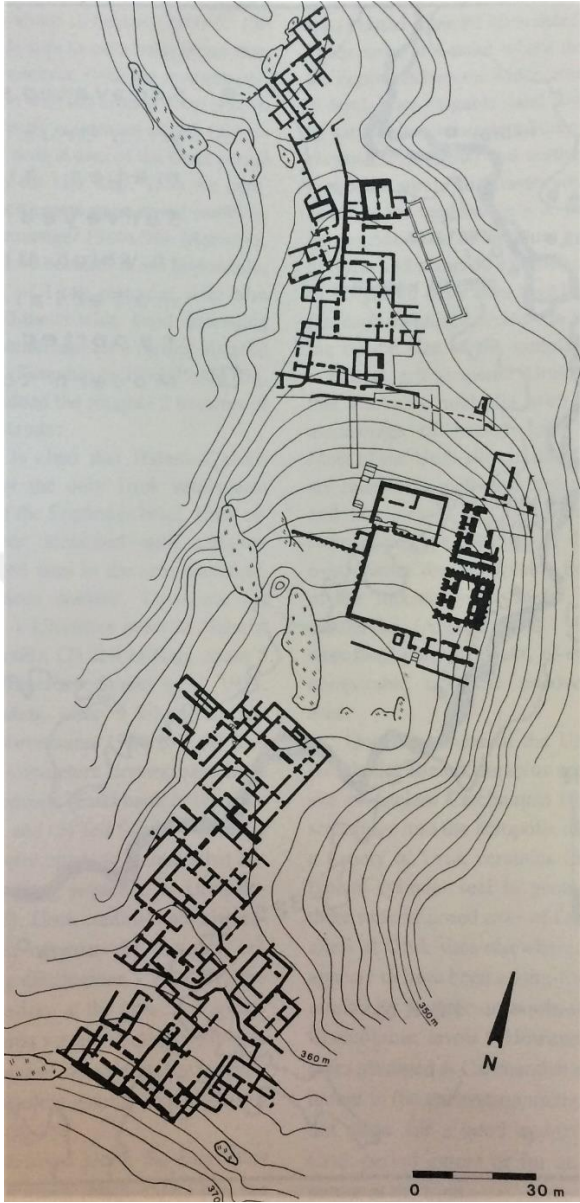

Resim 29: Gre Virike'den bir mezar kompleksi (Ökse, 2005: fig.6).

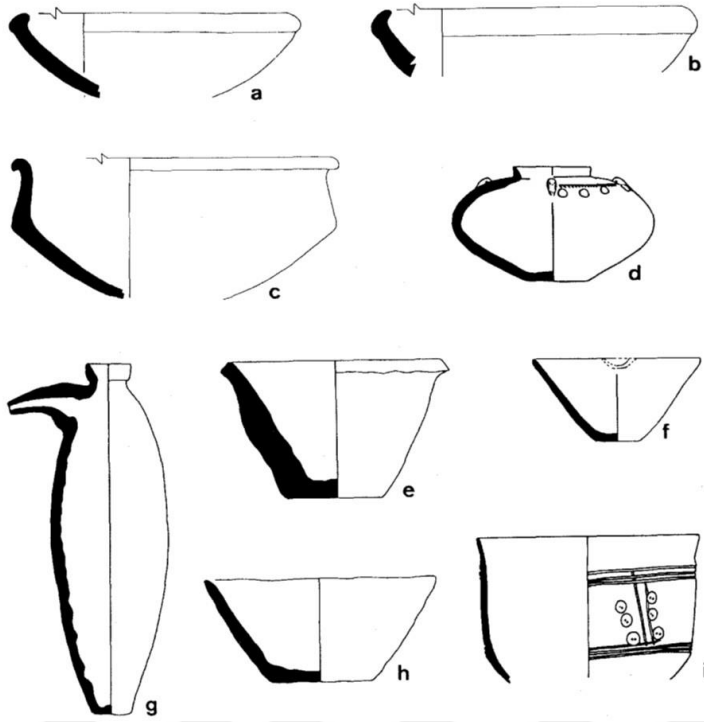
ÇİZİMLER

Çizim 1: Habuba Kabira kent Planı (Algaze,1993: fig.5).

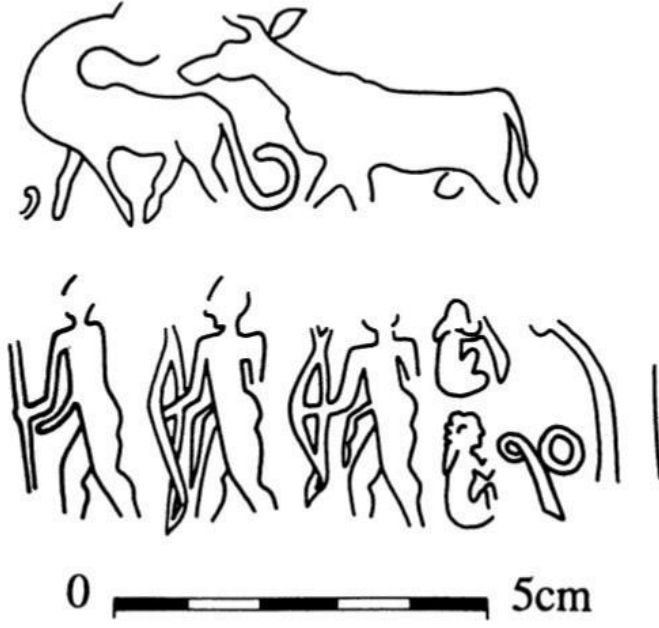
Çizim 2: Jebel Aruda Uruk Yapıları (Algaze, 1993: fig.6).

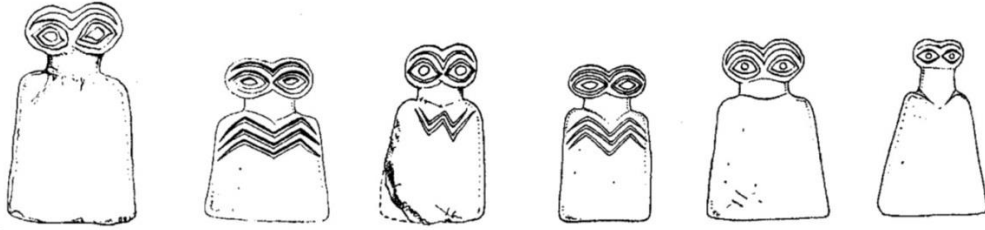
Çizim 3: Uruk Seramik Tipleri. (Algaze, 1993: fig.11)

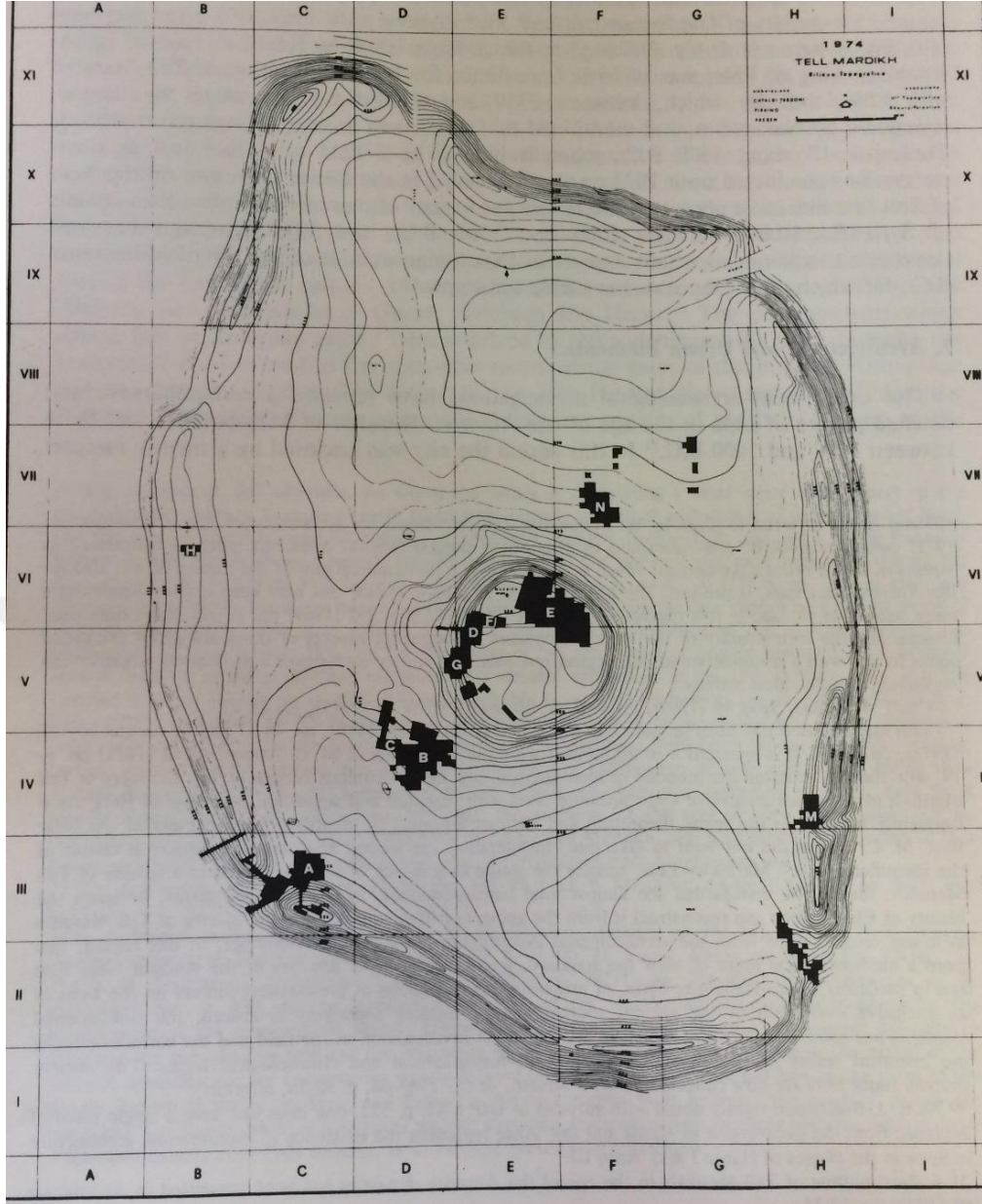
Çizim 4: Uruk Dönemi Numerical Tablet, Bulla ve silindirik Mühür Örnekleri (Akkermans, 2003:fig.6,9).

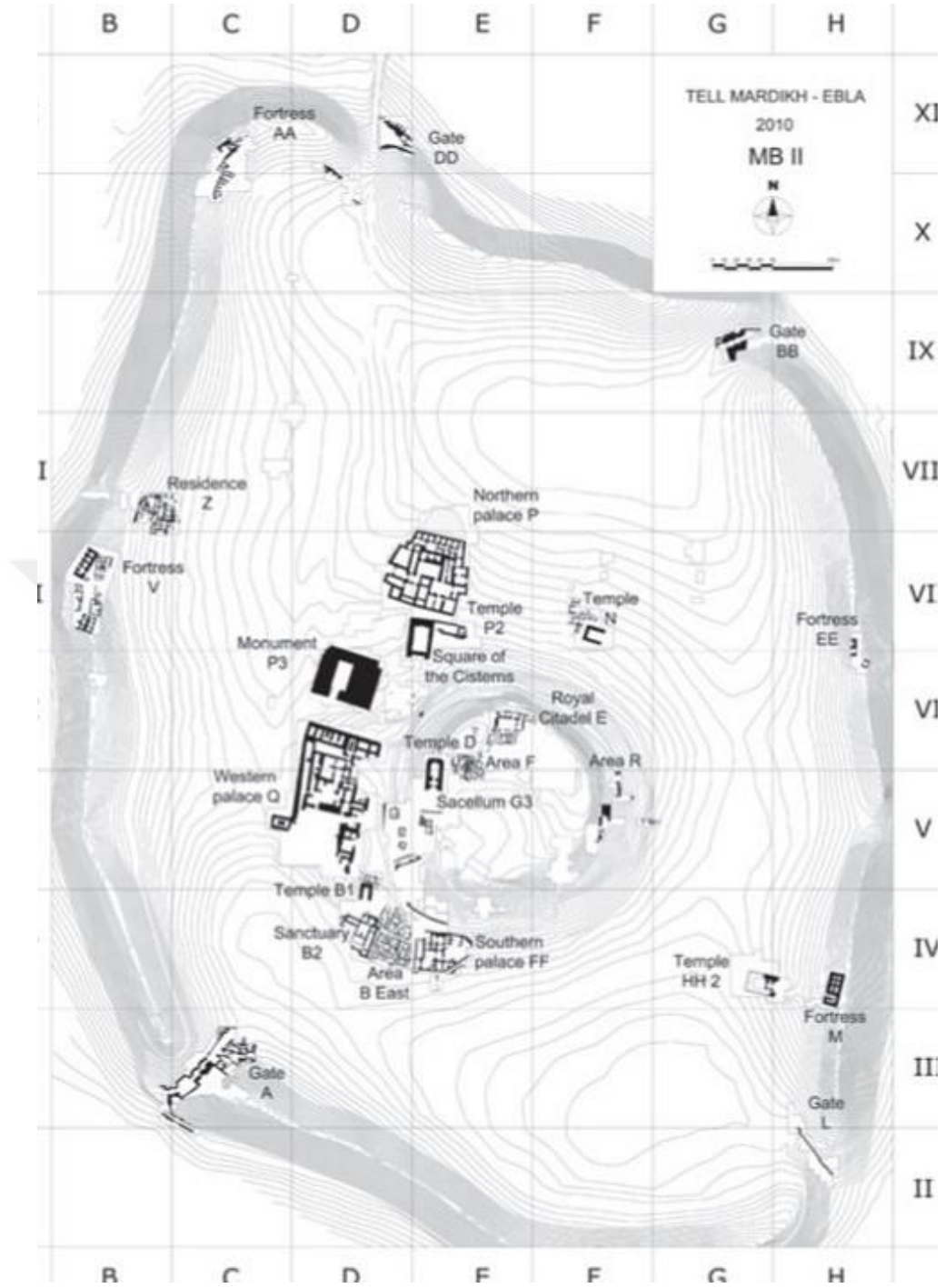
Çizim 5: Hacinebi Uruk tabakasında bulunan bulla üzerindeki hayvan ve insan figürleri (Kalkan, 2014: Şek.46).

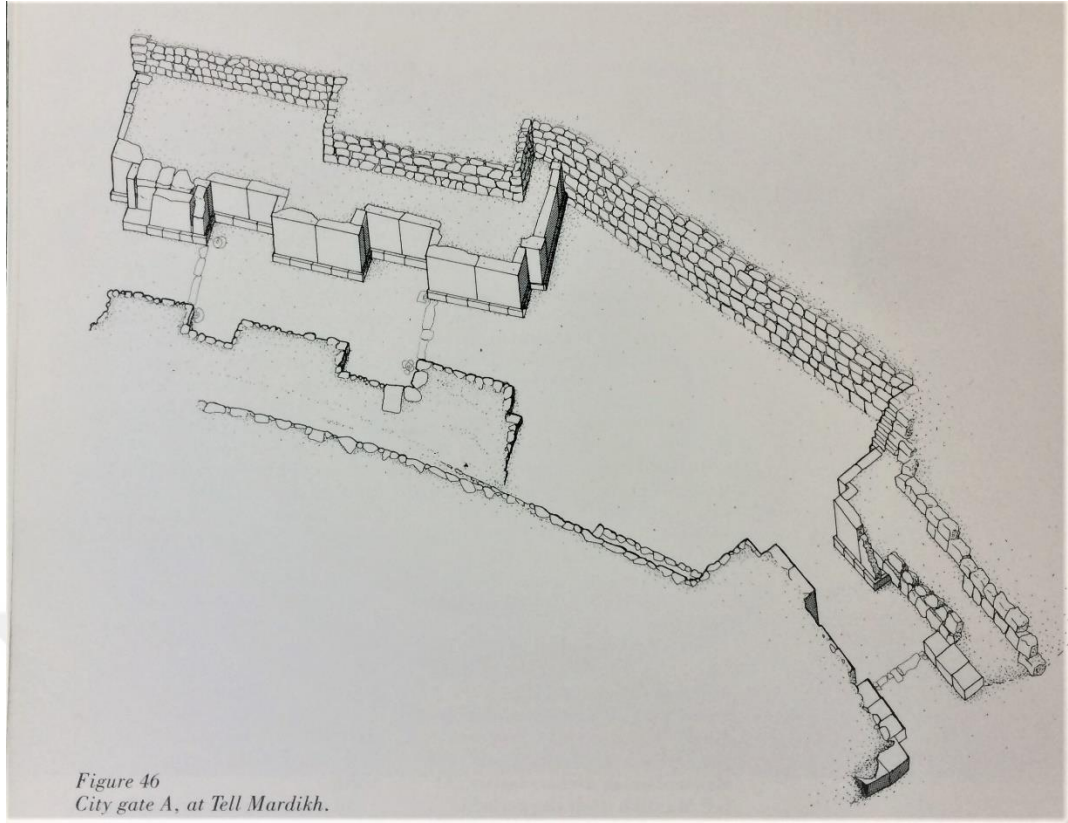
Çizim 6: Tell Brak Göz Tapınağından Göz İdolları (Akkermans, 2003: fig.6.11).

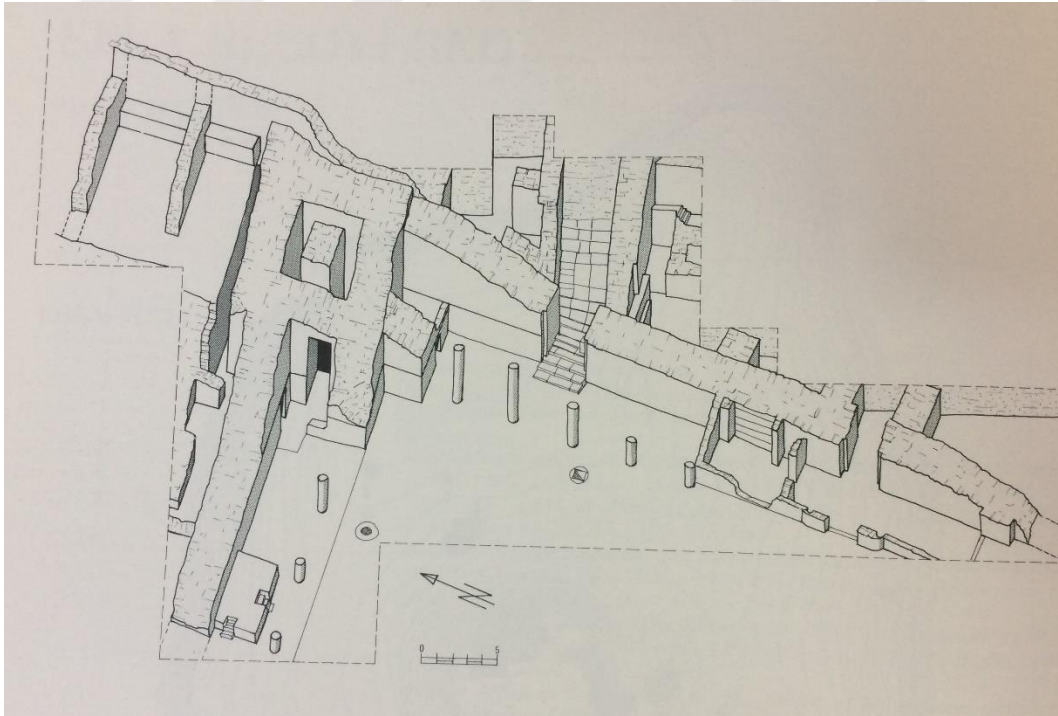
Çizim 7: Tell Mardikh Topografik Plan (Mathiae, 1979: fig.2).

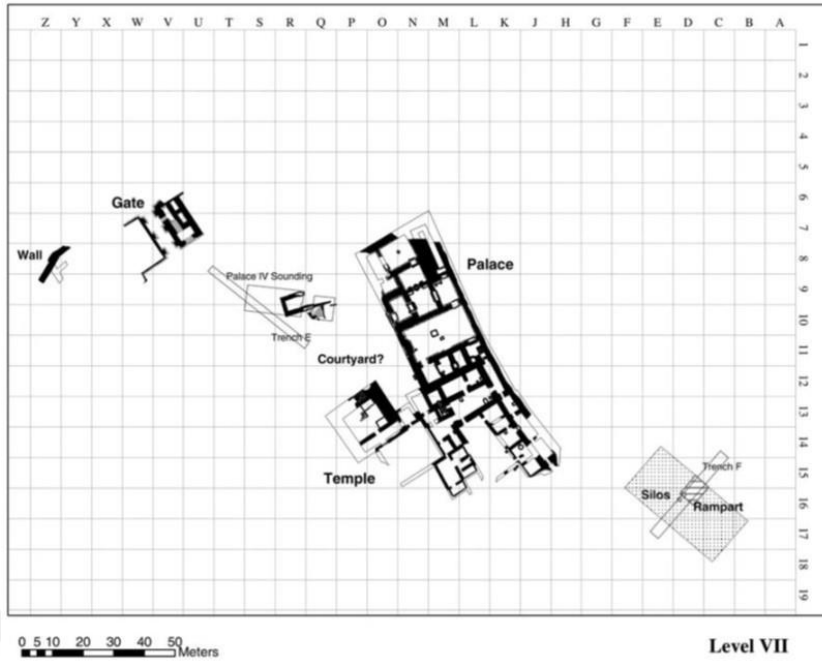
Çizim 8: Tell Mardikh OTÇ Topografyası (Matthiae, 2013: fig.1,2).

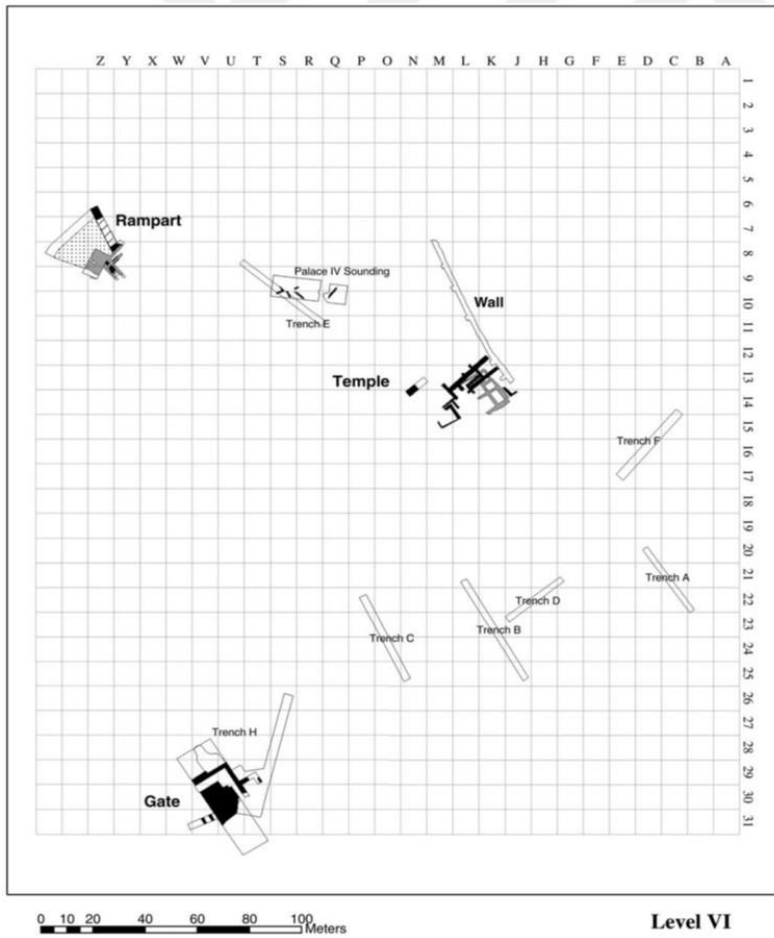
Çizim 9: Tell Mardikh Şehir Kapısı A (Weiss, 1985: fig.46).

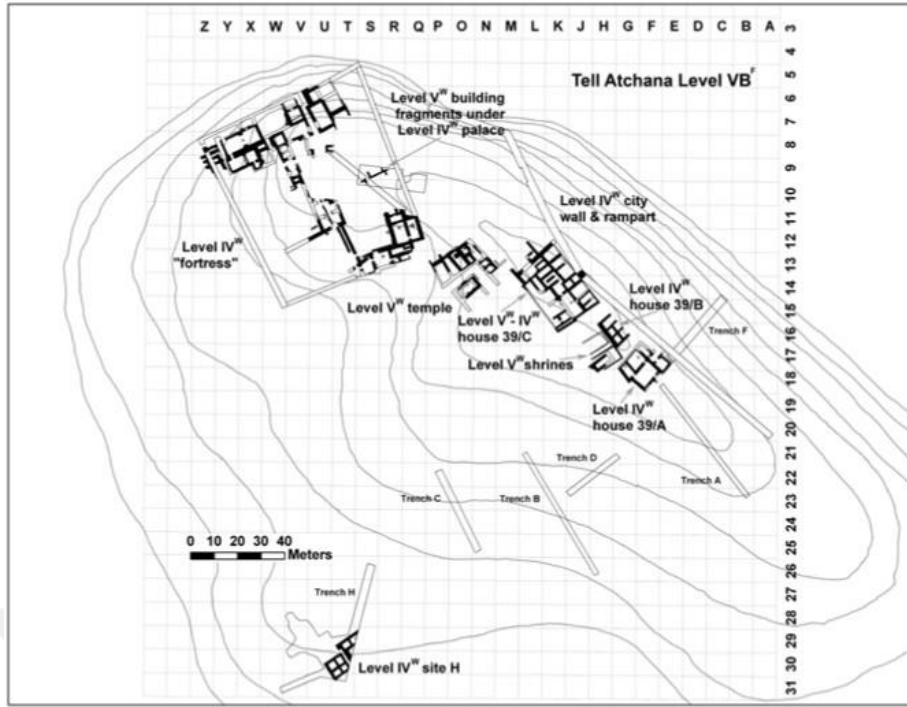
Çizim 10: Tell Mardikh Kraliyet Sarayı G Aksonometrik Görünüm (Weiss, 1985: fig.36).

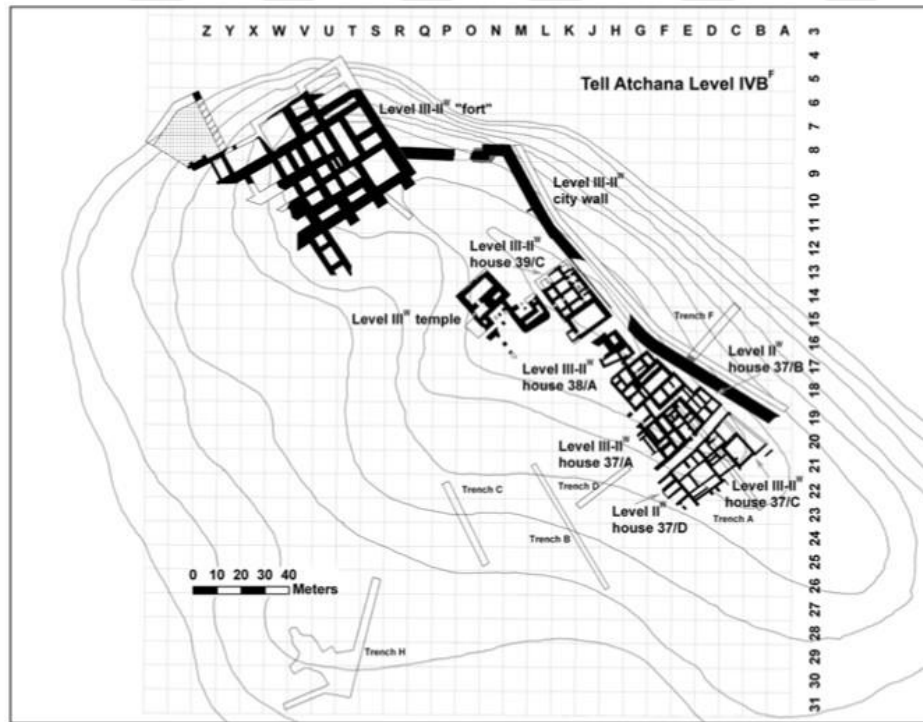
Çizim 11: Alalah 7. Seviye (Yener, 2005: fig.4.27).

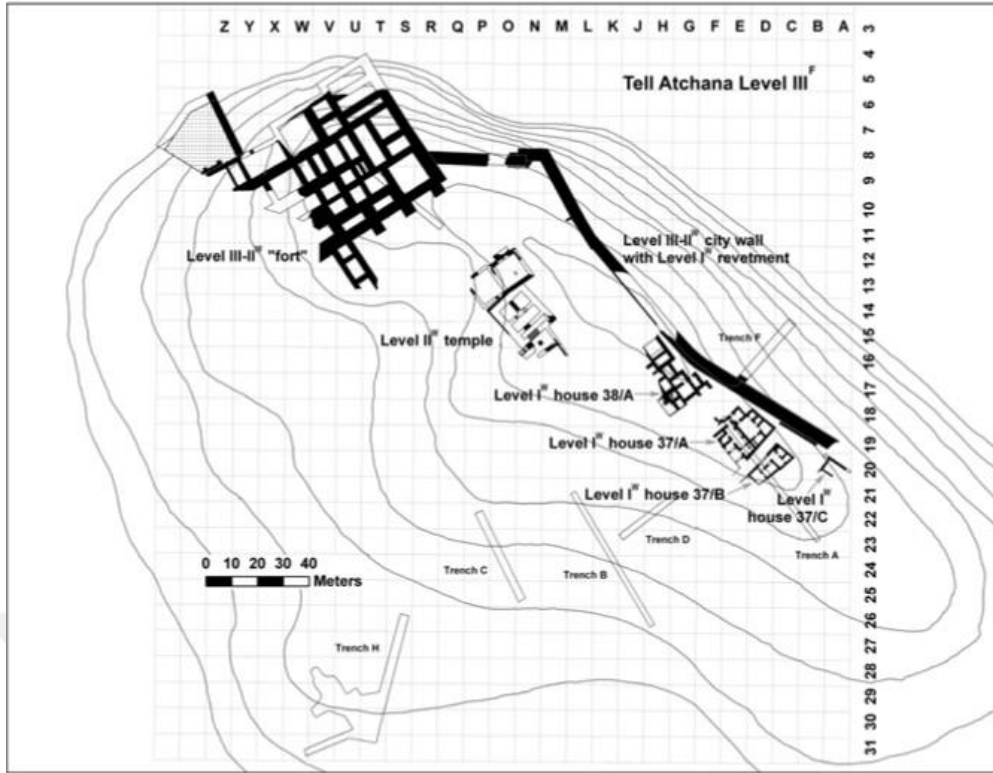
Çizim 12: Alalah 6. Seviye (Yener, 2005: fig.4.28).

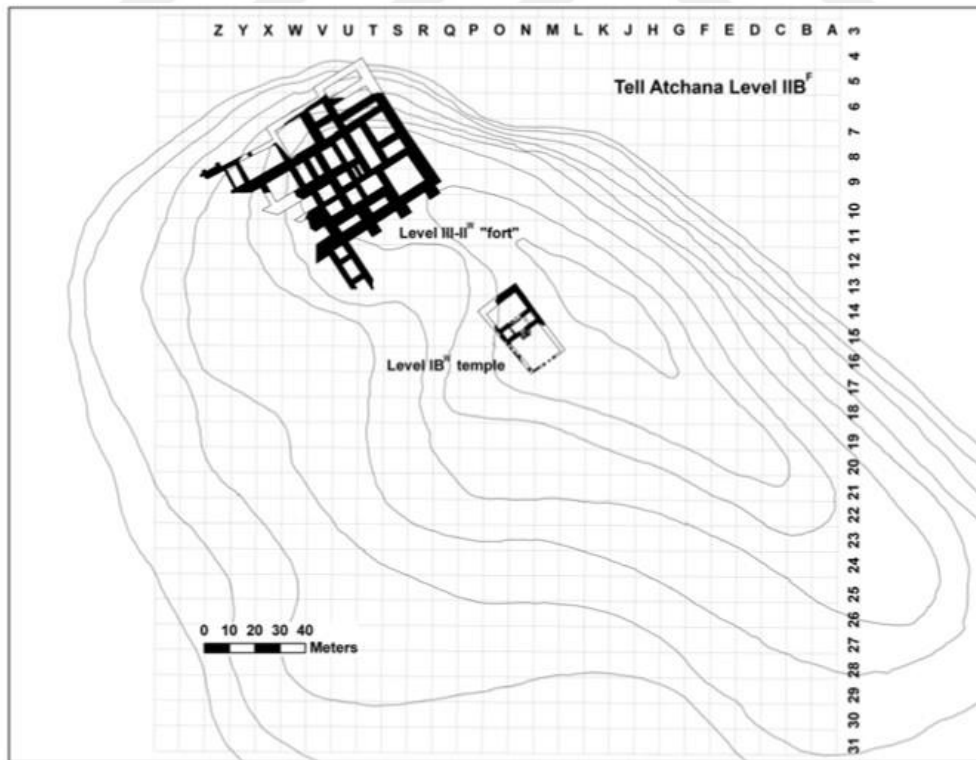
Çizim 13: Alalah 5. Seviye (Fink, 2010. Sf. 6).

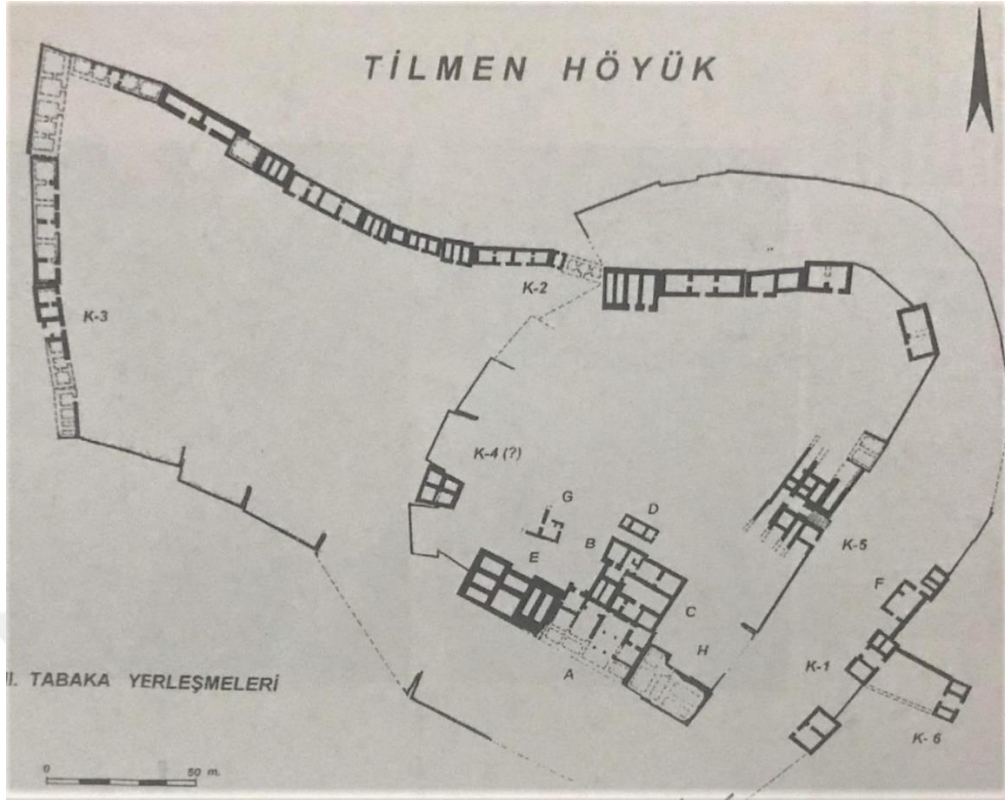
Çizim 14: Alalah 4. Seviye (Fink, 2010: sf 8).

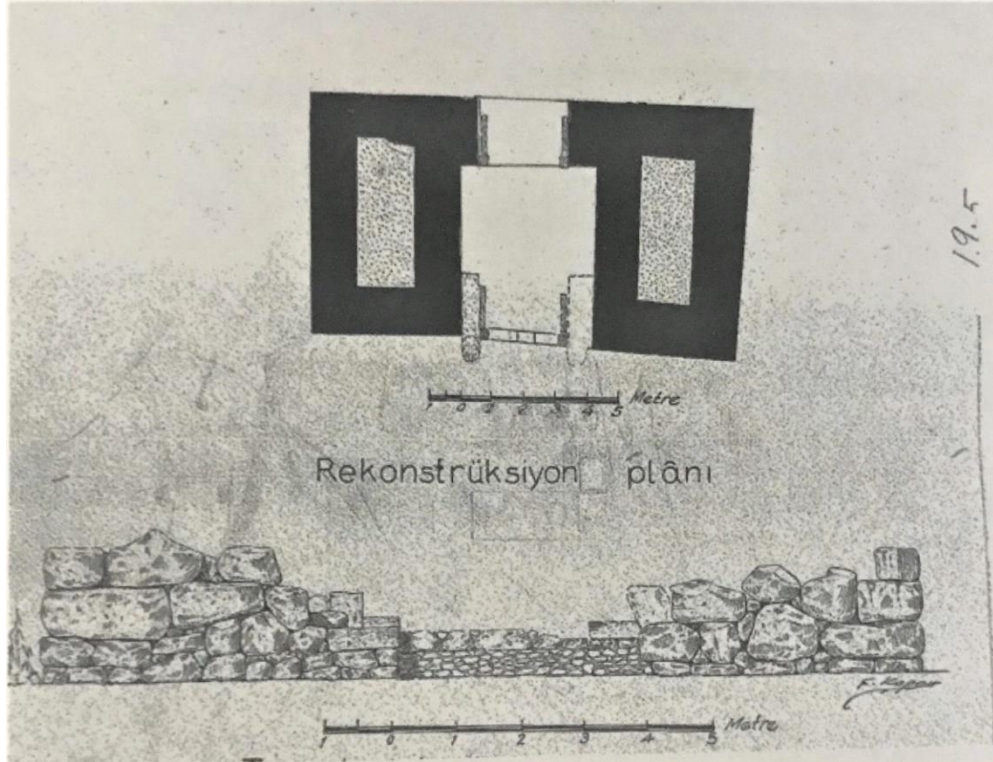
Çizim 15: Alalah 3. Seviye (Fink, 2010: sf 9).

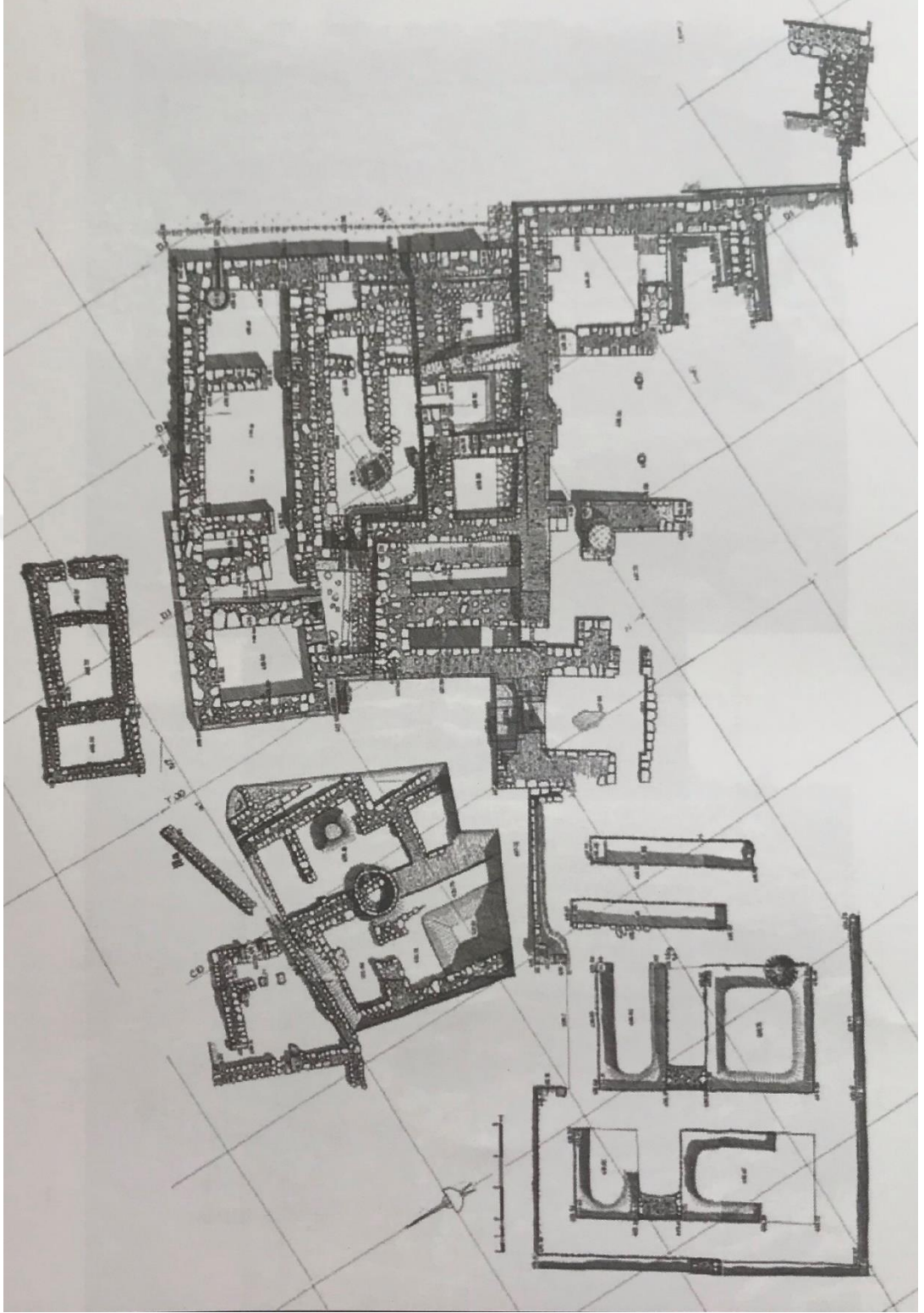
Çizim 16: Alalah 2. Seviye (Fink, 2010: Sf 11).

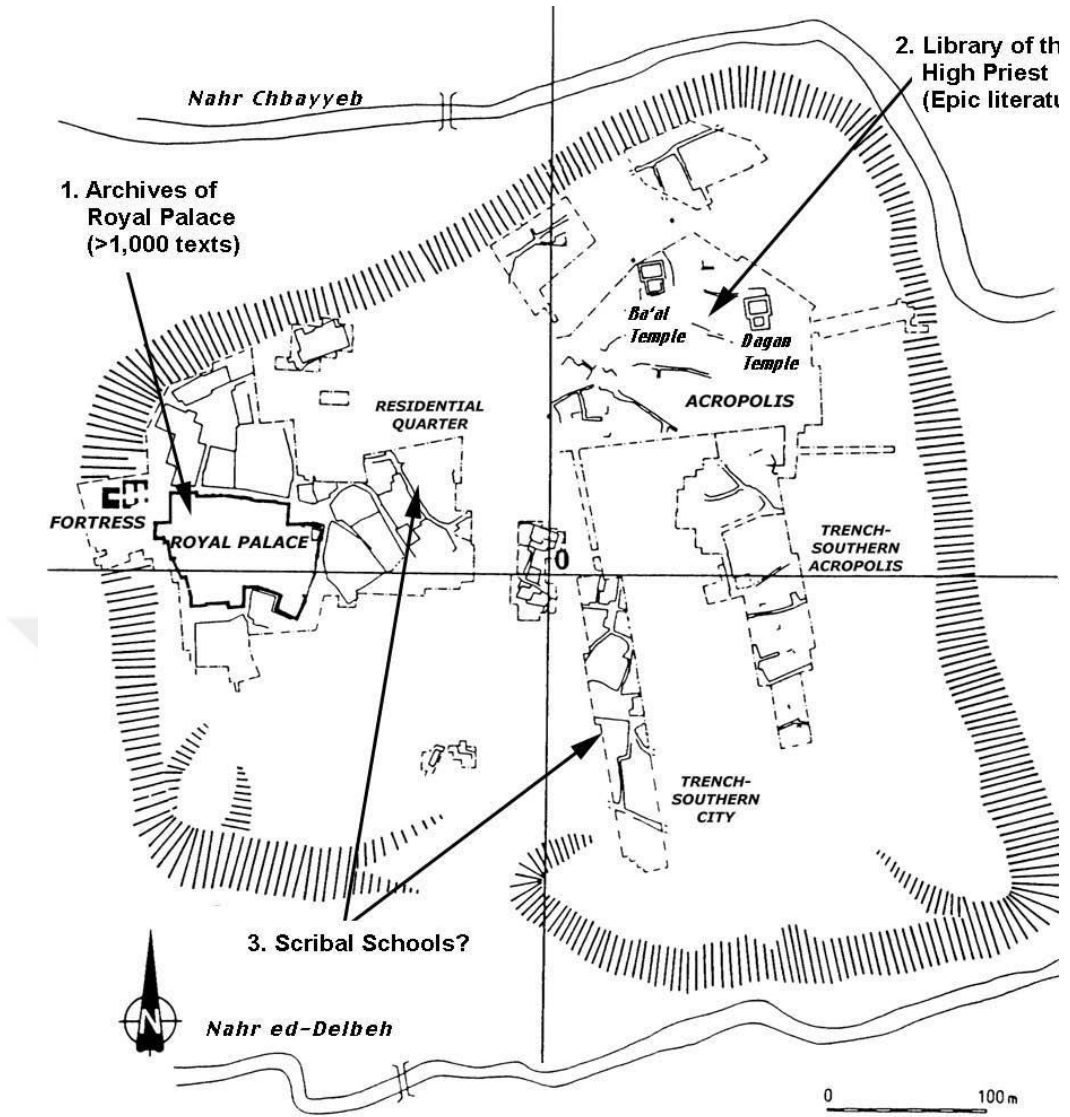
Çizim 17: Tilmen Höyük OTÇ Genel Planı (Duru, 2013: lev.18).

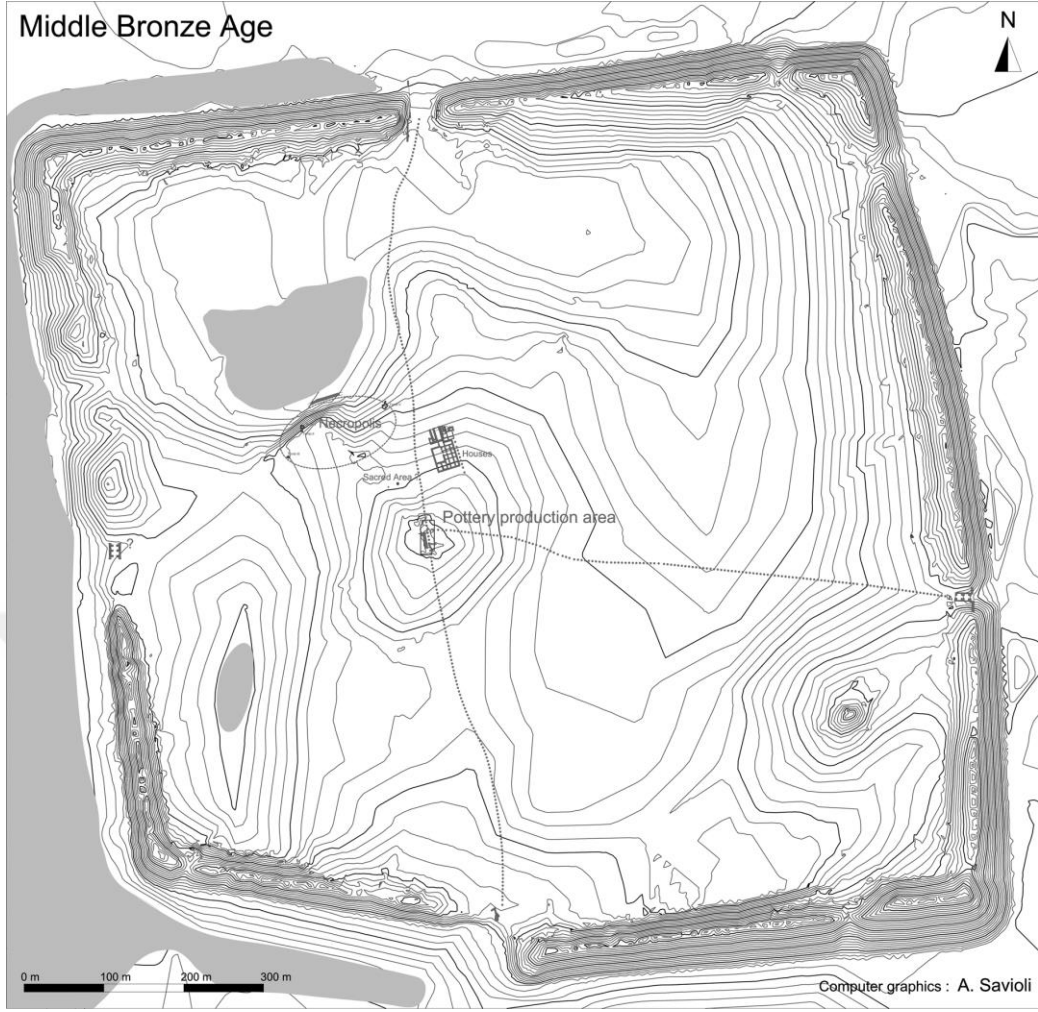
Çizim 18: Tilmen Höyük Doğu Girişi Kapısı (Duru, 2013: Lev.26/3).

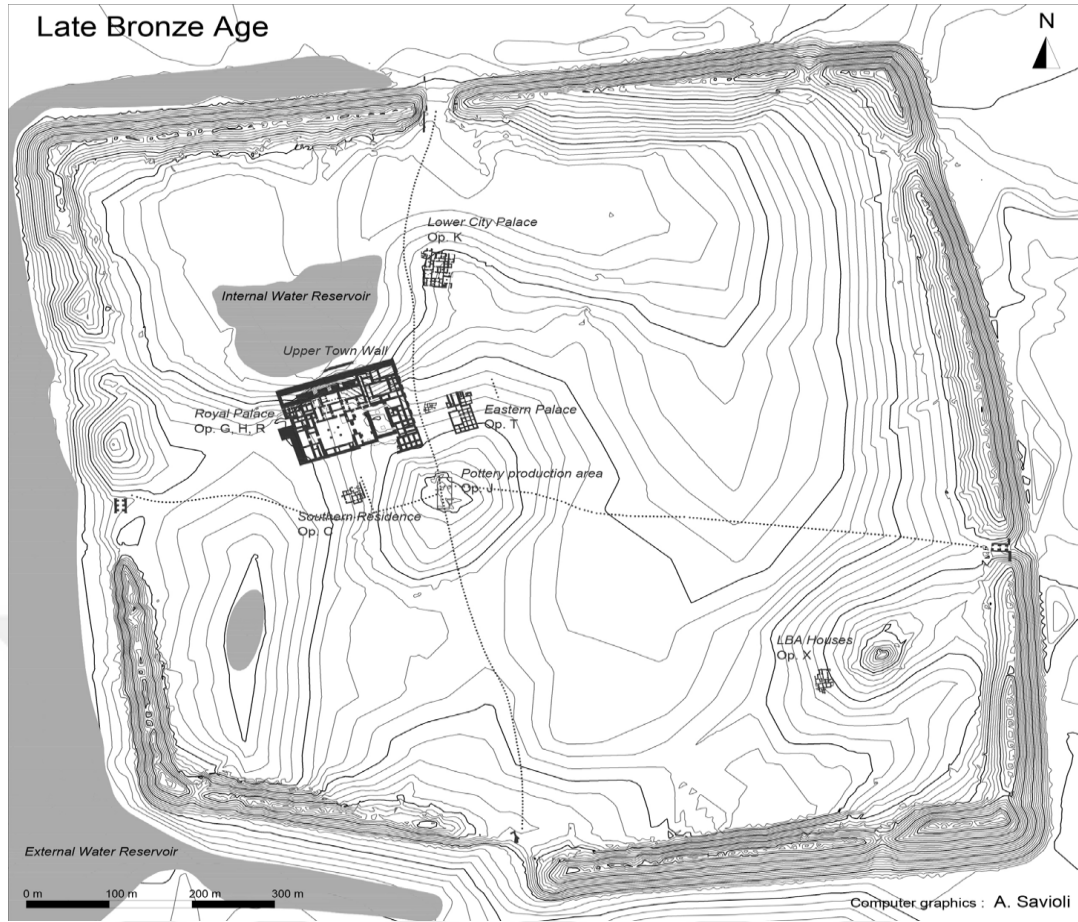
Çizim 19: Tilmän Höyük Saray Yapılarının Tümü (Duru, 2013:Lev.36).

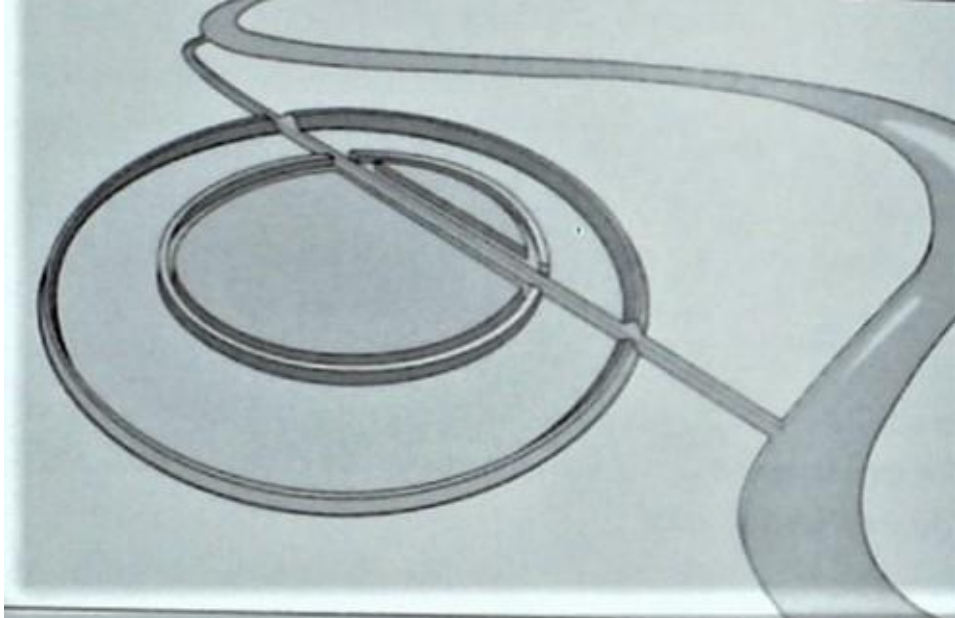
Çizim 20: Ugarit Kent Planı (Tüylü, 2014: fig 4).

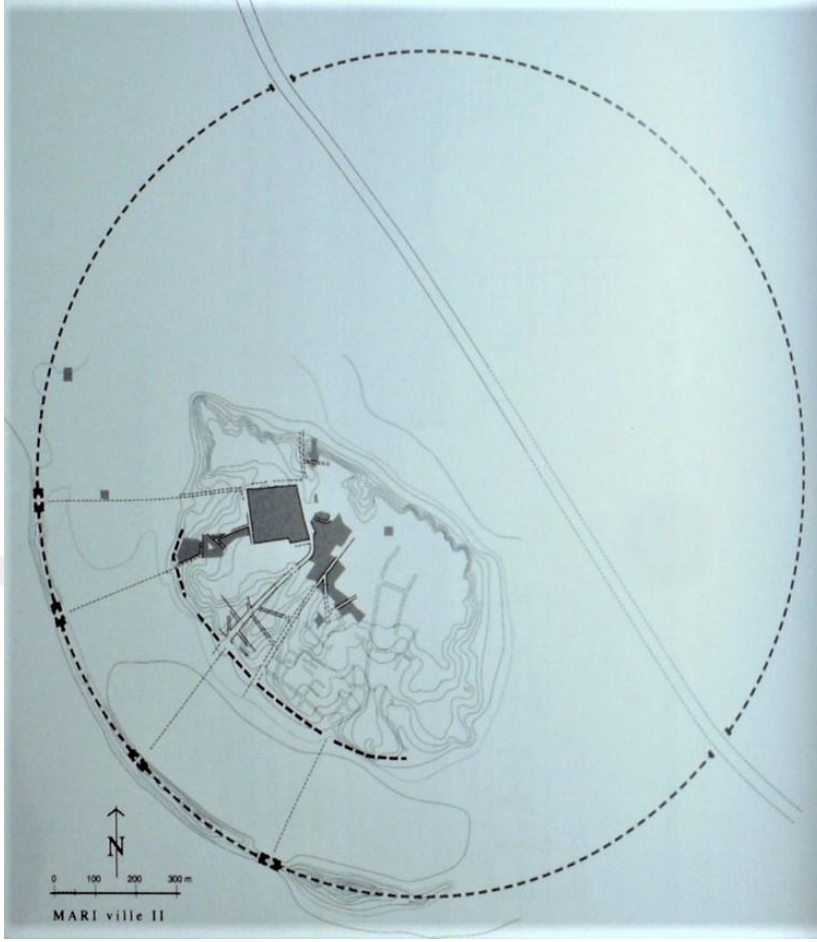
Çizim 21: Qatna OTÇ Topoğrafik Planı (Bonacossi, 2013: fig.1).

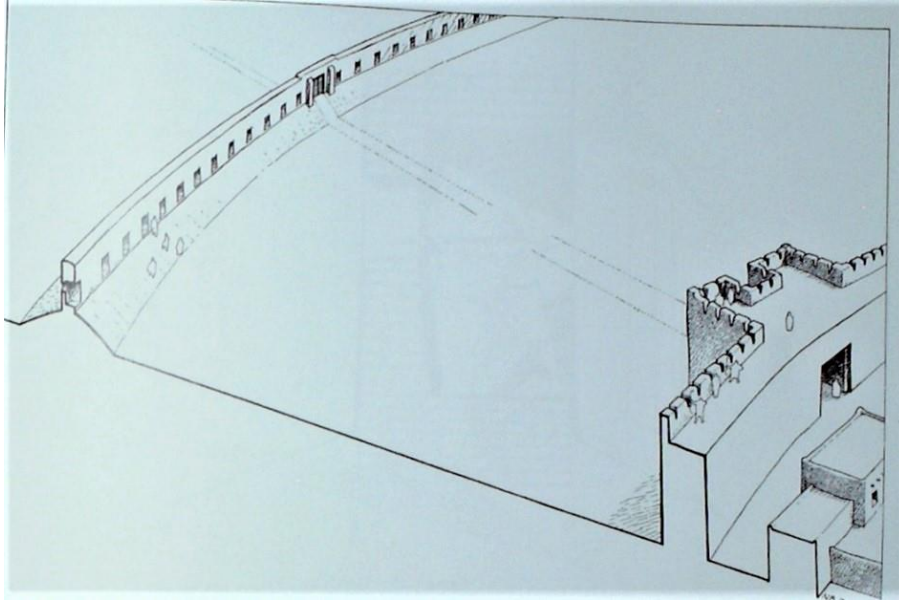
Çizim 22: Qatna GTÇ Topoğrafik Görünüm (Al-Maqdissi,2015:fig.1).

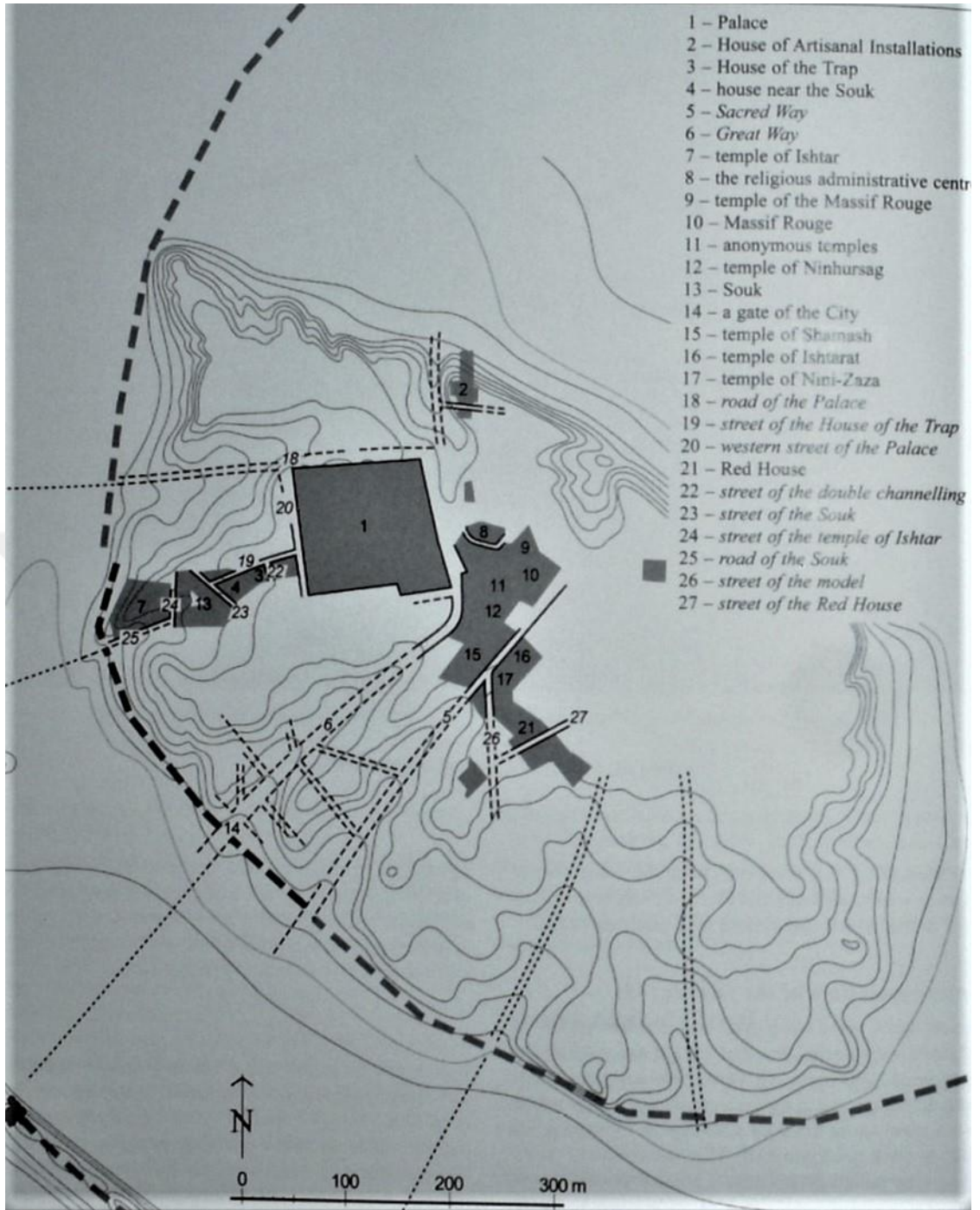
Çizim 23: Mari, Kent I Planı (Margueron, 2014:Sf.26).

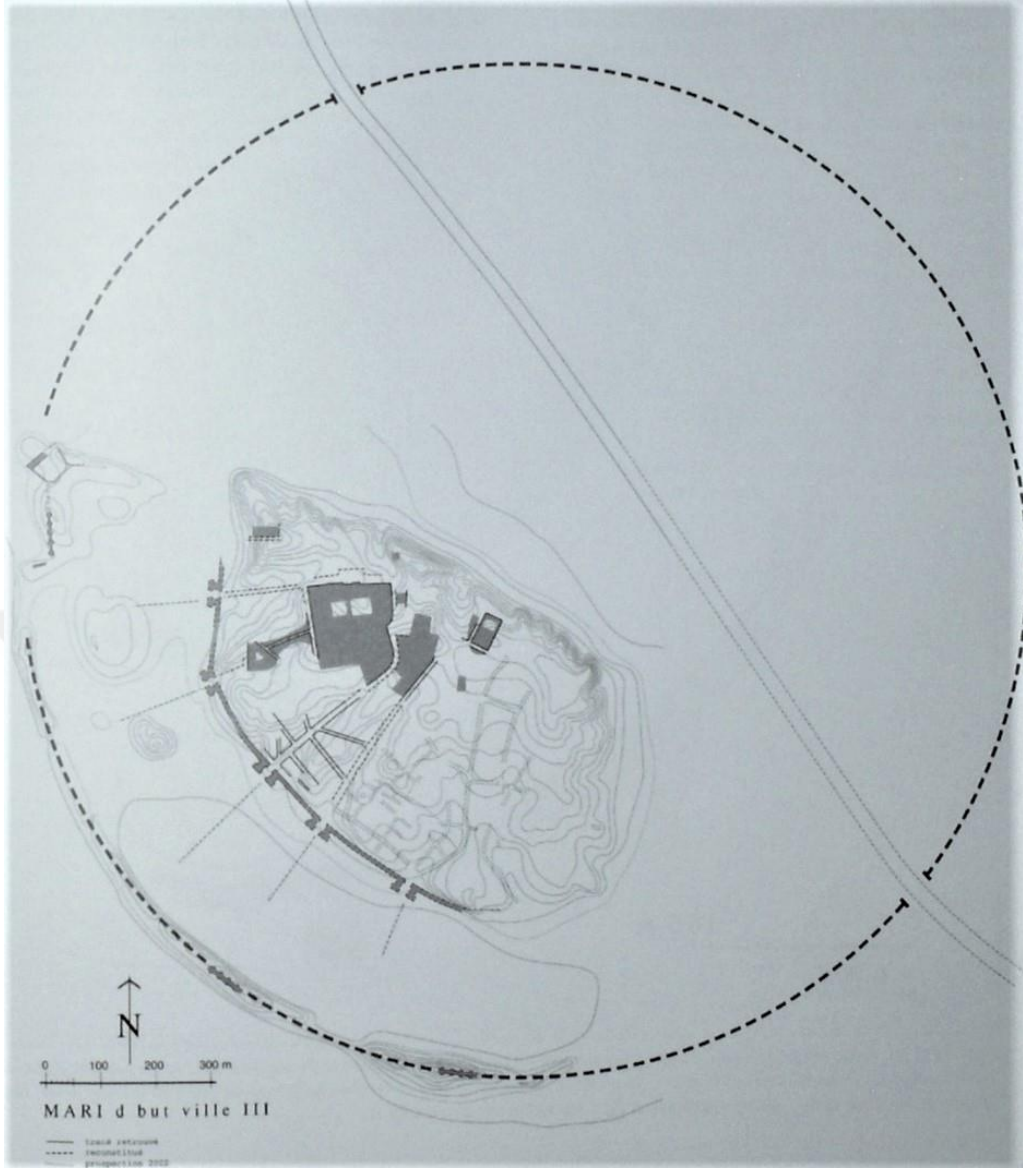
Çizim 24: Mari, Kent II Planı (Margueron, 2014: Sf.26).

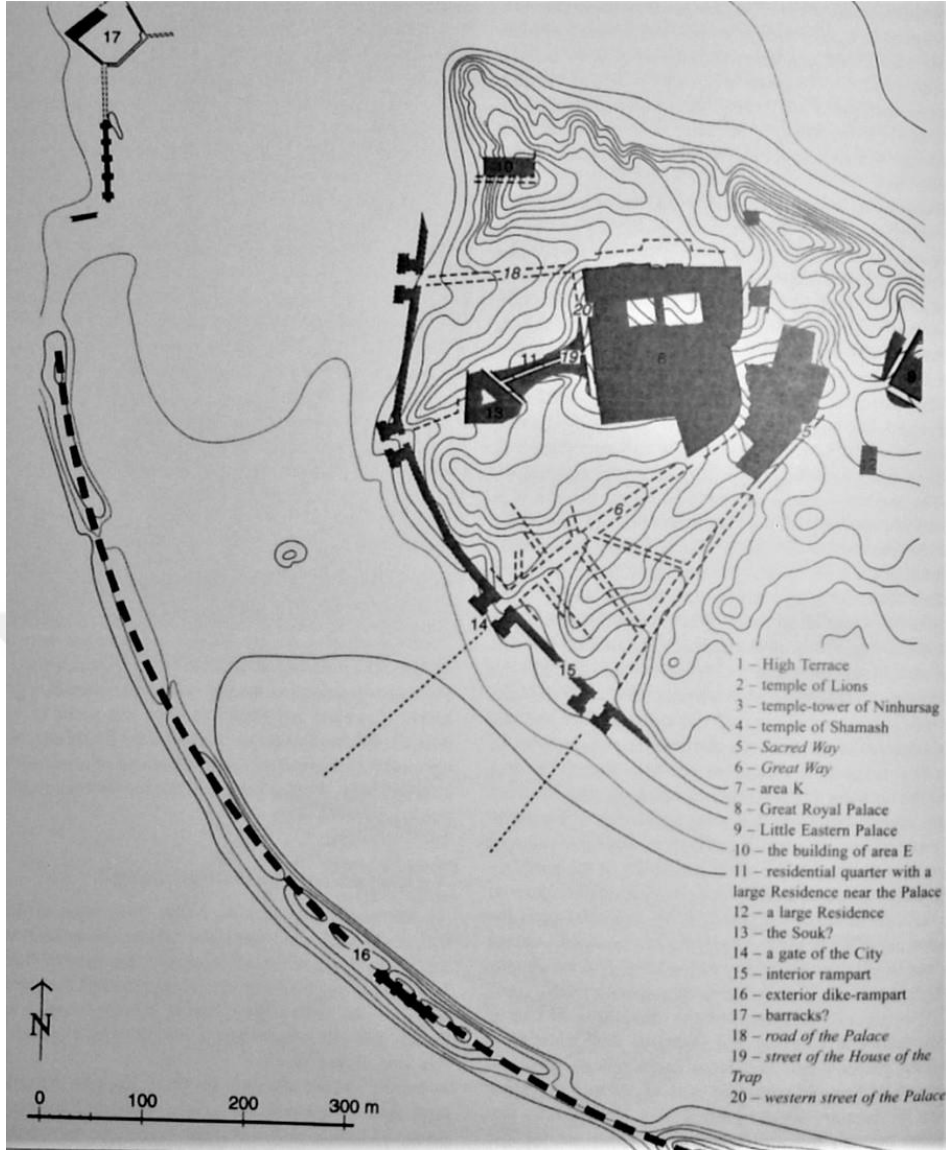
Çizim 25: Mari Kent II Sur Yapısı (Margueron, J.C. 2014: fig 34).

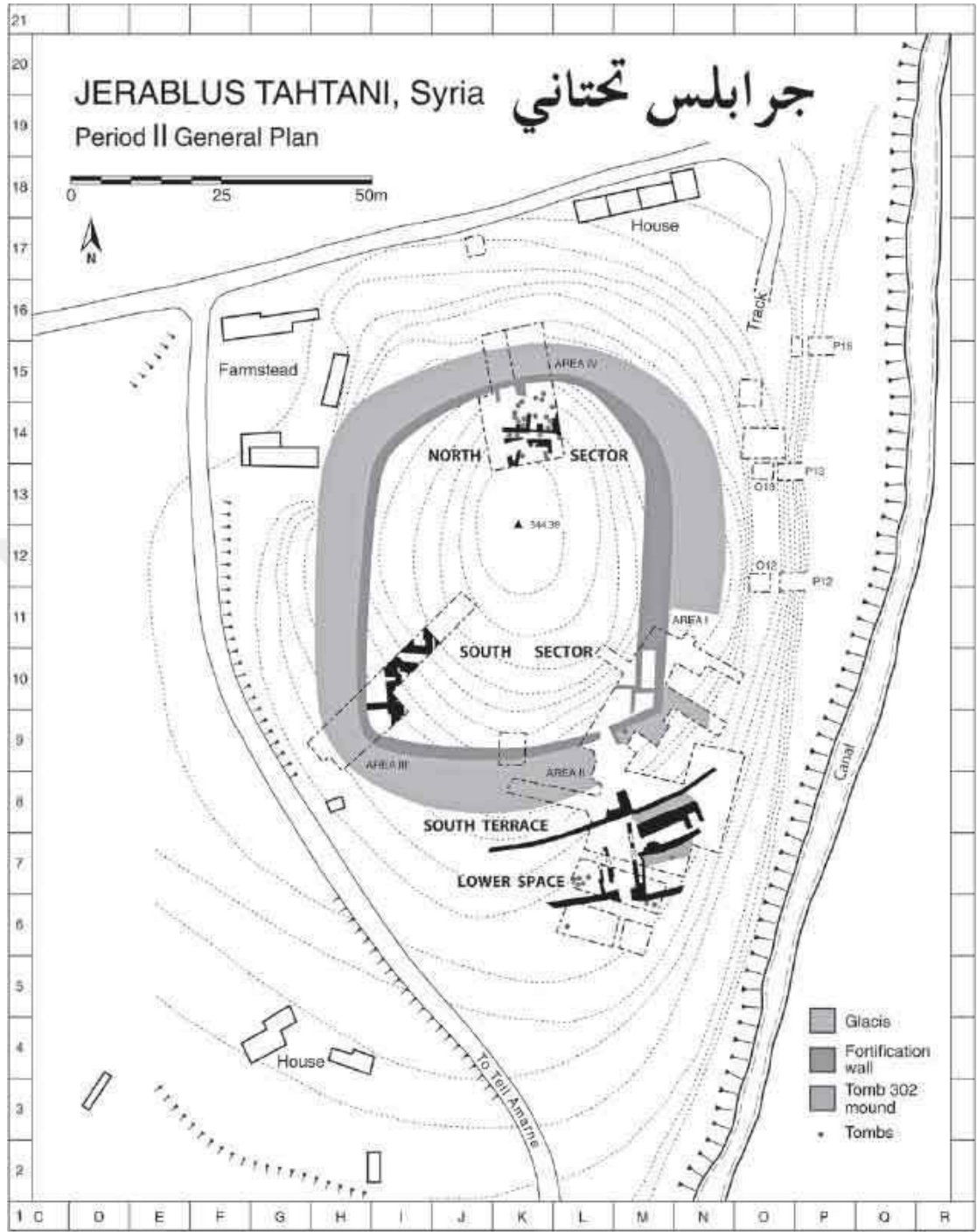
Çizim 26: Mari Kent II Kentsel Organizasyonu (Margueron, J.C. 2014: fig 49).

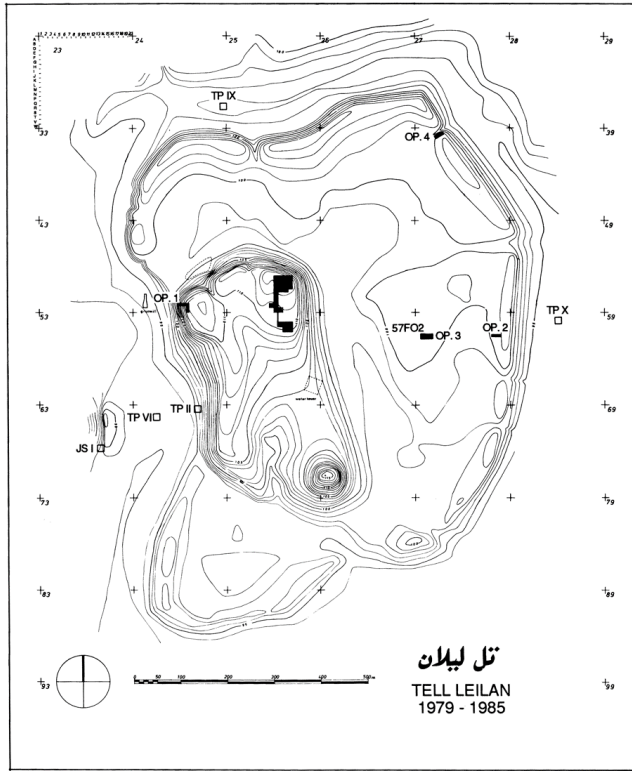
Çizim 27: Mari Kent III, Kent Planı (Margueron, 2014: fig 24).

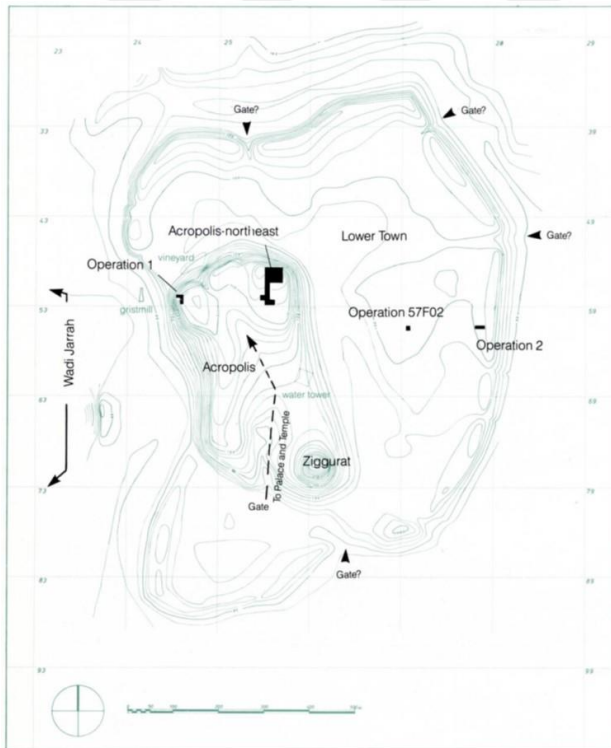
Çizim 28: Mari Kent III, Kentsel Organizasyonu (Margueron, 2014:fig.58).

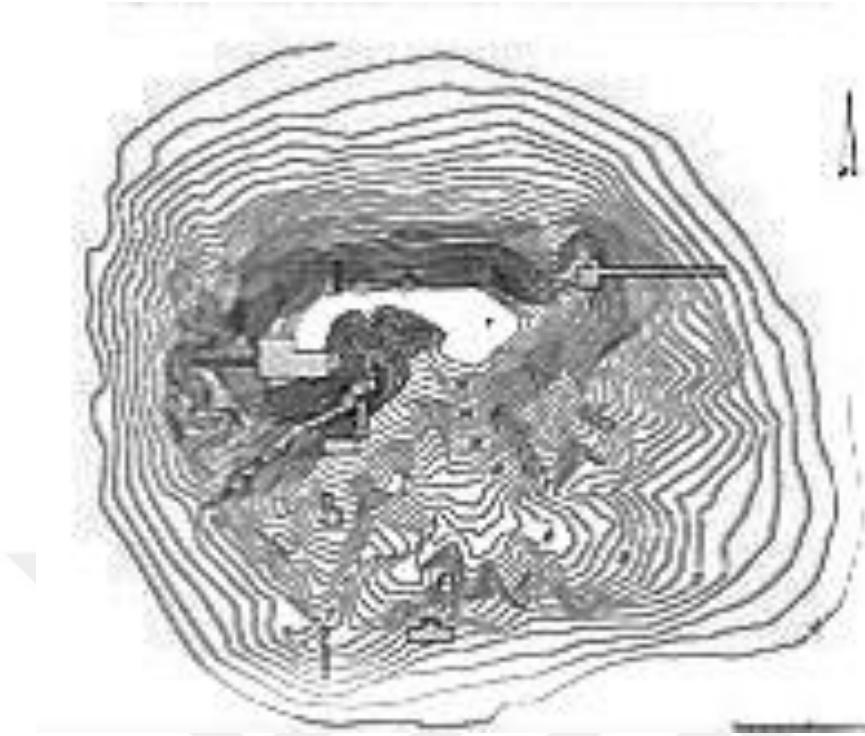
Çizim 29: Jerablus Tahtani Genel Planı (Peltwnbur, 2016:fig.7,4).

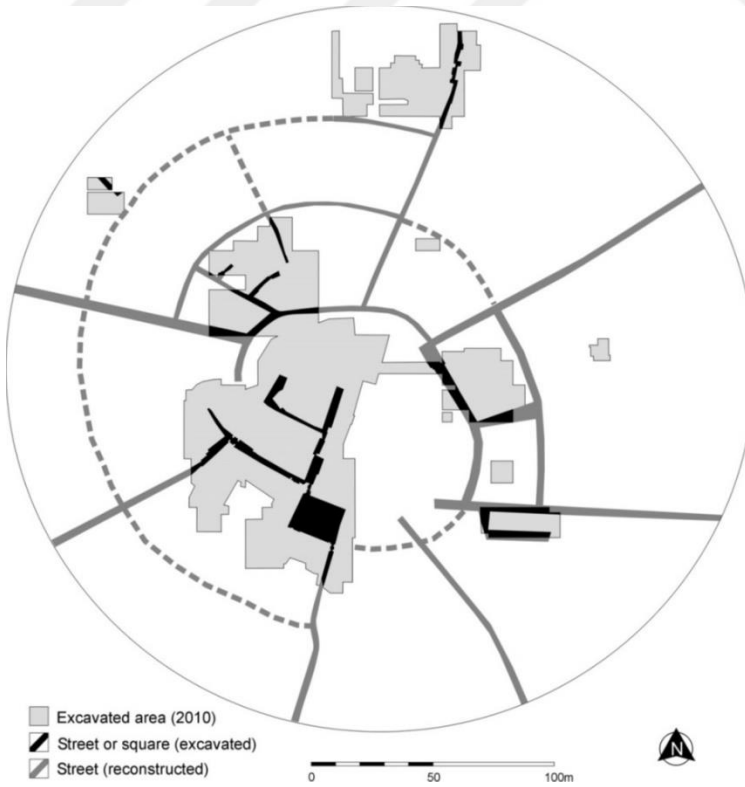
Çizim 30: Tell Leilan Topoğrafik Görünüm (Weiss, 1990:fig.2).

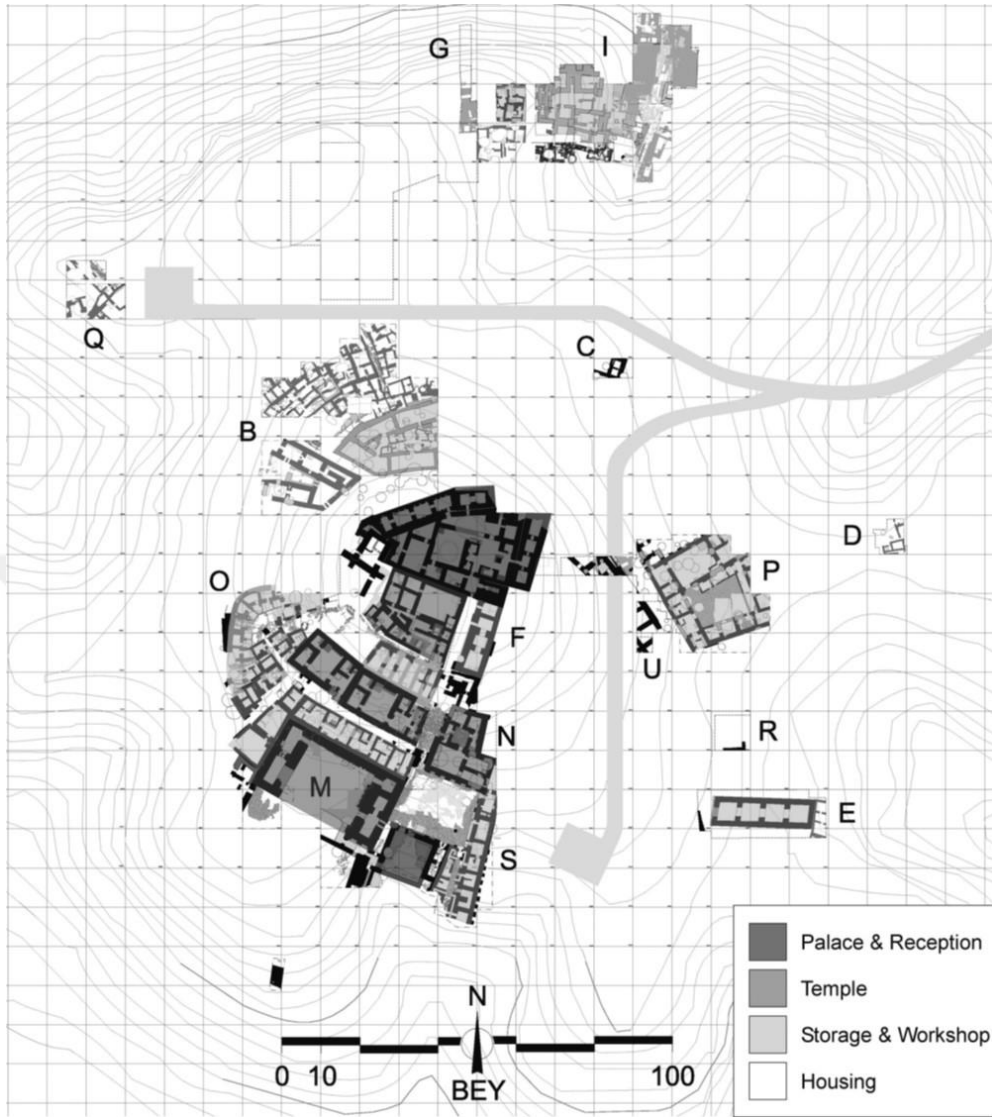
Çizim 31: Tell Leilan 1982 yılı Kazı Sezonu Topoğrafik Görüntüsü (Weiss, 1985:sf. 7)

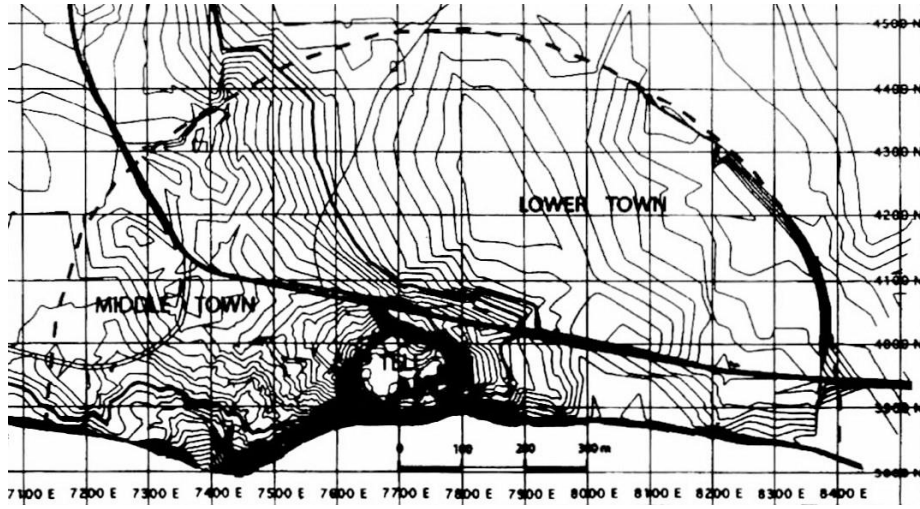
Çizim 32: Hammam et-Turkman Topoğrafik Görünüm. (Meijer, D. Homepage:www.universiteitleiden.nl)

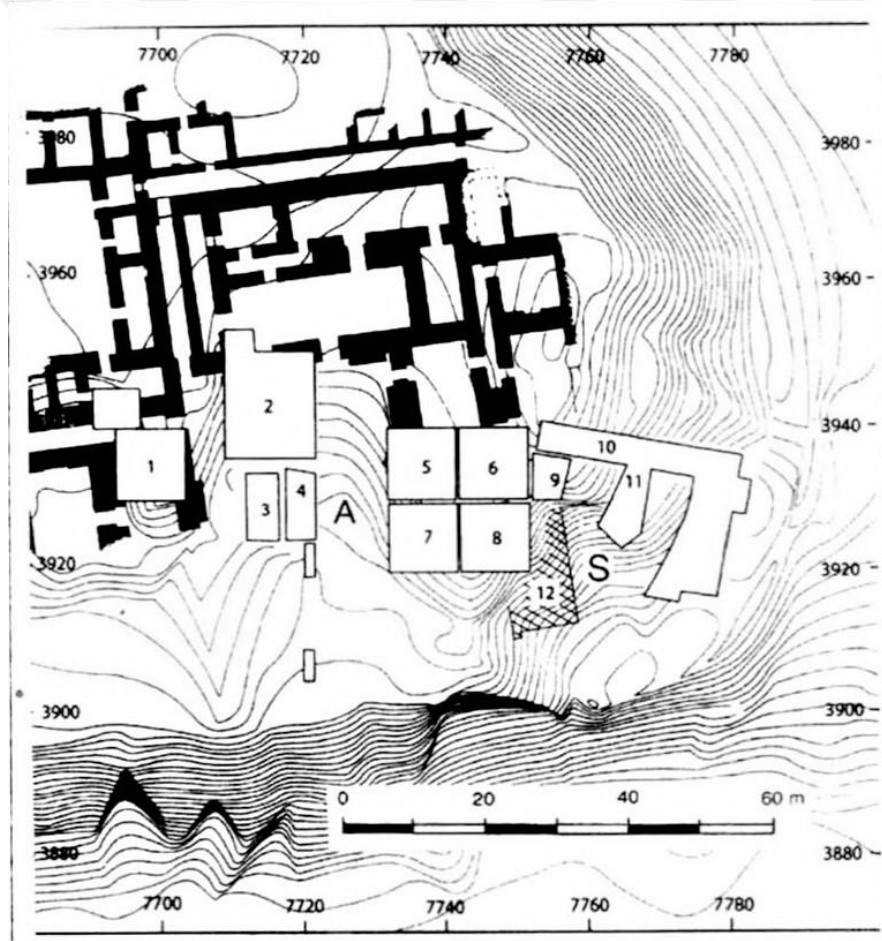
Çizim 33: Tel Beydar Kent Planı (Pruß, 2013. fig.3).

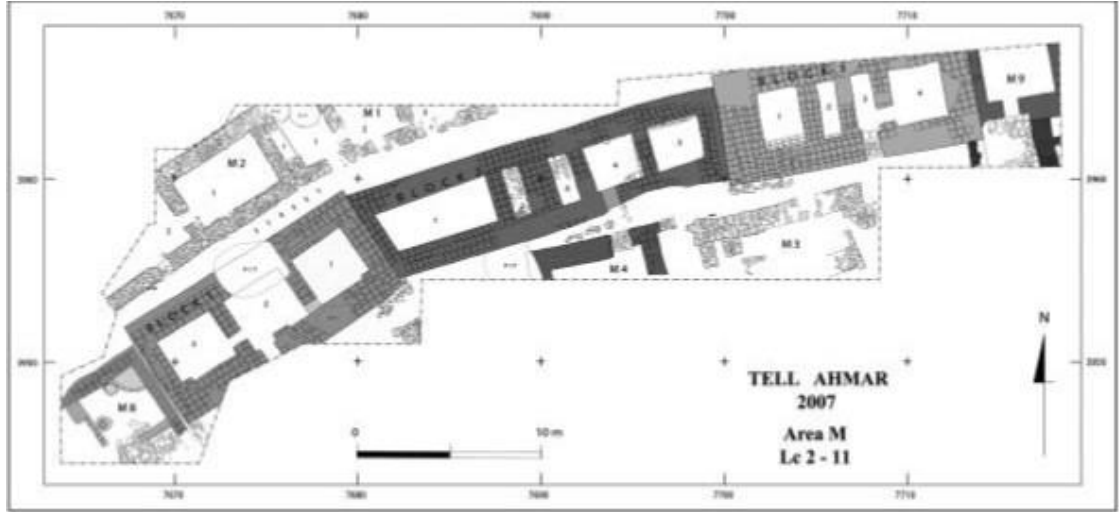
Çizim 34: Tell Beydar Akropolis fonksiyonel analiz (Pruß, 2013. fig.4).

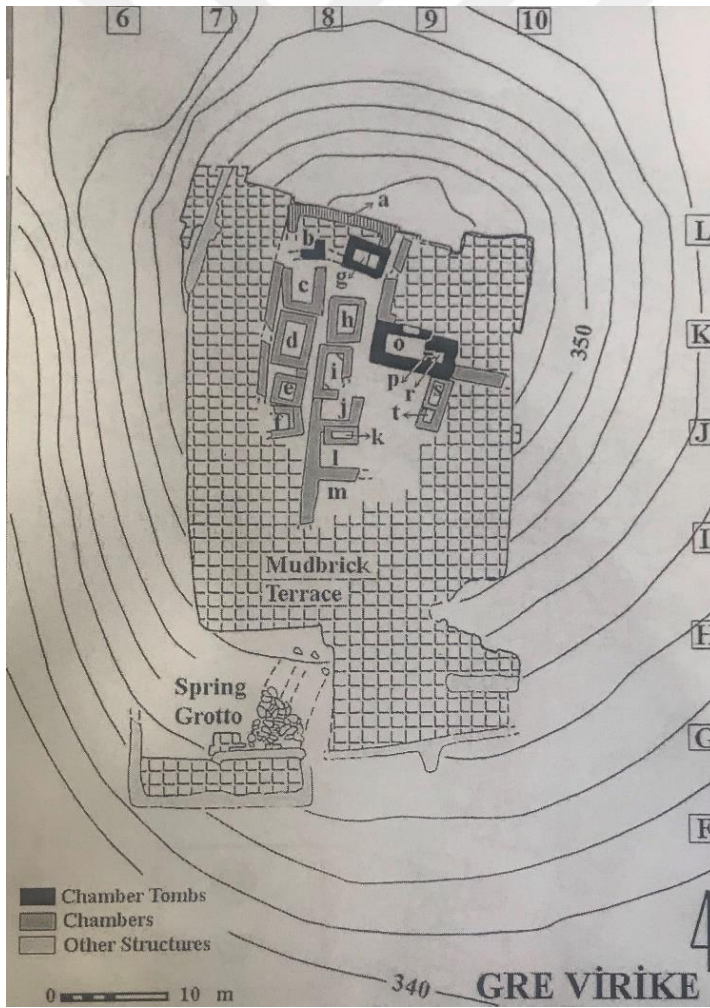
Çizim 35: Til Barsib Topoğrafik Görünüm (Bunnens, 2003:Fig. 1).

Çizim 36: Til Barsib Akropolis Güneydoğu Sektörü, 1- EB IV Kalıntıları, 2- Hypogeum Kompleks, 3- EB I/II Yapıları, 4- Ubaid/Kalkolitik ve EB I/II Yapıları, 5- EB IV Cadde ve Yapıları, 6- Demir Çağ II Yapıları, 7- EB IV Cadde ve Yapıları, 8- Demir Çağ ve GB Yapıları 9- Demir Çağ II Kalıntıları, 10- OB Yapıları, 11- EB ve OB Çağ yapıları (Bunnens, 2003:Fig.2).

Çizim 37: Til Barsib OTÇ Mimari Kompleksi (Bunnens 2010. Fig. 1)

Çizim 38: Gre Virike Mezarlarının Planı (Ökse, 2005: Fig.3).

ÖZGEÇMİŞ

1990 Yılında İstanbul Fatih’te doğdum. 1995 yılında ailemle birlikte Kilis’e yerleştim. 2005 yılında İlkokuldan ve 2008 yılında Kilis Hacı Mehmet Koçarlan Anadolu Lisesi’nden mezun oldum. 2008 yılında Gaziantep Üniversitesi’nde Arkeoloji Bölümüne başladım. 2009 yılında Diyarbakır İli, Bismil İlçesindeki Müslüman-tepe Kazıları’nda çalıştım. 2010-2012 yıllarında Kilis’de bulunan Oylum Höyük Kazı’sında çalıştım. 2013 yılında mezun oldum. 2014 yılında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi’nde Arkeoloji Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans’a başladım. 2017 yılında Gaziantep Üniversitesi’ne Arkeoloji Ana Bilim Dalı’na yatay geçiş yaptım. 2015 yılında Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’ne arkeolog olarak atandım.

BACKGROUND

I was born in 1990 in Fatih Istanbul. I moved to Kilis with my family In 1995. I graduated from primary school in 2005 and then Kilis Hacı Mehmet Kocarslan Anatolian High School in 2008. I started to study Archeology at Gaziantep University In 2008. I worked in Muslumantepe Excavations in Bismil District of Diyarbakir Province In 2009. I worked at the Oylum Hoyuk Excavation in Kilis In 2010-2012. I graduated in 2013. I started my master's degree in Archeology Department at Hatay Mustafa Kemal University In 2014. I transferred to Gaziantep University to the Department of Archeology In 2017. I was appointed as the archaeologist to the Regional Board of Gaziantep Conservation of Cultural Heritage In 2015.